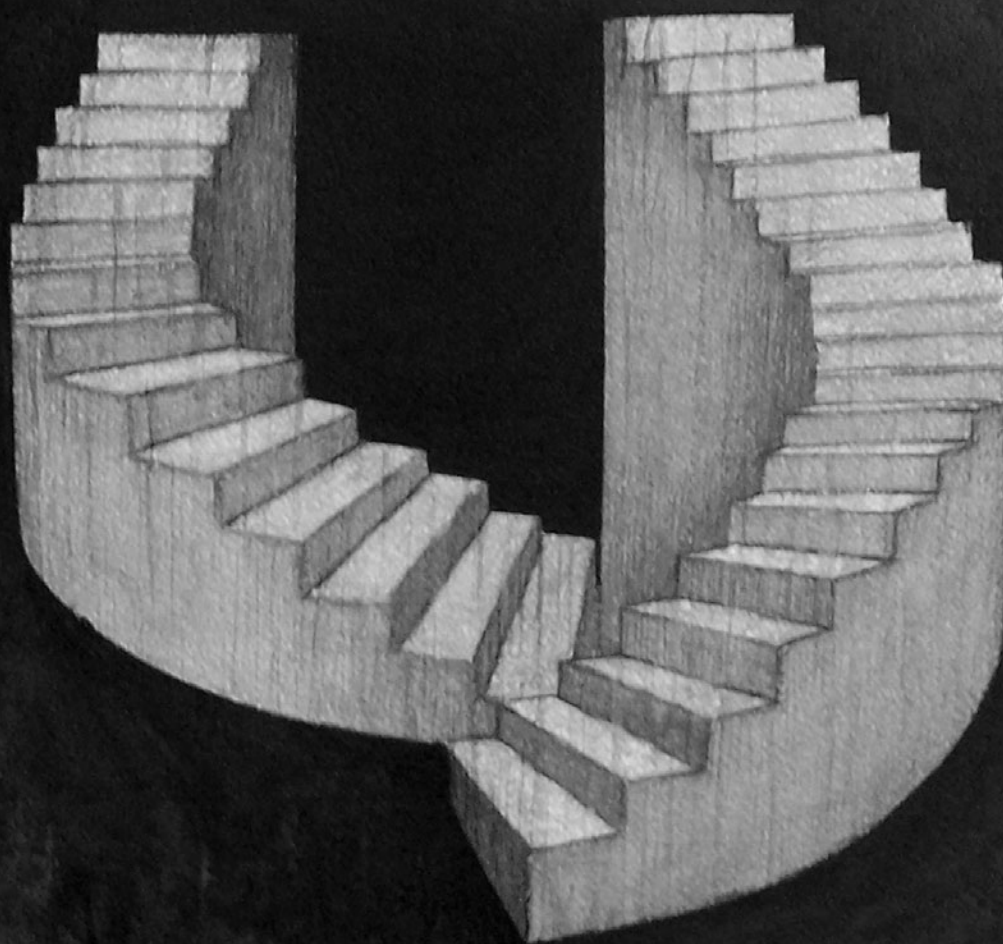

MŰHELY

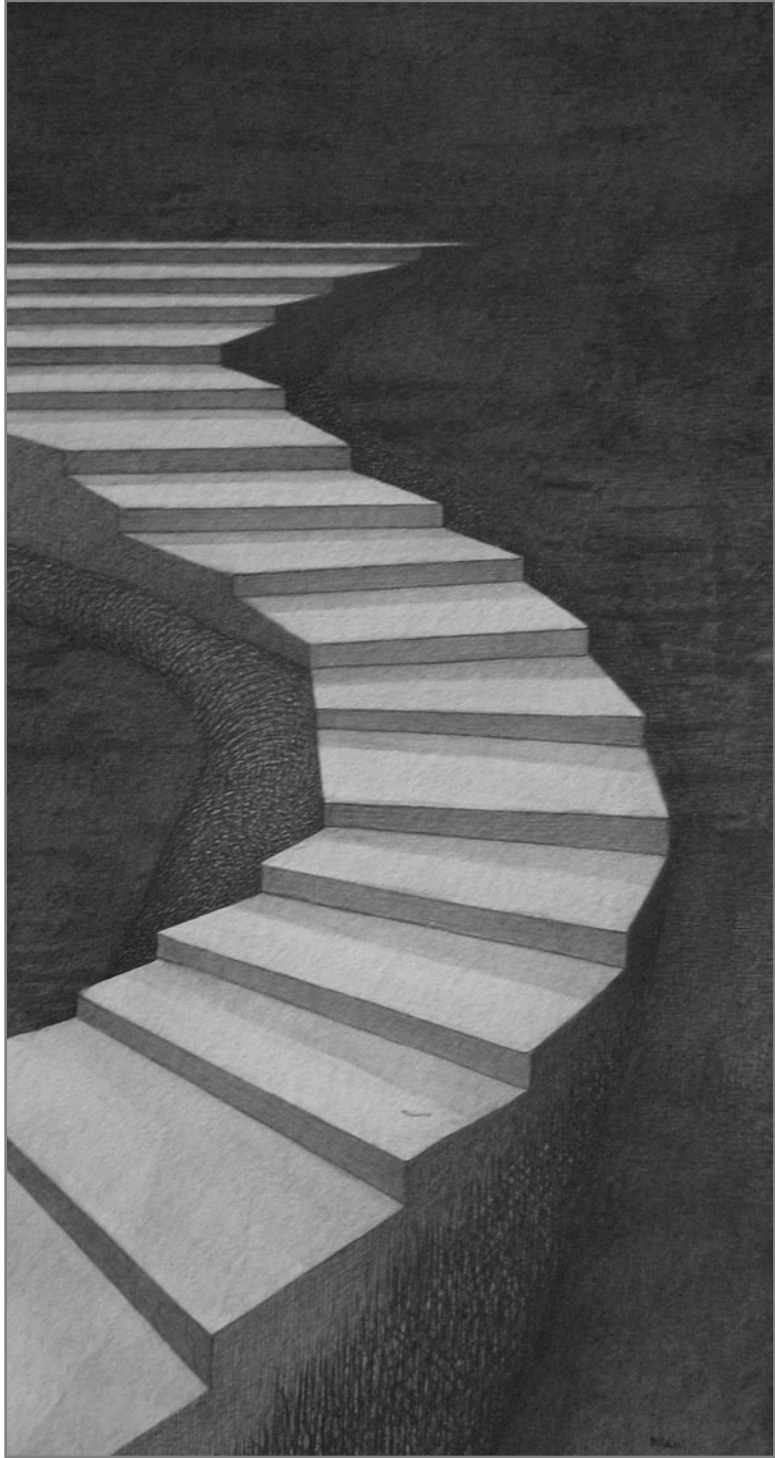

Chamfort: Aforizmak és gondolatok • Jellemek és anekdoták • Cyril Connolly: Chamfort keresztje • Julian Barnes: Chamfort – a tapasztalat keserű bájitala • Yves Bonnefoy: A romlás virágai • Benedek Leila, Hárs Ernő, Herceg Árpád, Lauer Péter, Oláh András, Sebestyén Adám, Takács Nándor, Titius Kristóf, Tokai András, Tóth László, Vajda Gergely Balázs és Viola Szandra versei

2014

2

• Karátson Endre és Kemsei István prózája • „A Magyar Népköztársaság érdemes olvasója” – Galgóczi Erzsébet és a cenzúra • Surányi László: Egy motívum szimbólummá sűrűsödése – A szemsugár-motívum Mándy Stefánia költészetében • Kovács Flóra: „A számoló lélek léte” – Időszerkesztések Balla Zsófia Kolozsvár című versében • Bikácsi Daniela művei

Tartalom

CHAMFORT:	Aforizmák és gondolatok (Válogatta és fordította Imreh András).....	3
-----------	---	---

„Az erkölcs elmélyült tanulmányozása szükségeltetik ahhoz, hogy el tudjuk különíteni a büszkeség és a hiúság jellemző vonásait. A büszkeség magasröptű, nyugodt, higgadt, rettenthetetlen és rendíthetetlen. A hiúság alantas, bizonytalan, állhatatlan, nyugtalan és ingatag. Előbbi nagyra növeszti az embert, utóbbi fölfújja. Előbbi ezernyi erény forrása, utóbbiból fakad majd' minden bűn és ferdeség. Van egyfajta büszkeség, amely magába foglalja mind a tíz parancsolatot, és van egyfajta hiúság, amelybe beletartozik a hét főbűn.”

Jellemek és anekdoták (Válogatta és fordította Imreh András)	6
--	---

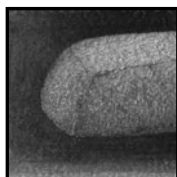
„Azt mondják, ha egy szerencsétlen ember hanyatt esik, betöri az orrát.”

CYRIL CONNOLLY:	Chamfort keresztje (Imreh András fordítása)	11
-----------------	---	----

„Chamfort jellemének összetettsége a szerelemgyerekek alkati sajátosságából adódhatott: anyja iránti szenvedélyes szeretete általános szeretetéssé alakult, és ezt végül is az anyjához sok tekintetben hasonló feleségétől kívánta megkapni.”

JULIAN BARNES:	Chamfort – a tapasztalat keserű bájitala (Fordította Szilágyi Mihály)	13
----------------	---	----

„Chamfort részben e mindig beismert tökéletlensége miatt vonzó, emberi és modern.”

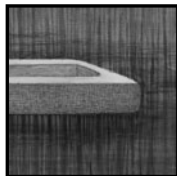

YVES BONNEFOY:	A romlás virágai (Schneller Dóra fordítása).....	17
----------------	--	----

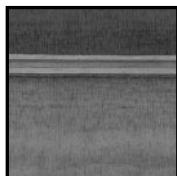
„Vannak pillanatok, amikor a költészet bátor tetté válik.”

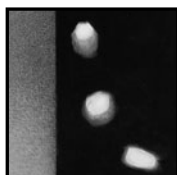
HÁRS ERNŐ:	A Duna tánca	21
TOKAI ANDRÁS:	„halálos” szonett	22
	Istenem, az a ferde út	22
TAKÁCS NÁNDOR:	Monolit.....	23
	Kolónia.....	24
BENEDEK LEILA:	Nincs hajnalom	25
	Alkalmi	26
VAJDA GERGELY BALÁZS:	A felejtés tele	27
	Egyszálvonal.....	27
SEBESTYÉN ÁDÁM:	Rozsda.....	28
	Világtérképem	28
HERCEG ÁRPÁD:	1. Október	29
	3. December	29
	5. Február	29
	7. Április	29
TITIUS KRISTÓF:	[Anyám új időszámítást kezd]	30
	[Daidalos Dorogon]	30
VIOLA SZANDRA:	Víztörés	31
	Áldozatnak	31
LAUER PÉTER:	arcod mögött	32
	meztelenítés.....	32
OLÁH ANDRÁS:	sikertelen ajánlat	33
TÓTH LÁSZLÓ:	Tél a Felső-Csallóközben.....	34
	Ecce.....	34

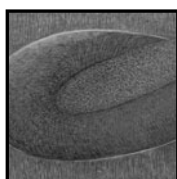
KARÁTSZON ENDRE:	Derülátó vertigo	35
KEMSEI ISTVÁN:	A szederinda szeme (részletek).....	39

„A Magyar Népköztársaság érdekes olvasója” – Galgóczi Erzsébet és a cenzúra	44
Közreadja: Galgóczi Károlyné	

SURÁNYI LÁSZLÓ:	Egy motívum szimbólummá sűrűsödése –	
KOVÁCS FLÓRA:	A szemsugár-motívum Mándy Stefánia költészetében	51
	„A számoló lélek léte” – Időszerkesztések Balla Zsófia <i>Kolozsvár</i> című versében....	57

TARJÁN TAMÁS:	Órizetlenek (Gergely Ágnes: Két szimpla a Kedvesben)	65
MÉNESI GÁBOR:	Az emlékek visszaválthatatlanok (Ferdinandy György: Mélyebbre)	67
KOMÁLOVICS ZOLTÁN:	Egy pillantás sötétje (Kemsei István: A vakond feljön).....	70
SZÉNÁSI ZOLTÁN:	Mű- és létformák mámora (Báthori Csaba: Elemi szonettek)	72
TÖNKÖL JÓZSEF:	Malomudvar – ezüst ködben (Réti Atilla: Bagolyvár).....	74
BAÁN TIBOR:	Körvonalak (Kelemen Lajos: Szállsz te már, magad... ..	75
	– Tóth Erzsébet költészetéről)	
SZARVAS MELINDA:	Elmos(ód)ott pillanat (Mikola Gyöngyi: A pillanat küszöbén).....	76

Képek: BIKÁCSI DANIELA művei

Aforizmák és gondolatok

Tagadhatatlanul létezik a modern történelemben néhány nagy formátumú személyiség. Rejtély, hogyan válhattak azzá, akik. Mintha nem volnának a helyükön. Akár egy félelemletes ház kariatidái.

Ha látja az ember, hogyan bánnak a betegekkel a kórházakban, kénytelen azt mondani, hogy ezek a szomorú menhelyek nem a betegek ápolására jöttek létre, hanem hogy a szerencsétlenek ne kerüljenek a sors kegyeltjeinek szeme elé, és ne zavarják meg boldogságukat.

Az erkölcs elmélyült tanulmányozása szükségeltetik ahhoz, hogy el tudjuk különíteni a büszkeség és a hiúság jellemző vonásait. A büszkeség magasröptű, nyugodt, higgadt, rettenthetetlen és rendíthetetlen. A hiúság alantas, bizonytalan, állhatatlan, nyugtalan és ingattag. Előbbi nagyra növeszti az embert, utóbbi fölfújja. Előbbi ezernyi erény forrása, utóbbiból fakad majd' minden bűn és ferdeség. Van egyfajta büszkeség, amely magába foglalja mind a tíz parancsolatot, és van egyfajta hiúság, amelybe beletartozik a hét főbűn.

Egyesíteni kellene az ellentéteket: az erény szeretetét a közvélemény iránti közönnyel, a munkakedvet a dicsőség iránti közönnyel, és az egészség megőrzését az élet iránti közönnyel.

Az elvek nélküli ember rendszerint egyszersmind jellemtelen is, hiszen ha jellemesnek születik, időben megérezte volna annak a szükségességét, hogy elvekhez tartsa magát.

Akiknek van szemük a látáshoz, ezrével mesélhetnének történeteket mindama ostobaságról és szolgalelkűségről, miknek tanúi voltak, s százával láthatjuk mi magunk is az ilyen példákat. Az alávalóság ugyanoly régi, mint a királyság – kell-e ennél jobb bizonyíték arra, hogy javíthatatlan? Mindazok alapján, amit hallottam, arra következtetek, hogy ha a majmokban meg volna a papagájok tehetsége, rögvest minisztert csinálnának belőlük.

A hercegek házitanítói, akik azok után, hogy behódoltak az udvar formalitásainak és lealacsonyító etikettjének, arra törekszenek, hogy a királyi sarj jó nevelésben részesüljön, azokhoz a számtantanárokhoz hasonlatosak, akik nagy matematikust óhajtanak nevelni tanítványaikból, miután ezek leszögezték, hogy három meg három, az nyolc.

Ha valaki jelentős vagy éppenséggel igen jeles kapcsolatokkal rendelkezik, nem érdem egy olyan országban, ahol sokakat a hibáikért kedvelnek, és sokak társaságát azért keresik, hogy kinevethessék őket.

Hogy helyes képet alkossunk a dolgokról, a szavakat elterjedt jelentésük ellenkezőjeként kell értenünk. Az embergyűlölő például valójában emberszerető; a rossz francia: jó polgár, aki szörnyűséges visszaélésekre mutat rá; a filozófus: egyszerű ember, aki tudja, hogy kettő meg kettő, az négy stb.

Az elhanyagolt meghülés olyan az orvosnak, mint a purgatórium a papoknak: *aranybánya*.

A beszélgetés olyan, mint a tengeri utazás: alig érezzük meg, amikor a hajóra lépünk, és csak a szárazföldről jó messzire eltávolodva vesszük észre, hogy elindultunk.

A világfí a vagyon vagy dicsőség hajszolása közben olyan nyomokat követ, amelyek ismeretlen vég felé vezetik. A bölcs, önmaga barátja, olyan kört ír le, amely saját magához vezet vissza. Ez Horatius *totus teres atque rotundus*¹.

Legtöbb jötevőnkhez olyasféle érzés fűz, mint ahhoz, aki kihúzta a fogunkat. Készséggel elismerjük jótéteményét: hogy rossztól szabadított meg – ám emlékszünk az általa okozott fájdalmakra, és ha rájuk gondolunk, érzelmeink között nyoma sincs a gyengédségnek.

Jótéteményem napvilágra kerülését büntetésnek érzem, nem jutalomnak.

¹ Idézet a szatírák II. könyvének 7. darabjából: „egymaga bírja magát, mert gömbalakú” (Réz Ádám fordítása).

A politikában azt mondják: a bölcsek nem hódítanak. Ugyanez mondható el az udvarlásról is.

Híresen becsületes emberek, tisztas társaságok a szemünk láttára ünnepelték a szépséges, fiatal és erényes X. kisasszony szerencsését, akinek megadatott, hogy nőül mehessen az öreg, beteges, taszító, tisztességtelen, elhülyült, ám gazdag Y-hoz. Mi sem jellemzi jobban becsületes századunkat, mint az efféle kétes diadal, az ilyen nevetségés örömmünnep, mindenfajta erkölcsi és természeti elv megcsúfolása.

Az a nő, aki a lelki és szellemi tulajdonságait a szépségénél többre tartja, saját neme fölött áll. Az, aki többre tartja a szépségét a lelki és szellemi tulajdonságainál, megfelel saját nemének. Az viszont, aki a szépségénél többre tartja a származását és a rangját, saját nemén kívül, saját neme alatt marad.

Megfigyelték, hogy a természettudományos, a fizikai, az élettani és a kémiai könyvek írói rendszerint szelíd, kiegyensúlyozott és általában elégedett emberek, szemben a politikatudományi, jogi, sőt erkölcsstani szerzőkkel, akik szomorkások, mélabúsak stb. Mi sem érthetőbb: előbbieket a természetet, a legfőbb lény művét tanulmányozzák, utóbbiak nem emelik túl tekintetüket az emberi alkotásokon. Az eredmény szükségképp eltérő.

Egy olyan író visszavonultságát, aki megírt egy-két jó könyvet, többre tartja a közönség annak a szerzőnek a termékenységénél, aki ontja a közepszerű műveket. Hasonlóképp, egy olyan ember csendje, aki köztudottan jól beszél, sokkal hatásosabb, mint olyasvalaki fecsegése, aki nem beszél rosszul.

Lafontaine azért rossz helyenként, mert nem figyel eléggé; Lamothe azért, mert túlságosan figyel.

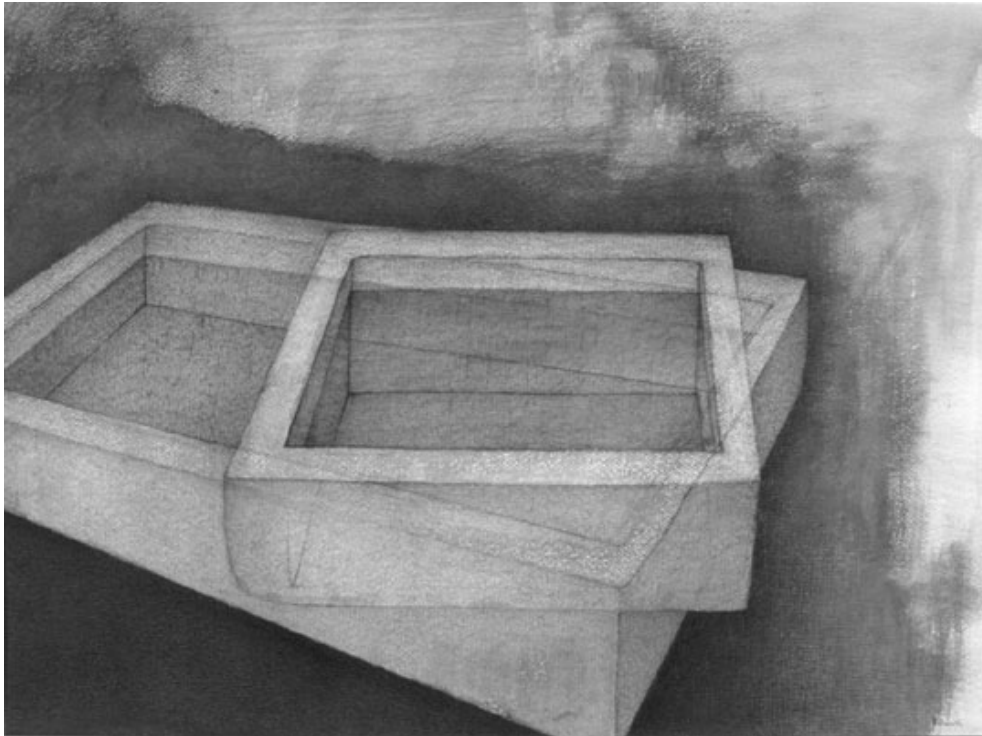
Elmondható, hogy Tiberius Gracchus halála után megszűnt a civil kormányzás Rómában; Scipio Nasica² pedig, aki a Szenátusból indulván követett el erőszakot a néptribunus ellen, megtanulta a rómaiaktól, hogy a Fórumon az erősebb hozza a törvényeket. Ő mutatta meg Sullának ezt a vészterhes titkot.

Tacitus olvasása közben a régi köztársasági szabadság és a szerző által ábrázolt hitvány rabszolganép között feszülő folyamatos és mégis mindig új ellentét nyűgöz le. A régi Scaurusok, Scipiók stb. és alávaló leszármazottjaik összevetése. Egyszóval, Tacitus hatása jórészt Titus Liviusban rejlik.

Észak-Amerika a világegyetem azon pontja, ahol az emberi jogok a legismertebbek. Az amerikaiak azon híres köztársaságpártiak leszármazottai, akik a zsarnokság elől menekülve vándoroltak ki. E föld szülőttei felnőttek a feladathoz, hogy felvegyék a harcot az angolokkal és legyőzzék őket, épp akkor, amikor maguk az angolok visszaszerezték a szabadságukat és sikerült létrehozniuk a valaha volt legszebb kormányzatot. Az amerikai forradalom hasznos lesz Angliának is, hogy felülvizsgálja alkotmányát és megszüntesse a visszaéléseket. Mi fog történni? Az angolok, kiüzetvén az észak-amerikai kontinensről, rávetik magukat a szigetekre és a francia és spanyol birtokokra, alkotmányt adnak nekik, amely elkötelezi magát amellett, hogy az ember szabad, és amely magukban az emberekben is növeli ezt az elkötelezettséget. A spanyol és francia szigetekeken, és elsősorban Spanyol- (illetve immár Angol-) Amerika szárazföldi részén sorban születnek a szabadság alapelvein nyugvó alkotmányok. Így az angoloké lesz az a kivételes dicsőség, hogy a világegyetemben egyedülként mondhatják szabad embernek magukat, helyesebben szólva, hogy egyedül ők méltók az ember névre, mivel egyedül ők voltak képesek felismerni és tartósan érvényre juttatni az emberi jogokat. De hány meg hány évnek kell még elteltnie, hogy végbemenjen ez a forradalom? Ki kell füstölni a franciákat és a spanyolokat e végtelen területekről, hogy csupán elszórt kisebbségekben maradjanak, és el kell jönniük helyettük az angoloknak, hogy elvessek a szabadság első magvait. A magok aztán kicsíráznak, szárba szökkennek és beteljesítik a forradalmat, kifüstölvén magukat az angolokat is a két Amerikából és valamennyi szigetről.

Miként az állatok, akik bizonyos szintmagasság fölött elpusztulnak, a rabszolgák sem bírják ki élvezve a szabadság magassági övezetében.

2 Publius Cornelius Scipio Nasica Serapio: Tiberius Gracchus unokatestvére és ellenlábasa. Amikor Tiberius Gracchus néptribunusként a római birodalom hirtelen expanziójából adódó válságot a plebejusokra támaszkodó reformok útján kívánta megoldani, a patriciusok, hatalmukat féltve, összeesküvést szöttek ellene. A Pontifex Maximus-i tisztséget betöltő Scipio Nasica, fejét főpapi talárjának csuklyájával eltakarva, saját kezűleg ölte meg Gracchust.

Bocsáss meg nekik, nem tudják, mit cselekszenek – ezt a részt választotta a lelkész a Bibliából a hetvenéves d'Aubigné és egy tizenhét éves ifjú hölgy esküvőjén.

Egy vidéki illető a király miséjén kérdésekkel ostromolta a szomszédját:

- Ki az a hölgy?
- A királyné.
- És az?
- A felség leánya.
- Hát amaz?
- Artois grófné.
- Na és az, ott?

A versailles-i lakos, mivel kezdte elveszteni a türelmét, így válaszolt:

- A néhai királyné.

Egy kislány megkérdezte X. urat, egy Itáliáról szóló könyv szerzőjét:

- Uram, Ön írt könyvet Itáliáról?
- Igen, kisasszony.
- És járt ott?
- Hogyne.
- És a könyvet utazás előtt vagy után írta?

L. úr mesélte, hogy abban a pillanatban, amikor értesült B. asszony hűtlenségéről, a fájdalom kellős közepén azt érezte, hogy már nem szereti, hogy szerelme örökre elillan, mint egy mezőn felszárnyaló és tovahussanó fácán.

X. úr kijelentette, hogy mindenek följött a békét, a csöndet, a sötétséget kedveli. Mire a válasz: *Azaz a betegszobát.*

Egy nő önmagában semmi; annyit ér, amennyit egy férfi talál benne, aki figyelemre méltatja. Hát ezért okád tüzet a nő arra, akinek nem tetszik, pedig szeretne tetszeni. Mert megszűnik létezni. A férfit mindez kevésbé érinti: ő marad az, aki.

X. úr, az idős agglegény, azzal tréfálkozott, hogy a házasság túlságosan tökéletes állapot a tökéletlen férfiember számára.

Így szól egy pazar török közmondás: „Ó, balszerencse! Hálát adok neked, ha egyedül érkezel.”

Jellemek és anekdoták

Gyűjtést rendeztek a Francia Akadémián, ám hiányzott egy hatfrankos vagy egy Lajos-arany: egy hírhedetten fukar tagra gyanakodtak, hogy ő bliccelt el a hozzájárulást. Miután kötötte az ebet a karóhoz, hogy márpedig ő bedobta a pénzt, az, aki körbejárt a persellyel, azt mondta: „Nem láttam, de elhiszem.” Ezek után Fontenelle így zárta le a vitát: „Én láttam, de nem hiszem.”

Egyszer, amikor akkora volt a lárma az Akadémián, hogy semmit sem lehetett érteni, Mairan szót kért: „Uraim, ha szabadna kérnem, egyszerre legfőljebb négyen beszéljenek!”

Mme de Montmorin a fiához: „Most, hogy bekerül a társasági életbe, csak annyit tanácsolhatok, hogy legyen szerelmes valamennyi nőbe.”

Gratuláltak Madame Denis-nek a Zaire³-ban nyújtott csodálatos alakításáért.

– Hát ehhez a szerephez – háritotta el a bókot – egyszerre kellene szépnek és fiatalnak lenni.

– No de asszonyom – érkezett az ártatlan válasz –, hisz épp Ön a példa az ellenkezőjére!

Rousseau-ról úgy hírlik, elnyerte Boufflers grófnő kegyeit, hogy aztán, ahogy mondják, ki is essék belőlük, amiért is kölcsönösen felettébb nehezteltek egymásra. Egy nap arról beszéltek előttük, hogy az emberi nem iránti szeretet kioltja a hazaszeretetet.

– A magam példájából tudom – mondta a grófnő – és érzem, hogy ez nem igaz: nagyon jó franciának tartom magam, ám ez cseppet sem kisebbíti az emberiség boldogulása iránti érdeklődésem.

– Igen, értem – válaszolt Rousseau –, a keblében francia szív dobog, viszont derékon alul kozmopolita.

Állítják, hogy amikor Madame de Montpensier, udvarhölgyei távollétében időnként arra kényszerült, hogy egy apródja segítségét vegye igénybe a cipője felvételénél, megkérdezte, nem esett-e kísértésbe. Az apród azt felelte, hogy de bizony. A hercegnő, túl tisztességes lévén, hogy hasznot húzzon e vallomásból, adott néhány Lajos-aranyat az apródnak, hogy elmehesen valami hölgyhöz és megszabadulhasson a kísértéstől, melynek ő volt az okozója.

Mme de Luxembourg-nál épp Delille abbé verssorát vitatták meg:

S a két emberi roncs együtt vigasztalódott.

Ekkor jelentették be Breteuil nemesi hadnagyot és Mme de la Reinière-t.

– Nagyon jó sor – mondta a házigazda.

Barbançon úrnak, aki fiatal korában igen jóképű férfi hírben állt, volt egy szép kis uradalma. Amikor Vallière grófné felkereste, az akkor már igen agg és igen köszvényes földbirtokos bevallotta, hogy a bolondulásig szerelmes belé.

– Istenem, mit nem mond? Annak idején ugyanúgy megkaphatott volna, akár a többit.

A Régens bálba akart menni, de úgy, hogy ne ismerjék fel.

– Meg tudom oldani – mondta Dubois abbé, és több ízben jól hátsón billentette a bálban.

A Régens túl erősnek találta a rúgásokat és így szólt:

– Abbé, azért ennyire nem kéne álcáznod.

Madame de Nesle-nek Soubise úr volt a szeretője. Nesle úr mélységesen lenézte a feleségét, és egyszer, veszekedés közben, a szeretője jelenlétében ezt mondta neki:

– Asszonyom, tudvalévő rólam, hogy mindent elnézek önnek; épp ezért kénytelen vagyok közölni önnel, hogy vannak olyan alantans hóbortjai, melyeket nem tűrök. Ilyen az udvari borbélyom iránti szeszélye, akivel együtt láttam a szobájából távozni, majd visszatérni.

Rövid fenyegetőzés után Nesle úr távozott, feleségét Soubise úrral hagyván, aki szóhoz sem hagyta jutni a hölgyet, hanem azon mód felpofozta. A férj ezek után rögvést terjeszteni kezdte e hőstett történetét, hozzátéve, hogy a borbélyról szóló história kitaláció volt, és hosszasan gúnyolódott Soubise úron, aki elhitte, meg a feleségén, akit felpofoztak.

3 Voltaire ötfelvonásos tragédiája.

Beaumarchais-t, aki sok megaláztatást eltűrt Chaulnes hercegtől, anélkül, hogy elégtételt kért volna, La Blache párbajra hívta. Beaumarchais így felelt:

– Utasítottam vissza már jobbkat is.

A bray-i pap már vagy háromszor-négyszer áttért a katolikus hitről a protestánsra és vissza, és a barátai elképedtek flegmasága láttán.

– Én flegma? – szólt a pap –, én csapodár? Szó se róla! Épp ellenkezőleg, én jottányit sem változom: mindig csak bray-i pap akarok lenni.

X. úr, amikor tiszteletét tette Henri hercegnél Neufchâtelban, megjegyezte, hogy a neufchâteliek imádják a porosz királyt.

– Könnyű az alattvalóknak – válaszolt a herceg – olyan uralkodót szeretniük, aki háromszáz mérföldre van tőlük.

Egy franciát beengedtek a spanyol király kabinetjébe. Ahogy karszéke és íróasztala elé ért, így kiáltott föl:

– Itt dolgozik hát a fenség!

– Hogyan?! Dolgozik?! – fakadt ki az, aki kalauzolta. – Micsoda arcátlanság! Azért jött, hogy sértegesse az uralkodót?!

Kínos vitába keveredtek, melynek során a francia igen nagy nehézségek árán tudta csak megértetni a spanyollal, hogy egyáltalán nem állt szándékában megbántani felséges urát.

Lille abbé betoppant Turgot dolgozószobájába, és azt látta, hogy a miniszter épp egy kéziratot olvas: Roucher művét, a *Hónapokat*. Némi habozás után tréfálkozva így szólt:

– Versillat terjeng.

– Ön túlságosan be van parfümözve – felelte Turgot –, kizárt, hogy érezne bármilyen szagot.

Mme Desparbès XV. Lajossal hált. Így szólt hozzá a király:

– Háltál már minden alattvalómmal.

– Ah! Sire.

– Voltál Choiseul gróffal.

– Hát lehet a hatalmának ellenállni?

– Richelieu marsallal.

– Olyan szellemes!

– Monville-lal.

– Olyan szép a lába!

– Na jó. És Aumont gróf? Benne semmi sincs.

– Ah! Sire, de hisz ő annyira kötődik Felsőgedhez!

Villars marsall idős korában is igencsak a bor rabja volt. Egyszer, amikor úton volt Itáliába, hogy átvegye a hadsereg-parancsnokságot az 1734-es háborúban, tiszteletlátogatásra járult Szardínia királya elé, ám annyira be volt borozva, hogy megingott és elzuhant. Ám még ebben az állapotában sem veszítette el a lélekjelenlétét, hanem így szólt a királyhoz: „Ím, a legtermészetesebb módon borulok Felsőged lába elé.”

Egy 90 éves asszony így szólt a 95 éves Fontenelle-hez:

– Megfeledezett rólunk a halál.

– Pszt! – válaszolt Fontenelle és a szája elé emelte mutatóujját.

Diderot és Rousseau vitájának idején mondta Castries R.-nek, aki továbbadta nekem: *Hihetetlen! Mindenki ezekről a felkapaszkodottakról beszél, akiknek még háza sincs, akik egy padlásszobában laknak: nem, ezt nem lehet megszokni.*

– Hogy van? – kérdezték a haldokló Fontenelle-től.

– Már csak félig.

Duclos, hogy ne gyalázza meg a római nevet, az újkori rómaiakat így nevezte: *itáliaiak* Rómából.

X. szerint azt a hátrányt, hogy az ember a hercegek szintje alatt van, bőségesen kárpótolja az előny, hogy messze van tőlük.

– Remélem, megérem – mondta X. –, hogy egy nap, távozván a Nemzetgyűlésből, amelynek egy zsidó az elnöke, részt vehetek egy katolikus esküvőjén, aki első, lutheránus feleségé-

től elválván immár egy fiatal anabaptista nőt vesz el; hogy aztán együtt vacsorázzunk a papnál, aki bemutatná ifjú anglikán feleségét, akinek ez szintén a második házassága, miután megözvegyült egy kálvinistától.

A XVI. Lajos által összehívott Előkelőségek Gyülekezete idején egy férfiú szóra akarta bírni X. asszony papagáját.

– Ne fáradjon – mondta a hölgy –, ki sem nyitja a csőrét.

– Hogy tarthat olyan papagájt, aki egy szót se szól? Szerezzen be egyet, amelyik legalább annyit képes kinyögni, hogy *éljen a király!*

– Istenemre – felelt a hölgy –, hogyan is lehetne ilyen papagájom? Rögtön előkelőséget csinálnának belőle.

Joly de Fleury, aki 1781-ben pénzügyminiszter volt, azt mondta barátomnak, B.-nek: „Maguk mindig a nemzetről beszélnek. Nincs olyan, hogy nemzet. Nép van, nép, ahogy a régiek írták: *Szolganép, kényre-kedvre adóztatható és robotoltatható.*”

Hírlapíró az újságjában: „Egyesek szerint Mazarin bíboros meghalt, mások szerint él; én egyiket sem hiszem.”

Vatri abbét nógatták, hogy pályázzon meg egy megüresedett állást a Collège Royalban.

– Majd meglátjuk – mondta és nem pályázta meg. Az állást betöltötték. Az abbé egyik barátja sebtében felkereste:

– Látja, milyen ember Ön? Nem pályázott, és az állást betöltötték.

– Betöltötték? – vágta rá. – Nagyon jó, akkor megpályázom.

– Megbolondult?

– Már hogy a fenébe? Eddig száz vetélytársam volt, most meg csak egy van.

Megpályázta az állást és megkapta.

Fleury abbé szerelmes volt Noailles marsallnébe, aki viszont megvetően kezelte. Az abbé miniszterelnök lett, és a marsallnének szüksége volt a közbenjárására. Fleury emlékeztette, milyen visszautasítóan bánt vele.

– Ó, nagyuram – vetette ellen ártatlanul a marsallné –, ha én azt tudtam volna!

Fiatal lány a gyóntatópapnak:

– Atyám, túl nagyra becsültem egy fiatalembert.

– Nagyra?! Hányszor?

Mademoiselle d'Entraques rendkívül ingerült lett, amiért Bassompierre nem volt hajlandó feleségül venni.

– Ön a legostobább alak az egész udvarban! – vágta a fejéhez.

– De hisz épp az imént győződhetett meg az ellenkezőjéről – válaszolta Bassompierre.

Egy prédikátor mondta: „Amikor Bourdaloue atya hirdette az ígét Rouenban, minden felbolydult: a kereskedők otthagyták a boltjukat, az orvosok a betegeiket stb. A következő évben én hirdetem az ígét, és minden helyreállt.”

Bachelier elkészült egy Jézus-képpel. Az egyik barátja ezen a véleményen volt:

– Ez a kép semmit sem ér, a főalak közönséges és bárgyú.

– Érdekes – felelt ártatlanul Bachelier –, épp az imént távozott d'Alembert és Diderot; szerintük nagyon is élethű.

Mademoiselle du Thé elvesztette az egyik szeretőjét. Ennek híre ment, és amikor egy úr felkereste, meglepődve látta, hogy a hölgy épp hárfázik.

– Jóságos Isten! – tört ki belőle –, azt hittem, romokban találok!

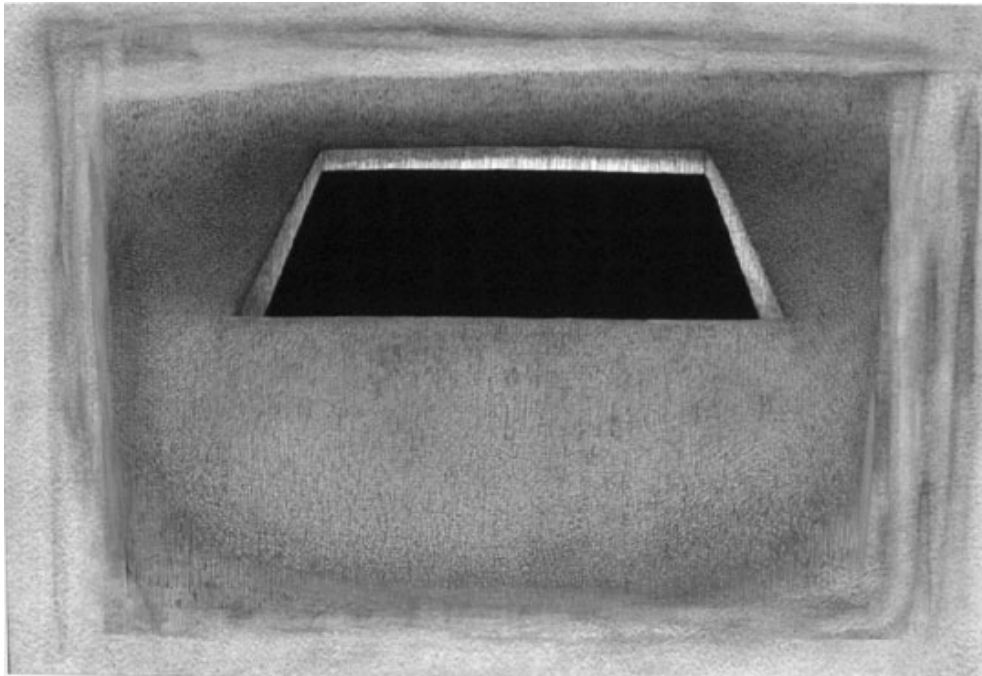
– Ah! – érkezett a szenvedélyes válasz. – Látott volna tegnap!

Egy társaságban, ahol Saint-Pierre márkiné is ott volt, arról beszéltek, hogy Richelieu-nek milyen sok nővel volt dolga, és egyiket sem szerette.

– Hogy nem szerette! – csattant fel a márkiné –, lárifári! Ismerek egy hölgyet, akinek a kedvéért háromszáz mérföldről is fölutazott.

És elmesélt egy történetet, harmadik személyben, amit – saját előadásán nekihevéülve – így fejezett be:

– Hihetetlen elánnal vitte ágyba, és három napig föl se keltünk.

L. a következő szavakkal próbálta lebeszélni özvegy B.-né az újrահázasodás gondolatáról: „Mi lehet szebb annál, mint hogy olyan férfi nevét viseli, aki nem tud több ostobaságot elkövetni?”

Miért, ugyan miért mondta a tizenkét éves X. kisasszony: „Tanulni a halált? De hisz már elsőre olyan jól szokott sikerülni!”

Madame de Talmont, amikor látta, hogy Richelieu ahelyett, hogy vele foglalkozna, az igen szép, ám nem híresen dús szellemű madame de Brionne-nak csapja a szelet, így szólt: „Marsall, Ön nyilvánvalóan nem vak, de úgy tűnik, kissé süket.”

Fox iszonyatos összegeket kölcsönzött különböző zsidóktól, és azzal áltatta magát, hogy egyik nagybátyja örökségéből visszafizeti az egész tartozást. A nagybácsi megnősült, és a fia születésekor Fox ezt mondta: „Messiás ez a gyerek: azért jött világra, hogy romlásba döntse a zsidókat.”

Narbonne lovaghoz odalépett egy fontos ember és taszító bizalmaskodással így szólította meg:

- Jó napot, barátom, hogy vagy? – Mire a válasz:
- Jó napot, barátom, hogy hívnak?

Azt mondják, ha egy szerencsétlen ember hanyatt esik, betöri az orrát.

Conti hercegő, XIV. Lajos lánya, miután hosszasan szemlélte a bajor trónörökös alvó feleségét, így szólt:

- A nagyasszony álmában még csúnyább, mint ébren. – Mire a nagyasszony, anélkül, hogy megmocant volna, azonnal rávágta:
- Asszonyom, nem mindenki szerelemgyerek.

Egy amerikai észrevette, hogy hat angol elszakadt a csapattestétől, és olyan hihetetlen vakmerőség szállta meg, hogy nekik támadt. Kettőt megsebesített, a többit lefegyverezte és Washington tábornok elé vitte. A tábornok megkérdezte: hogyan lehetséges, hogy hat embert legyőzött.

- Ahogy megpillantottam – jött a válasz –, rájuk rontottam és bekerítettem őket.

Madame de Deffand így szólt Aydie abbéhoz:

- Vallja be, hogy senkit nem szeret úgy, mint engem.

Az abbé egy percnyi töprengés után válaszolt:

- Szíves-örömet, csak aztán ne mondja, hogy nincs bennem semmi szeretet.

Megkérdezték Cagliostro gróf apródjától, igaz-e, hogy az ura háromszáz éves. Azt mondta, nem tudja kielégítően megválaszolni a kérdést, már csak azért sem, mert ő maga még csak száz éve áll a szolgálatában.

A királykisasszony, Toulouse-ban járván, így szólt egy városi előkelőséghez:

– Meglep, hogy a toulouse-iak felérnek két igen kiváló szomszédjukkal, a provence-iakkal és a gascogne-iakkal.

– Öfömméltósága még nem ismer minket elég mélyen – felelt a toulouse-i. – Ha majd megismer, meglátja, hogy nagyjából annyit érünk, mint a provence-iak és a gascogne-iak együttvéve.

Egy abbé apátságért folyamodott a Régenshez.

– Más b...gasson! – próbálta lerázni a herceg rövid úton, anélkül, hogy a kérelmező felé fordította volna a fejét.

– Nekem még ahhoz is pénz kell – válaszolt az abbé –, és erről Méltóságod is meggyőződhetik, ha méltóztatik megtekintenie állapotomat.

Igen rút ember volt. A herceg hahotára fakadt, és neki adományozta az apátságot.

Maine grófnőnek egy nap szüksége volt Vaubrun abbéra és megparancsolta az egyik inasának, hogy kerítse elő a föld alól is. Az inas, nagy meglepetésére, arról értesült, hogy az abbé éppen misézik ebben és ebben a templomban. A szertartás végeztével azonnal odalépett az abbéhoz és átadta neki az üzenetet, egyúttal azt is elárulván, mennyire meglepődött, hogy misézés közben találta. A kicsapongásairól hírhedt abbé így fordult hozzá: „Kérve kérem, el ne árulja a hercegnőnek, hogy milyen állapotban talált.”

C. márki be akarta vinni a barátait egy királyi házba, utat nyitott a tömegben, és mindenki füle hallatára fölszólította a kapust:

– Utat! Az urak velem vannak; felhívom azonban a figyelmét, hogy a többiek nem.

A kapus félreállt és beengedte őket, valaki azonban észrevette, amint a három fiatalember nevetgél, és a kapuson gúnyolódik. Szóltak neki, utánuk szaladt és megkérdezte a márkít:

– Uram, a jegye?

– Van ceruzád?

– Nincs, uram.

– Tessék – és az egyik fiatalember átadott a márkinak egy ceruzát. A márki írni kezdett és közben így beszélt a kapushoz:

– Szeretem, ha valaki ellátja a feladatát és teljesíti a kötelességét.

Azzal átadta neki a papírdarabot a következő írással:

– Engedtessék át C. márki és a társaságában lévők.

A kapus átvette a papírt és diadalittasan mondta azoknak, akik figyelmeztették:

– Na látják, itt a jegy.

Egy gyermektől kérdezték:

– Isten-e az Atyaisten?

– Igen.

– Isten-e a Fiúisten?

– Tudtommal még nem, de atyja halála esetén ez sem sokáig várat magára.

*Válogatta, fordította és jegyzetekkel ellátta:
Imreh András*

Chamfort keresztje

Anyja „dame de compagnie”¹ volt, apját nem ismerte, ő maga, apja keresztneve után, egyszerűen a „Nicolas”² családnevet kapta. Anya és fia Auvergne-ből felköltözött Párizsba, ahol Nicolas kitűnő tanuló volt. Az egyház felé tett vargabetű után belevetette magát a bölcsészet világába. Chamfort, a szerelemgyerekek, a nőknek köszönhette a sikert, amely a végletekig elcsigázta testileg, és súlyos rendellenességekhez vezetett; mindamelllett jól fizetett szinekúrákhoz jutott, irodalmi díjakat kapott, és éles elméjének, sima modorának és barátai kedvességének köszönhetően színpadi sikereket aratott, aztán negyvenévesen Boileau auteuil-i birtokára vonult vissza, ahol beleszeretett Maine grófnőbe, a negyvennyolc éves „dame de compagnie”-ba, aki hat hónappal később meghalt. Szerelme elvesztése után visszatért Párizsba, cinikus mókamester és az udvar hivatalos liblingje lett. „Közársasági nézeteket vallok, de barátaim között nem egy akad, aki monarchikus méltóságot visel; kedvelem az önkéntes szegénységet, de gazdagok között élek. Az embernek – hitem szerint – szüksége van az ábrándokra, nekem pedig nincsenek ábrándjaim; a szenvedélyt hasznosabbnak vélem az értelemnél, én pedig immár nem is tudom, hogy mi a szenvedély.”³ A forradalom kitörésekor Chamfort, a született republikánus, barátja és csodálója, Mirabeau mellé szegődött. Utcasarkokon szónokolt, és az elsők között hatolt be a Bastille-ba. Habár minden járadékát elvesztette, lelkesen vetette bele magát a politikába, és olyan jelmondatok fűződnek a nevéhez, mint „Guerre aux châteaux, Paix aux chaumières!”⁴ vagy „Moi, tout; le reste rien! Voilà le despotisme. Moi, c’est un autre; un autre c’est moi: voilà la démocratie.”⁵ Bár figyelmeztették, hogy éles nyelvét nem fogják úgy tűrni, mint a régi rendszer alatt, hamar elkezdte a forradalom kiemelkedő személyiségeit kifigurázni és pellengérré állítani. 1793-ban saját sorsára ütött pecsétet a jakobinus erkölcs jellemzésével: „Sois mon frère ou je te tue.”⁶ „Je n’ai pas peur” mondta; „n’ai-je pas toujours marché au premier rang de la phalange républicaine?”⁷ Egy névtelen feljelentés következtében börtönbe került. Szabadon engedték, de csaknem azonnal újra letartóztatták. Elkerülendő, hogy saját választott pártja fossza meg a szabadságtól, kikéredzkedett és fejbe lötte magát. A golyó eltörte az orrát és a szemén ment be. Ezután borotvával próbálta elvágni a torkát. Sebeiből részlegesen felépült, de nem sokra rá tüdőgyulladásban meghalt. Utolsó szavai ezek voltak: „Je, m’en vais enfin de ce monde, où il faut que le cœur se brise ou se bronze.”⁸

Chamfort jellemének összetettsége a szerelemgyerekek alkati sajátosságából adódhatott: anyja iránti szenvedélyes szeretete általános szeretetétéssé alakult, és ezt végül is az anyjához sok tekintetben hasonló feleségétől kívánta megkapni. A szeretetétésséggel hasonlóképp heves járt: a fattyúkra oly jellemző neheztelés a társadalomra. Túláradó érzelmei a társadalmi egyenlőtlenség iránti érzéssel és éles elmével párosulva a forradalom kellős közepébe vetették, mégis egyike volt azon megfigyelőknek, akik képtelenek voltak nem észrevenni azoknak a hibáit, akik egy ideált próbáltak megvalósítani. Bár maga is hitt az ügyükben, filozófus volt, remény és kegyelem nélkül.

Külsejét tekintve Chamfort magas volt és jóképű, fiatal korában valóságos Adonis, később sápadt és kimerült; nagy fellángolásokkal élt, tüzét a szelleme adta. Mirabeau szerint „nemes és méltóságteljes volt”, csodálta „tête électrique”⁹-je miatt, Chateaubriand hideg kék szemét magasztalta. Az ő keresztje az, amit mindnyájan ismerünk, és amelynek megvan a veszélye, hogy hamarosan nagyon is elterjedté válik: a forradalmáré, akit a szokásai és az életmódja a régi rendszerhez kötnek, eszményei viszont az új mellett kötelezik el, aki bátor exhibicionizmus következtében kénytelen kimondani az igazságot mindkettőről, és éles nyelvű megjegyzéseire ugyanannyi elismerést várhat Eszterág király komisszáraitól, mint amennyit Fadarab király udvaroncáitól kapott. Chamfort epeömléses mondásai figyelemreméltóak, de előfordul,

1 Társasági hölgy (*fr*).

2 Eredeti neve: Sébastien-Roch Nicolas.

3 Gábor György fordítása (Chamfort: Aforizmak, Európa, 1960).

4 „Háborút a kastélyok ellen! Békét a kunyhóknak!”

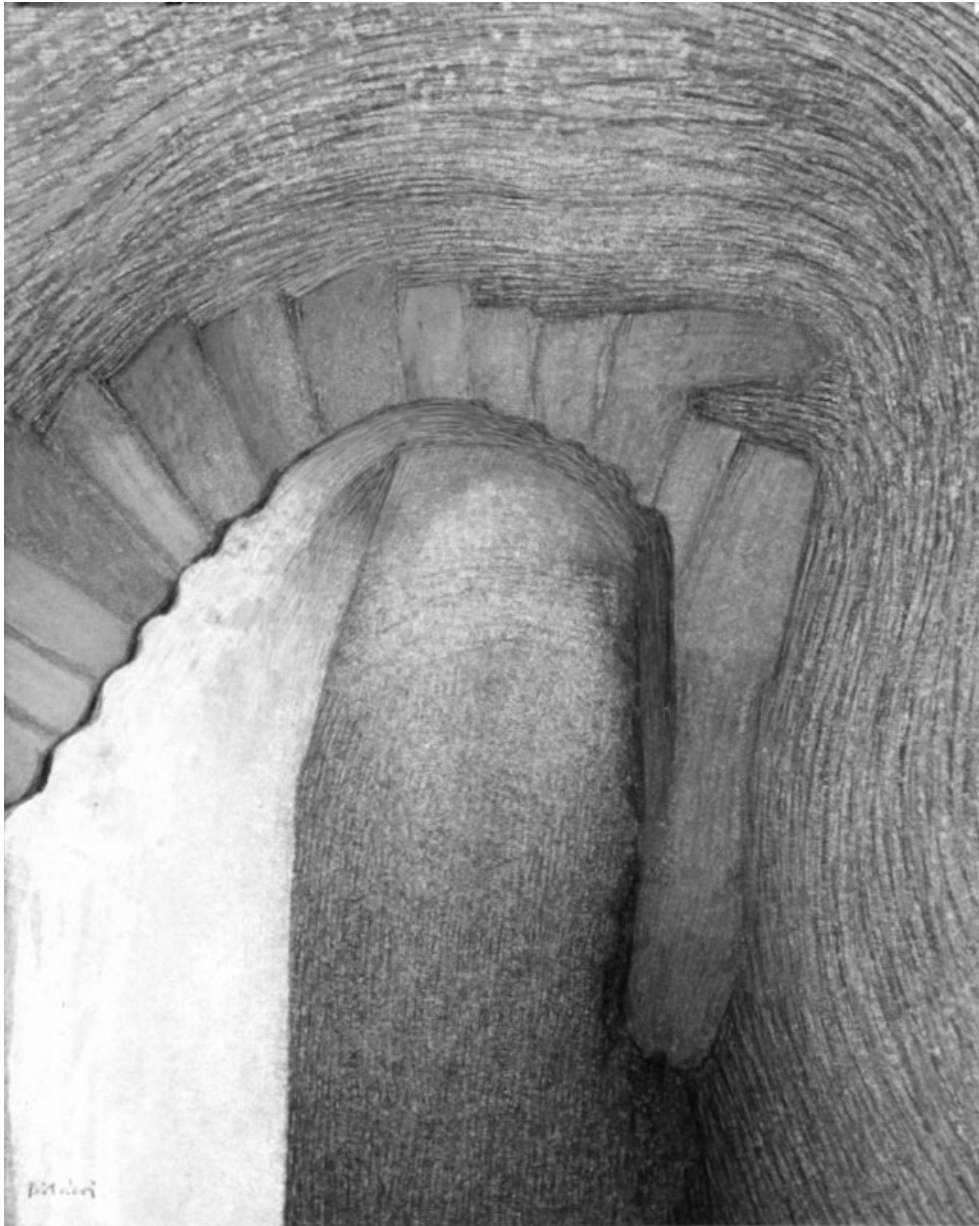
5 „Én minden vagyok, a többi semmi: íme, ez a zsarnokság. Én te vagyok, te én vagy: íme, ez a népi rendszer.” (Gábor György fordítása.)

6 „Légy a barátom, vagy megöllek.”

7 „Nem félek; hát nem mindig a forradalmi sereg első sorában meneteltem?”

8 „Távozom végre e világból, ahol a szív vagy meghasad, vagy megkérgesedik.”

9 „Delejes fej”.

hogy egy ponton túl vulgáris választékosságuk miatt idegesítővé válnak – nem így legutolsó és leginkább szerethető kirohanása, közvetlenül az után, hogy öngyilkosságot kísérelt meg. Egy barátjához beszél, a bensőséges irónia tőle megszokott, nyugodt hangnemében: „Que voulez-vous? Voilà ce que c’est que d’être maladroit de la main: on ne réussit à rien, pas même à se tuer.”¹⁰ És nekiállt elmagyarázni, hogy ahelyett, hogy agyonlőtte volna magát, a szemét nyomta ki és még a homloka alsó részét is átlukasztotta, aztán ahelyett, hogy elvágta volna a torkát, szétnyiszálta a nyakát, és még a mellét is összekaszabolta anélkül, hogy szíven sikerült volna szúrnia magát. „Enfin” vonja le a következtetést, „je me suis souvenu de Sénèque, et, en l’honneur de Sénèque, j’ai voulu m’ouvrir les veines; mais il était riche, lui; il avait tout à souhait, un bain bien chaud, enfin toutes ses aises; moi, je suis un pauvre diable, je n’ai rien de tout cela. Je me suis fait un mal horrible, et me voilà encore; mais j’ai la balle dans la tête, c’est là le principal. Un peu plus tôt, un peu plus tard, voilà tout.”¹¹

Imreh András fordítása

¹⁰ „Mit akar? Ilyen az, amikor valaki kétbalkezes: semmi nem sikerül, még meg sem tudja ölni magát.”

¹¹ „Végül is eszembe jutott Seneca, és Seneca tiszteletére föl akartam vágni az ereimet; de ő gazdag volt, mindene megvolt, amit csak kívánt: egy kád jó meleg víz és minden más kényelem; én viszont szegény ördög vagyok, nekem ezekből semmim sincs. Borzasztó hibát követtem el, és mégis itt vagyok; de golyóval a fejemben, és ez a fő. Idő kérdése az egész.”

JULIAN BARNES

Chamfort – a tapasztalat keserű bájitala

Camus a legmeggyőzőbb moralistának tartotta, sokkal nagyobbak La Rochefoucauld-nál; Nietzsche és John Stuart Mill mélységesen tisztelte; Puskin olvasta, és úgy írta meg az *Anyegin*-t, hogy művének főhőse is ezt tegye¹; Stendhal és a Goncourt-fivérek csodálattal emlegetik naplóbejegyzéseikben. Cyril Connolly – egy másik mélabús életigenlő és aforizmakedvelő – hosszasan idéz tőle esszéketében.² Mindezek ellenére Nicolas-Sébastien Roch de Chamfort (1741–1794) voltaképpen ismeretlen nálunk.

Ennek részben az elzárkózásunk az oka: nem fordítunk tőle eleget. És talán a műfaj, melyben egyetlen időtálló művét, a *Maximák és gondolatok, jellemek és anekdoták, és rövid filozófiai dialógusokat* írta.³ Nem igazán kedveljük a böles könyvecskéket. Nem bánunk egy kis filozofálgatást az abrosz mellett, egy-két magvas gondolatot Boswell: *Samuel Johnson életéből*, vagy inkább regényekből („Általánosan elismert igazság...”). Viszont némi fenntartással fogadjuk, ha valaki irodalmivá csiszolja társadalommal, erkölccsel kapcsolatos megfigyeléseit, és azokat úgy tárja elénk, ahogy az ékszerész kiteszi a gyémántot a bársonyra. Mert már előfordult, hogy felsőbbeseknek, sznobnak vagy egyszerű hencegőnek találtunk egy ilyen illetőt.

Vegyünk három híres kitéltet; nevezhetjük őket maximának, epigrammának, apoftegmának⁴ – ahogy tetszik. Connolly: „Minden kövér emberben egy sovány raboskodik, aki vadul jelez, hogy szabadítsák ki.” Vegyük sorba kövér ismerőseinket. Mindegyik? Vadul? Most nem a fogyókúrázókról van szó. Igaz ez sokkal több emberre, mint a testes Connolly? Wilde: „A munka az iszákos osztály átka.” Könnyed, elegáns megfordítása az ismert mondásnak. De igaz-e? Igaz egyáltalán? Vagy csak egy hiú verbális mutatvány, amely legalább annyira hamis, mint amennyire öncélú? La Rochefoucauld: „Vannak emberek, akik sohasem lettek volna szerelmesek, ha sohasem hallottak volna beszélni a szerelemtől.” Ez sokkal meggyőzőbb és hatásosabb. De igaz-e végeredményben? Mindannyian tudunk olyanokról, akik „tévedésből” estek szerelembe; vagy közlik, hogy szerelmesek, pedig nem azok; csakhogy La Rochefoucauld nem ezt mondja. Ismét azon bukik meg az állítás, hogy túl sokat akar. Az élet, vonhatjuk le a tanulságot, nem sűrítendő bele egyetlen mondatba.

Chamfort nem ilyen. Camus különbséget tesz a maximák írói és a moralista között. A maxima hasonlít az egyenletre – a két oldala többnyire felcserélhető; nem véletlen, hogy a XVII. század a matematika és a maximák fénykora volt Franciaországban. De „minden igazsága önmagába zárt, és semmivel nincs több köze a tapasztaláshoz, mint egy algebrai képletnek.” Ennyit La Rochefoucauld-ról. Ugyanakkor egy moralista, mint Chamfort, ritkán ír maximákat, és elvétele gondolkodik ellentétpárokban, formulákban. „A hét legtalálóbb megjegyzése” nem az ő műfaja. A Goncourt-fivérek 1866. évi naplójában ez áll: Chamfort „sokkal több gondolatait papírra vető írónál. Amit ő nyújt, az a világ megértéséből leszűrt tanulság, a tapasztalat keserű bájitala.”

Auvergne⁵-ből származott. Törvénytelen gyerek volt, akit esze, szellemessége, megnyerő modora és külseje a párizsi elitbe emelt. Talleyrand, D’Alembert és Helvétius barátja lett; Mirabeau „delejes”-nek tartotta, akinek elég kicsit megdörzsölni a fejét, máris sziporkák pattannak ki belőle. Bejáratos volt az értelmiségi szalonokba, tagjává fogadta az akadémia, XV. Lajostól életjáradékot kapott egy közepes drámájáért, mert hatott vele a király könnyecsatornáira. Látványos sikere kielégített volna egy átlagos feltörekvőt, de Chamfort intelligensebb – vagy büszkébb, vagy öngyűlölebb – volt annál, hogy beérje valami olyan egyszerűvel, mint az elégedettség, a boldogságról nem is beszélve. Sikere csupán szembesítette a saját és az őt megtapsoló társadalom ellentmondásaival. Íme az önarcképe:

1 VIII. fejezet, 35. versszak.

2 Cyril Vernon Connolly (1903–1974), angol irodalomkritikus, folyóirat-szerkesztő és író. Hivatkozott műve, *The Unquiet Grave* 1944-ben jelent meg először.

3 A megjegyzés a brit könyvkiadásra vonatkozik, de igaz a magyarra is. A röviden *Gondolatok*nak nevezett műnek csak töredéke jelent meg nálunk. Egyszer önálló kötetben: *Chamfort: Anekdóták* (1960), és többször válogatások részeként: *Gondolatok könyve – az aforizma francia mesterei*, *Bölcsességek könyve – aforizmak és szállóigék*, mind Gábor György (1902–1973) fordításában; *Íme az ember – a francia aforizma mesterei* (2004), Halasy-Nagy József (1885–1976) fordításában.

4 Apoftegma: az aforizmánál általában keményebb és meghökkentőbb szerzői állítás, minősítés.

5 Auvergne: tartomány Közép-Franciaországban, Burgundia déli szomszédja.

„Egész életem nyilvánvaló ellentmondásban áll elveimmel. Nem kedvelem az egyeduralmat, mégis egy herceget és egy hercegnét szolgállok. Közismertek republikánus elveim, eközben sok arisztokrata barátom van, akit a király többször is kitüntetett. A szegénységet választottam, amit élvezek, de a gazdagokkal töltöm az időmet. Utálom a kitüntetések, mégis – ha felajánlották – elfogadtam néhányat. Az irodalom szinte az egyetlen vigaszom, de alig keresem az okos, szellemes emberek társaságát, és a Francia Akadémia üléseit sem látogatom. Továbbá úgy vélem, az embernek szüksége van illúziókra, pedig nekem egy sincs. A szenvedélyt célravezetőbbnek tartom az ésszerűségnél, ám belőlem kihalt minden szenvedély. És a lista vég nélkül folytatható.”

Chamfort részben e mindig beismert tökéletlensége miatt vonzó, emberi és modern. Az ember indítékainak elítélésében legalább olyan szigorú és gúnyos tud lenni, mint La Rochefoucauld. Csakhogy La Rochefoucauld világvégében, melyben minden emberi cselekvés mozgatórugója az önérdék, ő maga hallgatólagosan kivétel, fölötte áll az általa vizsgált népségnek. Ezzel szemben Chamfort önmagát is beleérti az általa elítélt emberiségbe, egészen pontosan: „Ha van tanulság: ostoba állat az ember.”

A bölcsességnek is inkább forrása a gyengeség, a kudarc, a szenvedés ismerete, mint az erő és a jólét. „Úgy vélem, két egyformán eszes és intelligens ember közül a gazdagnak született sosem fogja olyan jól ismerni az emberi természetet, társadalmat és szívet, mint a szegény. A helyzet az, hogy ahol a gazdag jól érezte magát, ott a szegény a gondolataival vigasztalódott.” Chamfort csak azokhoz képest volt szegény, akik közt forgolódott, a valóban szegényeknek általában nem jutott idejük a „gondolat vigaszára”. Viszont, mint házasságon kívül született gyerek, ismerte a megbélyegzettséget. Megszenvedte teste eltorzulását (vérhaj, lepra és vastagkór egyaránt felmerült ennek okaként, a modern tudomány végül a krónikus kússá vált immunhiány mellett döntött) és nemélete megcsappanását. Miután egészen negyvenéves koráig élvhajhász agglegény volt és bizonyos mértékig nőgyűlölő, váratlanul beleszeretett egy sebész feleségébe. Szerencsésükre a nej hamarosan előzvegyült, és a szerelmespár elköltözött Párizsból, hogy kiélje a városiakok vidéki idill iránti vonzalmát. A hölgy fél év múlva meghalt.

A másik tökéletlenség Chamfort életművében mutatkozik, és ennek iróniáját bizonyára ő maga is értékelte volna. Minden, ami életében megjelent tőle, amivel hírnevet szerzett magának – színművek, esszék, újságcikkek, az irodalom nagyjainak méltatása –, teljesen feledésbe merült. Viszont az egyetlen dolog, amely ismeretlen maradt életében, ha korlátozottan is, de fenntartotta a nevét az utókorok. Chamfort valamikor az 1780-as évek közepén kezdte el papírra vetni élettapasztalatait és a hozzájuk tartozó anekdotákat, idézeteket és párbeszédtrükköket. Nem tudni, mikor, és mi volt a szándéka az egyre gyarapodó anyaggal, egyáltalán ki akarta-e adni, és ha igen, hogyan csoportosította volna e jegyzetlapok tartalmát. A Chamfort halála és szellemi hagyatékának első kiadása között eltelt időben számos feljegyzése – talán kétezer is – eltűnt, mert azok rossz fényt vetettek valakire vagy valakikre. Mint Douglas Parmée⁶ megjegyzi, ami megmaradt: „romhalmaz az irodalomtudósoknak, kincstár a szerkesztőknek, akik tetszés szerint válogathatnak belőle”. Időnkénti kiadásuk fenntartotta Chamfort nevét, de mi – az utókor – nem lehetünk túlságosan büszkék arra, hogy értékeljük őt. Az utókor, mint írta: „csupán egy sor közvélemény. És elég egy pillantást vetni a mairai!”

Sainte-Beuve, a XIX. század legtermékenyebb és legbefolyásosabb kritikusa, igen szigorú ítéletet mondott Chamfort-ról: némely veretes mondata „értékálló fémpez”, de sok közülük hegyes nyílvevesszőként elsüvít, nem talál. Úgy tartotta, a *Gondolatok* „borzasztóak és epészek”, tehetsége nem ér fel eszéhez és eszméihez, moralizálása kirekesztő, a szerencsétlenséget balsorsná növeszti. Az, hogy „Aki negyvenéves korában nem embergűlölő, az sosem szerette az embereket”, csupán az agglegényekre igaz. Általánosabban: Chamfort egyetemesnek szánt meglátásai csak a társadalom legfelső, rég halott rétegére érvényesek. „Szerencsére, egy kevésbé mesterkéltségek társadalomban – amelyből nem vesztek ki a családi kötelek és a természetes érzelmek – igazságukat veszítik.” Sainte-Beuve szerint Chamfort nem állja ki az igazság végső próbáját.

Hogyan kell válaszolni a szűklátókörűség e vádjára? Először, rá kell mutatni, hogy a közvélemény-kutatóktól eltérően a bölcs nem reprezentatív minták vételezése alapján jut következtésekre. Freud igazságai csak a bécsi neurotikusok kicsiny, letűnt világára volnának érvényesek? Azután szemügyre vehetünk néhányat a belterjesnek mondott megállapítások közül. Itt van egy a hírnévről: „Egy olyan országban, ahol mindenki többnek akar látszani, sokan inkább csődbe mennek, mint hogy senkik legyenek.” Egy másikat a státusról: „Akarod tudni, mennyire megrontja az embereket a társadalmi pozíció? Nézd meg, milyenné lettek öregkorukra: az udvaronc, a bíró, az ügyész, a sebész és a többi.” Vagy a politikáról: „Azt képzeljük,

6 Douglas Parmée (1914–2008), angol nyelvészprofesszor (Cambridge), francia, német, olasz szerzők műveinek fordítója.

hogy a minisztereknek és a többi magas rangú hivatalnokoknak elvei vannak, mert hallottuk őket ezt mondani. Ezért nem kérünk tőlük semmit, ami arra késztené őket, hogy megsértsék ezeket az elveket. Hamar rájövünk azonban, hogy becsaptak minket, amikor meglátjuk elvtelenségeiket, melyeket merő megszokásból, reflexszerűen követnek el.”

Idejétmúlt igazságoknak tűnnek? Chamfort idézi Mirabeau-t, aki szerint egy jól felépített rendszerben mellékes az egyes miniszterek szerepe. „Olyan, mint amikor a kuttyák kaparnak. Mindegy milyen a pedigréjük, sem okosnak, sem jó szimatúnak nem kell lenniük, csak mozgatni kell a mancsukat. A gödör egyre mélyül, és majd csak előbukkan egy többé-kevésbé ehető csont.” Mindannyian ismerünk ilyen ebminisztert...

A politikai rendszerek változnak, a politikai ösztönök és szokások alig finomodnak. A társadalmi rendszerek hanyatlanak és kimúlnak, a feltörekvés vágya, az önelőmozdítás technikája marad. Szex, szerelem és ezek következményei? Chamfort, úgy látszik, e témát alaposabban taglalta annál, semhogy alkalmi nőgyűlölőnek tarthatnánk, és Camus megszidta őt, mert beleesett „az egyik legközönségesebb és legostobább hibába: általában lenézte a nőket”. De – Chamfort-ról lévén szó, aki bonyolultabb, sokoldalúbb és emberibb ennél – ő az, aki (szinte érzélgősen) ezt írja: „A házasságról szóló minden vicc ellenére, nem tudom, mi kivetnivaló van abban, ha egy 60 éves férfi feleségül vesz egy 56 éves nőt.” És tehet-e ilyen megállapítást az, aki megrögzött agglegény vagy nőgyűlölő? „A szerelemben minden igaz, és minden hamis; ez az egyetlen dolog, amelyről nem lehet képtelenséget mondani.” Chamfort sokféle, ellentmondásos, de mindig felvillanyoz, sosem keresi az olvasó kegyeit, és miközben vannak vitatható megállapításai, nagyon kevés az olyan, amelyre azt lehet mondani: „Ez nem igaz – akkor sem volt, ma sem az.” Az egyik kedvencem Douglas Parmée kítűnő válogatásából az, amelyik érezhetően magára a szerzőre is vonatkozik: „Az, hogy sok ötleted van, nem jelenti azt, hogy okos vagy, ahogy ha sok katonád van, abból sem következik, hogy jó tábornok vagy.”

Camus – anélkül, hogy Sainte-Beuve nevét említene – másképp viszonyul a szüklátókörűség vádjához. Igen, mondja, Chamfort az elitől írt, de nem általánosította véleményét e szűk rétegről. Az igazi moralista – ellentétben a maximák gyártóival – az emberi sajátosságok megfigyelője, akárcsak a regényíró. Ezért „valamiféle kusza regény”, „burkolt regény”, „szatiri-

kus regény” a *Gondolatok*. Valóban: „ha visszanyerhetnénk a mű belső összefüggésrendszerét, amelyet a szerző nem tárt elénk, valami sokkal magasabb rendűt kapnánk, mint a gondolatok összessége”.

E nagy ívű (és kissé túlzó) szándék jól mutatja Chamfort művének átfogóbb természetét. A *Gondolatok* nemcsak hosszan érlelt következtetéseket tartalmaznak az emberi természetről és viselkedésről, hanem anekdotákat, történeteket, rövid jellemrajzokat és vicceket is. „Életünk napjai közül az a leginkább kárba vesztett, amelyiken nem neveltünk.” Ezek adják meg könyvve alaphangját és légkört, s az érzést, hogy e szerző nekünk szól. Chamfort, a rejtett regényíró nemcsak a bölcsességeit akarja megosztani velünk, hanem a pletykáit is:

- Kegyed minden alattvalómmal ágyba bújt! – szólt XV. Lajos az egyik szeretőjéhez.
- Ó, felséges uram!
- Choiseul hercegével!
- Ő oly erős...
- Richelieu tábornaggal!
- Ő oly szellemes...
- Manville sem kivétel!
- Olyan szép lába van...
- És mit mond Aumont grófjára, aki nem rendelkezik ezekkel az erényekkel?
- Ó, uram! Ő oly nagy híve Felségednek!”

Felemás viszonya a társasághoz, melytől az elismerést várta, kezdetben visszahúzódsra és filozófiai elhatárolódásra, később az őket szervezetten elutasító, a forradalom támogatására készítette őt. Bár ez logikusnak és elvszerűnek látszik, közvetlen indítékai kevésbé világosak. Chateaubriand megdöbben, hogy valaki, aki ennyire ismeri az emberiséget, hogyan képes bármely ügy mellé odaállni. Sainte-Beuve úgy vélte, Chamfort halálos ellenszenve az ancien régime iránt alapvetően irodalmi indítatású: kedves, ifjú költőként tartották számon, és kegyesen ekként pártfogolták. Connolly mindezt annak tulajdonította, hogy „a házasságon kívül született Chamfort nagyon vágyott a szeretetre, és – a fattyúkra szintén jellemzően – ugyanilyen erősen haragudott a társadalomra”.

Mindegy melyik okot tartjuk valószínűbbnek, Chamfort – Connolly szóhasználatával élve – „kényszerhelyzetbe került” következtében:

„Mindannyian ismerjük e kényszerhelyzetet... a lázadóét, akit a magatartása és az életmódja a régi rendszerhez, az eszményei és a vonzalma az újhoz kötnek, és akit egyfajta hősiesség arra készítet, hogy mindkettőről megmondja az igazat; és aki ezért egyformán elismerést vár mindkét oldaltól.”

Amikor kitört a forradalom, Chamfort a barátja, Mirabeau oldalára állt. Utcasarkokon szónokolt, jelszavakat gyártott („Háborút a kastélyoknak, békét a kunyhóknak!”), és elsőként hatolt be a megrohmozott Bastille-ba. Hosszabban és elszántabban támogatta a forradalmat a magafajtaéknál. „Mit gondolt, a forradalom babazsúr?” – förmedt rá egy ingadozóra. Független szelleme azonban ekkor sem hagyta el. Amikor a falakon megjelent a „Testvériség vagy halál” jakobinus jelszó, ismerte annyira a politikát és az emberi természetet, hogy ekképpen fordítsa ki: „Légy a testvérem, vagy megöllek!”

A forradalom nemsokára elkezdte felfalni gyermekeit. Chamfort, miután feljelentették, bebörtönözték, szabadon engedték, majd újabb bebörtönzéssel fenyegették, a filozófusok végső megoldásához folyamodott: maga ellen fordította a pisztolyt. Mindössze annyit ért el, hogy szétroncsolta az orrát és kilötte a jobb szemét. Aztán fogott egy borotvát – egyes beszámolók szerint kést –, elvágta a torkát, a csuklóját és a bokáját. A vértócsa, melyben feküdt, akkorára nőtt, hogy kibújt az ajtó alatt. Csodával határos módon életben maradt, és ezért – rá jellemzően – ismét a szegénységét okolta: „Seneca gazdag volt, mindene megvolt még az öngyilkossághoz is, beleértve a langyos fürdőt és a legjobb körülményeket, míg én, szegény ördög, nem engedhettem meg magamnak mindezt... De legalább van egy golyó a fejemben, és ez a lényeg.” Volt vagy nem, már kezdett felépülni, amikor egy orvos ügyetlensége végleg kifektette. Utolsó szavai ezek voltak: „Elhagyom ezt a világot, amelyben a szívnek vagy meg kell szakadnia, vagy bronzzá kell merevednie.” Igaz? Csak részben? Egyáltalán nem? Gondoljunk bele!

*Fordította és jegyzetekkel ellátta:
Szilágyi Mihály*

A romlás virágai¹

I.

A romlás virágai költészetünk mesterműve. A szó igazsága, az igaz legfelsőbb formája soha nem mutatkozott meg jobban. Úgy tekintek rá, mint egy fénysugárra. A Delacroix által festett Hamlet minden fehérje, feketéje és szürkéje benne van, valami túlvilági lehetetlen vörösséggel együtt. A szó igazsága minden kifejezésen felül áll. A szellem életét jelenti, amely immáron nem leírt dolog, hanem önmaga cselekszik. Eredeti, a lélek lakhelyéről származó igazság, amely különbözik a szavak értelmétől és erősebb a szavaknál.

Éppen a szó igazsága miatt lehetetlenség azonban Baudelaire-ről beszélni. Mit is lehetne tulajdonképpen mondani, ami nem csalóka, ami nem félrevezető vagy hazug? Erről még a legélesebb kritika is lemond, és beismeri a költészet tényének abszolút voltát. Itt még a legjobban felfegyverkezett rosszhiszeműség is felsül és nevetségessé válik. Baudelaire sokat szenvedett, szeretnénk ezért békén hagyni. Az egyetemes után áhítozott. Hadd legyen immáron joga ahhoz, hogy elhalkuljon benne, mint egy zene, hogy eltűnjön a felhőkben.

De megesk néha, hogy a szellem valóban testet ölt – mármint hogy egy ember azt tekinti egyedüli céljának, hogy elmondja: az igazság meghatározó erőszakot szenvedhet el. Ilyenkor magányossá válhat, elszigetelhetik kortársai értetlen megnyilvánulásai, a hozzá nem méltó szereplési lehetőségek, középszerű szándékok. Arra kényszerül, hogy hamarosan mindenki profitálni akarjon az ő lényegi voltából.

Ez volt Baudelaire sorsa. Most már mindenki közös birtoka. Példaértékű életének köszönhetően szüntelenül fagatják.

II.

Kérdésem tehát az, hogyan jelenhetett meg a szó igazsága *A romlás virágaiban*.

Márpedig ha az nem csak tökéletes furcsaságával, negatív teológiaként működő szélsőségességével határozható meg, akkor a *beleegyezés* fogalmával definiálnám. Egy, az övétől eltérő, a saját hangjában eltávolodó hang egységre lép azzal, aki beszél. Tisztább a szavaknál, ezért örömet talál bennük. És az, ami van, illetve az, aminek lennie kellene, egy pillanatra megszűnnek egymással szemben álló világok lenni. Ebben az örökké lázas állapotban megbocsátanak egymásnak.

De hogyan is jöhetett létre ez a megnyugvás olyan gyakran *A romlás virágaiban*, éppen az erőszak és a zavar tetőfokán, ahol az ellentétek kimerülnek egymás hiábavaló üldözése közben, éppen ott, ahol soha semmi nem pihen? Először is el kell vetnem azt a feltevést, hogy ez valamilyen valláshoz való kötődés árán történne. Baudelaire nem beszél hitről, semelyiket nem érzi igazán a sajátjának. Semmilyen eretnokség nem ölt testet a *Szent Péter nemet mond*, és a *Sátán litániája* című versekben.

Annyi bizonyos, hogy Baudelaire költészetének más jellemzői – nyelvezete, bevallott céljai – sem hozzák létre láthatólag az általa kimondott igazságot. Formai jellemzőik lényegét tekintve *A romlás virágainak* versei a diskurzushoz tartoznak. A hangsúlyos leírások, a logikus gondolatok, a pontosan elmondott érzések olyan fogalmi összefüggéseket alkotnak, amelyek a legkevésbé sem törődnek avval, hogy mi történik a szavakkal. Akkor mit is talált ki Baudelaire a művészetben, ami megkülönbözteti Hugótól? Itt is, ott is ugyanazokkal az eszközökkel találkozunk, még ha a költészetükben megjelenő lelkiismeretet és a kitűzött célokat össze sem lehet hasonlítani egymással.

Ez Baudelaire titka. A diskurzus, ez a verbális hely, amitől Mallarmé el akart távolodni, ez a mi költői hagyományunk által túl szívesen is látogatott hely, az övé marad. Pedig a legrosszabb csapdákat tartalmazza, és nem ad az igazság számára semmilyen segítséget. A magam részéről erkölcsstelennek is tartom. Hiszen egy játék. A figyelmes csendben veszi kezdetét, ezáltal könnyen megszülethet az érzelem. Ám amikor verssé válik, olyan könnyű eszközt ad az érzelem számára, hogy az minden veszteség nélkül, simán elfecsérli magát azért, aki beszélt.

1 *A romlás virágai* esszé először 1955-ben jelent meg Baudelaire *Összes művei* előszavaként. Később Bonnefoy felvette a *Valószínűtlen és más esszék* című kötetébe: Yves Bonnefoy, *L'improbable et autres essais*, Gallimard, 1992, 31–40. o.

Ő viszont lehet őszinte is, hisz ki nem az? Az igazság azonban mielőtt pihenést hozna, egy hosszú erőszaktevel. A veszélytelen diskurzus pedig főleg retorika, vagyis hazugság, a költészetnek teljes joggal szemére vetett hiba.

III.

A diskurzus hazugsága abban áll, hogy megszünteti a többletet, a túlzást. A fogalomhoz kötődik, a dolgok lényegében a szilárd alapokon és biztosan állót, a Semmitől megtisztítottat keresi. A többlet viszont a lényeg felrepedése, a saját magunkról és mindenről való megfélemlítés, a semmi okozta öröm, és szenvedés.

A fogalom elrejtja a halált. A diskurzus pedig hazugság, mert elvesz a világtól egy dolgot: a halált, és így mindent semmissé tesz. Minden a halál által létezik. És semmi sem igaz, ami nem a halálról tanúskodik.

Ha nincsen költészet diskurzus nélkül – márpedig ezt még maga Mallarmé is elismeri –, akkor hogyan is lehetne megmenteni az igazságát, a nagyságát a halál segítségül hívása nélkül? Annak makacs követelése nélkül, hogy elmondjuk a halált; vagy ami még jobb, hogy a halál beszéljen? De ehhez először is le kell rántani a leplet a megismert örömeiről és szenvedésekről. Aztán annak, aki beszél, azonosulnia kell a halállal.

Baudelaire megtette ezt a valószínűtlen lépést.

Megnevezte a halált. És miben állt ez a halál? A szellem gondja volt? A test kockázata, de korlátozható? A költészet – s Baudelaire óta ez a helyzet – gyakran veszélyes. A fizikai halál mindig is az emberben kezdődött. Csak éppen ezzel tisztában kell lenni.

Am olykor előfordult, hogy a költészet túlságosan is megszabadult ezen tudásától és kötelességétől, hogy egyszerű szellemi gyakorlattá válhasson. Túl sok lustaság vezette az igét. A túl sok világi könnyedség túlságosan is beszennyezte. A szellem már nem volt elegendő ahhoz, hogy megőrizze a költészet nemességét és ilyenkor minden úgy zajlik, mintha ahhoz, hogy megtisztuljon, igazi vérnek kellene folynia.

Vannak pillanatok, amikor a költészet bátor tetté válik. Ez történt a sivár 1840-es évben, amikor is a Port-Royal bezárása, Phaedra halála óta már minden csak hazugság volt, talán Chateaubriand és Vigny száműzött, haragos és egyébként zavaros hangjait leszámítva.

Baudelaire megértette ezt. A halál, amit magában véghezvitt, igazi volt.

IV.

Jean-Paul Sartre bebizonyította, hogy Baudelaire már kora ifjúságában hozott egy soha meg nem tagadott döntést. Tévedett azonban ennek a döntésnek a tárgyát és okát illetően.

Baudelaire egy végzetes utat választott, egy olyan utat, amely a halálba vezet. Meghatározó, egymással összefüggő események sorozata volt az élete, amelyek mindegyike a halál eljövételét siettette. Ezen a távolodó úton, a betegség és az adósságok, a nagyon kemény, kényszerítő erkölcsi gátak, a perek stb. mind-mind a dekadencia megnyilvánulásai voltak. E fölött beszél a kezdetektől fogva – azóta, hogy Baudelaire írni kezd, Sarah-la-Louche-tel való megismerkedése óta – a költészet szava, parancsolóan és végzetesen. A költészet szava az, amely kért és kapott.

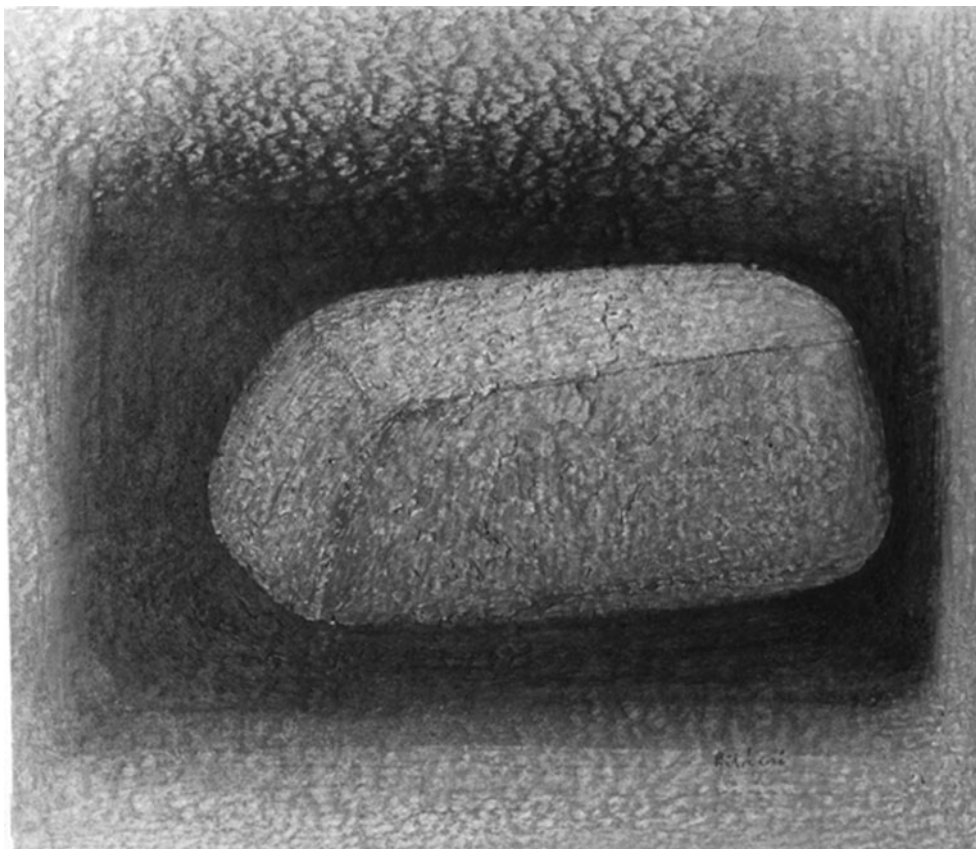
Baudelaire a halált választotta, azt, hogy a halál úgy nőjön meg benne, mint az öntudat, és hogy a halál által tehessen szert ismeretekre. Szigorú, önfeláldozó döntés. És a költészet-re nézve kockázatos döntés is egyben. Azon felül, hogy mélységes különbözősége miatt félreértették, hogy nem voltak barátai, akikben megbízhatott volna, ami akár ördögi némaságba is torkollhat, Baudelaire-nek még az értelme kihunyását is meg kellett élnie, amiért pedig oly sok mindent kockáztatott. Azért, hogy ez megvalósulhasson, azt a megannyi fáradságos munka, és a végső afázia bizonyítják. És ez tudatos lépés volt, erről tanúskodik a *Röppentyűk* is. De van ennél még rosszabb is. A legnagyobb veszély az, hogy költészet, amelyet a halál által végre megkaphatott volna, és igaz módon szólhatott volna, a legnagyobb megpróbáltatás során már csak a nyomor és a gyász szavait volt képes kiejteni.

De tudjuk, hogy Charles Baudelaire-től végül nem tagadtatott meg az igazság.

V.

A cselekvő halál megalapozta az *igazi diskurzus* lehetőségét.

A költői diskurzus, amelynek szerepe megváltozik Baudelaire-nél – már nem az érzelmek komédiája többé, hanem egy olyan hang bevezetése, amely a veszteséget akarja, leírja és súlyosbítja a halálos folyamatot –, amelynek köszönhetően a természete is megváltozik. Ez a diskurzus, amely rejtette a halált, most megszabadul az általa használt, nyomorúságos ravaszságoktól. Megszabadult a festőtől, a díszítéstől. Az érzelmek ismételtetésé-

től. Megszabadult a mindent elmondani akaró, a világból mindent megnevezni és megragadni akaró romantikus mohóságtól, amely nem mond semmit, mert elhallgatja a lényegét. És Baudelaire-nél a világ színháza, amelyben Hugo árnyékokat hívott életre, Napóleont vagy Kanut-t, egy olyan színházzá alakul, ahol az evidencia, az emberi test lép a középpontba.

A test, a hely, az arc. Kozmikus méreteket öltenek, mihelyt halandókká váltak, s *A romlás virágaiban* a diskurzus új horizontját és üdvözülését jelentik.

A test eljártssza a semmit, a diskurzus pedig megfogalmazza. Ez *A szép hajó* és *Az ékszerek* című versekben megjelenő tiszta és kölcsönös aktus jelentése. A számára kedves helyen lakozó halál és a figyelmes szó alkotják a költészetet létrehozni képes mély hangot.

Egyetlen *Délie*² vagy *Olive*³ sem szerepel *A romlás virágaiban*. Semmilyen mítosz nem növeli a távolságot a szó és az érzékelhető világ között. A szó igazsága közvetlenül e kettő találkozásából származik, irodalmunkban először tudatosan és meztelenül, a megsebzett test és a halhatatlan nyelv találkozásából.

VI.

Ha egy életmű érzékeny aspektusáról való elmélkedés nem lenne parafrázis, akkor hosszasan lehetne írni arról, hogy hogyan nyert Baudelaire a halál által új életet. A legegyszerűbb igazság is milyen színes tárgyakkal jelenik meg, akárcsak Chardinnél vagy Manet-nál! Milyen gyönyörűen váltakozik egymással a távol lévő nap és az éjszakák! Milyen szépen nyílnak meg a szívek a köd befogadására!

Leginkább a *Találkozás egy ismeretlennel* vagy *A balkon* című verseket érdemes ehhez elolvasnunk. Baudelaire, mint ahogy azt kezdetekben mondtam, elsősorban fényt hozott a költészetbe. Leírni mindezt képtelenség. Lehetővé teszi ellenben, hogy az ember jobban érezze magát valahol máshol, egy olyan világban, amelyet újra és újra meg kell nevezni.

2 Maurice Scève (1500–1560), a XVI. századi francia reneszánsz költészet kiemelkedő alakjának műve az 1544-ben kiadott *Délie* című verseskötet, amelyben a költő a Délie nevet viselő hölgy iránt érzett reménytelen szerelméről ír. Nagy hatással voltak szerelmi költészetére Petrarca Laurának írt szonettjei. A ford.

3 Joachim du Bellay (1522–1560) a XVI. századi francia költészet kiemelkedő alakja. 1549-ben adta ki *Olive* című szonettgyűjteményét, amelynek főszereplője, Olive egy képzeletbeli szerető. Du Bellay-re is nagy hatással volt Petrarca költészete, ezen felül az ókori mitológiából is számos elemet beleszótt verseibe. A ford.

VII.

Ha túl nagy jelentőséget tulajdonítanánk azonban ennek a fénynek, akkor leegyszerűsíténénk *A romlás virágait*. A halál tisztaságán kívül néma fájdalom van ebben a könyvben, egy másik hang, kopár és reménytelen.

Baudelaire sátánizmusa csak díszlet. Pierre Jean Jouve helyesen mutatott rá erre. Egy olyan társadalomban, amely gyűlölte az örökkévalót, Baudelaire úgy tekintett a rosszra, mint az abszolútum feltámadására. De nem csak ez a kihívás járulhatott hozzá a sátánizmusához. Haragot, neheztlést érzett egy túl erős vallással szemben, amelyet úgy felnagyított a műveiben, hogy megváltoztatta az értelmét. Az igazi hit nélkül ráerőszakolt Istentől elsősorban az erkölcsi tiltásokat kellett elszenvednie. Ezek az erkölcsi tiltások pedig szemben álltak, legálábbis pályája elején, a sikerével.

Baudelaire sokat szenvedett attól, hogy kevésbé volt lázadó, mint ahogy azt hitte.

Az elfogadott értékek ellentmondtak a halálos élet értékeinek. A halált létrehozó jó nem volt összeegyeztethető a katolicizmus által hirdetett jóval. És a tiszta örömben, amely a költő lánzsájának hegye, Baudelaire szerint eltörött a jó. Az öröm élvezetté változott. Annak a gondolatnak a hatására, hogy bűnös a világunk. Hogy nem marad semmi a tisztaságból az eredendő bűn és a kárhozat után. Ennek fényében maga a halál lehet jó is, rossz is. A halál elvesztette tisztaságát. És veszített a létéből is, hiszen már csak egy küszöb, amin túl az egyedüli igaz halál, a kárhozat található. Baudelaire nem követte egészen a végsőig a keresztény tanítást. De az általa megalkotott test színházán sem vesszük már gyakran észre a testi halált. Az evilági büntetés sötét színeit veszi fel, elvész a nyomorékság, az öregség és a nyomor látványában, s így megtagadja magát, a tragédia drámává, a sors szenvedéssé, a lényeg magasztalása pedig az idő hosszú kínjának lealacsonyításává válik.

A nappal így eltűnik Baudelaire költészetéből. Ez az életmű másik oldala, amelyben a boldogtalanság nyilvánul meg és győzedelmeskedik a szépség felett. Ez utóbbit néha még ki is figurázza, vagy kegyetlenül, dekadens formáiban festi meg. Baudelaire ilyenkor nagyon messze járt a kezdeti szigorú következetességétől. A hamuszürke és vasszínű ég alatt (*a Beatrice* című vers egére gondolok) tétovázik, mindentől megfosztva. A halálból erőt akart meríteni. Ám csak egy beszenyezett világot kapott. Attól félt tehát, gögösen, hogy csak hiábavaló szó volt: csak egy *koldus*, mondja, vagy *bohóc*.

Csalódott a költészetben. Talán ezen a ponton hallgatott el Rimbaud. Meglehet ugyanakkor, hogy a világból származó akadály szükségszerűen rombolást hoz a költészetbe. Meglehet, hogy a költészet nem más, csupán kilátástalan reménykedés.

A romlás virágainak, vagyis Baudelaire költészetének legállandóbb jellemvonása mindennek ellenére mégiscsak a hatalmas alkotói energia léte marad.

És zavarodottsága tetőfokán Baudelaire újra talpra állt, különös, vegyes, sötét igazsággal teli képekben írt, ahol a bűnből származó halál ismét tisztán újjászületni készült: kettős képekben – példának okáért az *Egy mártír* című versben –, a paradox gondolatban. A mély dionüszoszhoz társult egyfajta janzenizmus. De még a reménytelenségben is újjáteremtődik az üdvözülés homályos gondolata. Baudelaire érezte, hogy közel van az igazság. *Lángol*, ha szabad így mondanom, ő a legnagyobb költő, vad, pontos... Mégsem tudta elszakítani a szomorú leplet. A legszebb lángokhoz méltó fontos tárgyat továbbra is sár borította.

Ilyenkor szarkasztikussá vált. Szeretni akarta ezt az üres világot. Menekülni akart, mint Villon vagy Maynard a szerelem igazságának köszönhetően.

VIII.

Meglehet, hogy Charles Baudelaire látta, miképpen torzulnak el szép lassan szellemi törekvései. Elveszett maga is, és elvesztette ezt a veszteséget, ezt a kettős szenvedélyt, amelyek közül a másodiknak az igazi halála előtt egy évvel megtörtént szellemi leépülés lett a jelképe.

A romlás virágaira, ezekre a „*beteges virágokra*” mégis szinte szent könyvként tekintünk. A transzcendencia után való vágyakozásunk nyugtalan pihenésre lelt benne.

Baudelaire újraélesztette a költészetbe beleíródó önfeláldozás nagy eszméjét.

Amikor Isten sokak számára megszűnt létezni, kitalálta, hogy a halál hatékony lehet. Egyedül csak a halál képes az elvesztett lét egységét helyreállítani. S valóban, Mallarmé, Proust, Artaud és Jouve – *A romlás virágai* örökösének – életművén keresztül a halál a lelkek szolgálólányává vált: egy végre szabad és tiszta világban.

A halál beteljesíti az ige sorsát. A vallásos érzés előtt, hosszú bolyongása végén, kitárja a költészet otthonának ajtaját.

Schneller Dóra fordítása

HÁRS ERNŐ

A Duna tánca

A Városi park keringőkirálya
a Kék Duná-t vezényli.
Tolong a bécsi nép,
ínyenc uzsonna várja,
s forog a színpadon a nyári bál – a régi.

De a vén Duna tud másféle táncot is.
Nem ropja bármikor,
csak hogyha benne épp kedvét találja.
S ez képes néhanap megnőni akkorára,
hogy ami neki még kacaj, másnak sikoly.

Nyújtózik egy nagyot, úgyhogy beleinog
a Feketeerdő s a Pontus Euxinus.
Majd egy eszeveszett csürdöngölőbe fog.
Nem oszt áldást, ahogy például a Nílus,
de tör-zúz, s nyakló nélkül kötöget
a rávagyakozókkal időleges frigyét.
Legfőképp a buja Inn lesz a szeretője,
hogy egymást szító mámoruk elöntse
Passaut s utána a további partokat.

Elúzi otthonából az embert s a vadat,
hiába védené akármiféle töltés.
Nincs nappal s éjszaka,
csak munka, zsáktömés,
parancs, káromkodás, riadt segélykönyörgés.
A gát napszámosa soká nem tér haza.

Aztán egyszerre csak megáll a lendület,
kifogy a tartalék, a téboly véget ér.
A Duna mosolyog, olyan fennköltre csillapodva,
mintha csak ünnepi díszes szalagja volna
egy óriási ajándékdoboznak,
melybe az égiek egy örökre letűnt
világot csomagoltak.

TOKAI ANDRÁS

„halálos” szonett

A vékony rácson átsüt. És eltűnik
a rács a fényben, mintha ott se volna.
– Pessoa Shakespeare-t intonál? – tűnődik,
s elfér a sorsa két szűk szonett-sorba.
Bolhabetűket ró a kis füzetbe,
aprókat mint a hangya, mit egy galamb
szedeget épp orra előtt a kertbe’.
Csak ennyi hát az élet, a nagy kaland?
„*I’ve measured out my life with coffee-spoons*”
– jut sorvadó eszébe Eliottól.
Hát süss csak, május napja, míg meg nem únsz,
és szabadíts a rácson túli gondtól.
Csak fény legyen. S ha jön is vele árnyék,
mint vékony rács, csak *vibrál* a halál még.

Istenem, az a ferde út

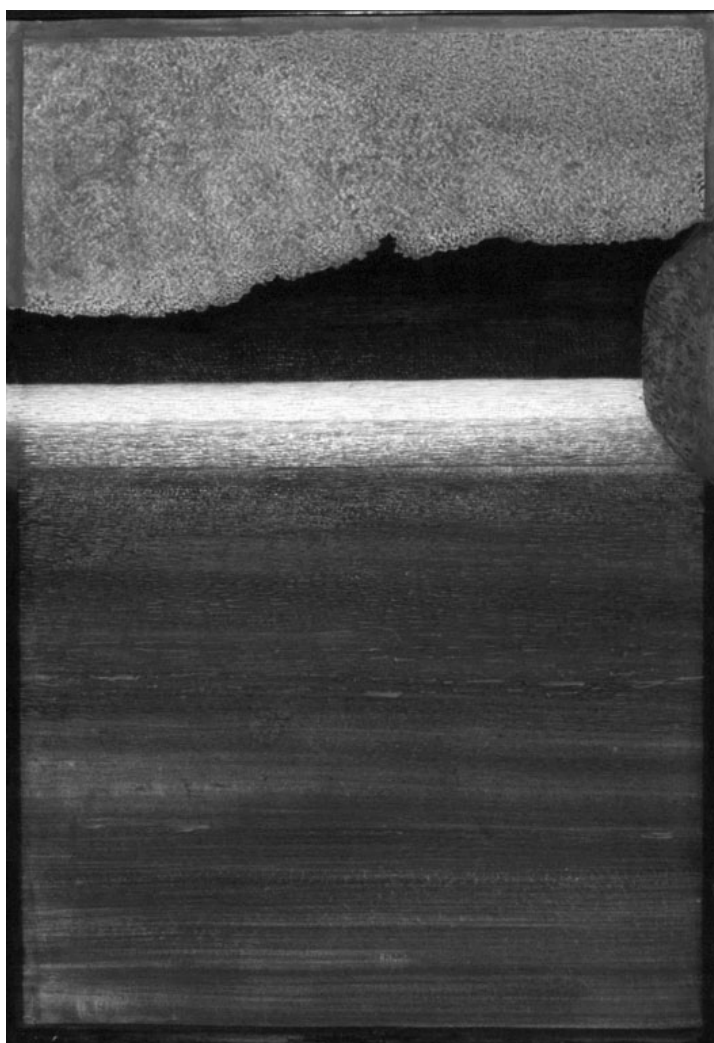
Istenem, az a ferde út,
mi ismeretlen kertbe fut.
A fák alatt a sárga lomb,
a fák mögött a márgadomb.

Lesz kert még ösmeretlenebb,
kanyargóbb út, meredekebb.
S ha majd ott járok, Flóra, tudd
ott is téged kerestelek.

TAKÁCS NÁNDOR

Monolit

Milyen állatok jönnek elő sötétedéskor,
és mi dolgunk velük?
Eltervezett hallgatásunk hogyan változik, ha közelünkbe érnek?
A figyelem valódi, de a következtetés szabályai nem érvényesek.
Valamit mindig vissza kell utasítanunk, attól függően,
hogy rokonságunkban éppen kihez közelít a pusztulás gondolata.
Az ellenkezés rideg ökológiája: nem feltétel a némaság,
hanem az összpontosítás következménye.
Bennünk nem ébrednek mechanikus válaszok.
A mozdulatlanság örökségünk, ami tarkónkra nehezül, akár az álom.
Aki először a másik lábára lép, az kiált.
A testek összekeverednek a halálos orgiában.
Így múlik el minden, ami ismerni akar,
és betakarásuk után a tetemekre nem emlékszik senki sem.
Az öröklét nem kívánatos.
Nem vágyható egy olyan isten közelsége, akinek szándékait mi gondoljuk el.

Kolónia

*A józanság kiűzte a piszkot,
a tisztaság az étvágyat szüntette meg,
az éhség beboltozta az időt,
a sötétség a faggal szövetkezett,
és megduzzasztotta az ürességet.*

(Invokáció)

A vékony lány minden mondatra válaszolt,
és bölcsen nevetett a veszélyes kitételekre.
(Jutalma nem is marad el, azok közt foglal majd helyet,
akik nem gyötrődnek fölöslegesen.)
A másik, a zongorázó nő keskeny csipőjén nem hordhatta ki gyermekét,
így ugyanaz a szerencsétlen lány maradt, aki volt.
A férfi nem ismerte fel a körülményeket,
ezért kilökték a gépkocsiból. Az elégedettség nyálbuborékjait fújta akkor is,
amikor az árokban, ahol feküdt, besötétedett.
A gépkocsi nem tért vissza, így sorsa, amit gyerekkorában megálmodott,
beteljesült: kitették félúton, otthagyták a semminek.
Rokonai ekkor már aludtak, azzal a félelemmel és nyugalommal,
hogy nem tehetnek semmit, hiszen jó, de gyöngé emberek,
akik ugyanúgy félnek a sötétben, mint gyermekeik,
hogyan indulhatnak el megkeresni őket?

Volt, vagyis van még valaki, akinek arca a többiek közt egyedül valódi.
A félelem megmérgezte őt is, és agyának árkaiban kitörölhetetlen nyomot hagytak
a mások ellen elkövetett igazságtalanságok,
ezért kietlen vidékre költözött, ahol az embereknek neve nincs, csak dolga van.
Boldog bútorok, és jól szellőzött napok között mindenről megfeledkezett,
ami terhelte gondolatait.
Megfeledkezett rólunk is, akik hanyagságunkban mindent feladtunk.
A villanyt lekapcsolta ránk, és olyat tett, amit régóta semelyikünk:
elmondott értünk egy imát,
és homloka mögül végleg kitörölte neveinket.

BENEDEK LEILA

Nincs hajnalom

A kaszárnya mentén, ha balra...
meg a faszor vonalában,
a majornál, ahol megbújni szoktam,
ahol a hajamat vörösre festettem.
Hát meg sem lepődsz, ha álmomban
megnyalom az ajkam?
– az ólom ajkam –

Csak hallom, hogy otthon,
a határban valami megérett,
hogy a templom téren valami gyűlés...

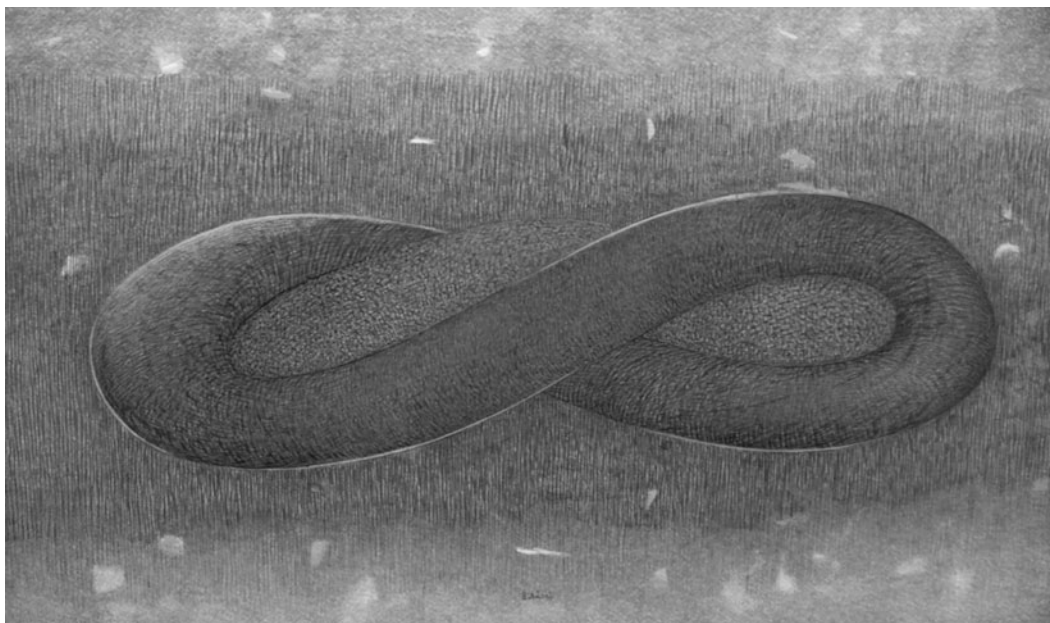
Félálmodban az újságkihordó fiúkra gondolk.
Hogy fiúk-e az újságkihordó fiúk,
hogy milyen lehet újságkihordó fiúnak lenni.

Nem alszom vissza.
Nehogy megint Júdással,
közönyös fákkal, közönyös lombokkal,
kaszárnyában, majorban érjen a reggel.

Van egy falu Csongrádban,
ami valójában nem létezik.
Erről mesélek, míg ki nem nyitod a szemed.
Vasútállomása van,
felszállója, leszállója van.
– Majd megnézzük! – mondod.

Hát nem érdekel ha
megnyalom az ajkam?
Hát megismersz?

A meztelen hátam a reggel határa.

Alkalmi

Világosan látszik a sötétség
a fejünk fölött.
Auránkban elvesző,
furcsa önmagunk ragyog át
a porcelánok fehérjén,
melyben minden kihűl,
melyben minden íz
keserűen elmerül
és emlékeztet valami régi örömré,
valami elveszett, elhagyott
meghitt pillanatra köztünk.
Elmosódik önmagában,
elkerül valami lényegét,
aztán túleveleken taposunk májusig.
És én bölintok,
hogyan legyen jövőre megint...
a megfakult szőnyegen hova térdepelnem.
Csak egyszer mertem
igazán belenézni –
a megtört üveggömbbe a fa tetején.
Csak egyszer hagytam magamban
és egyszer mondtam ki,
mit is jelent nekem a hó.
És akkor egy pillanatra
megértettem magunkat,
ahogy próbálunk az időből
egy darabot kisajátítani,
körbeülni.

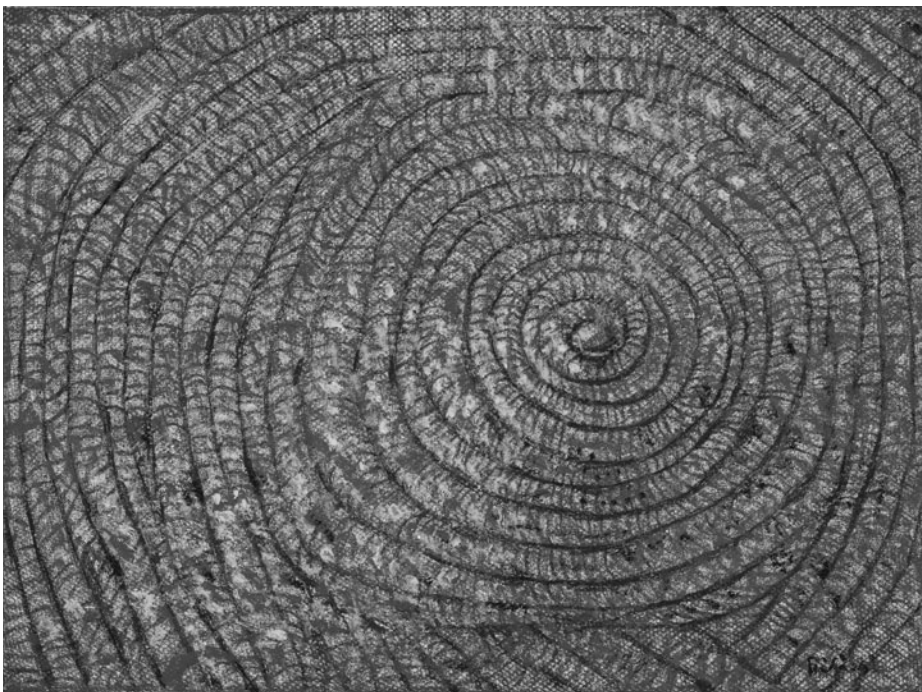
VAJDA GERGELY BALÁZS

A felejtés tele

Egy örült nő egyhúros hegedűjét fűrészeli
a szökőkutak szobrait nem hajtja már a szomjúság
galambok örvénye a kockakövek legyezője felett
kopott kabátok snelleznek a neccharisnyáknak
senki sem hallgat hadarásukra
kilóg a cukortorony a kávéból
a kanál prése a szájpapláson
sötét torkok fedett passzázs
tél taknyába ragadt turisták
az idő visszanevet
emlékeid süllyedő hajójáról
most már ideültem
most már itt vagyok

Egyszálvonal

Utazás közben is szorongatom a vonaljegyem
félek átmenni a kavicson mert hangosan ropog
nem várom meg míg felizzik a fénycső
idővel átmedvedzik a kötéseken a magány

SEBESTYÉN ÁDÁM

Rozsda

A nyár éles fényét
kikezdi a rozsda.
Fagyott arcú tóra
ejtik porhanyóssá
aszalódott emlé-
kezetüket a fák.

Zúzmarásodik a
forró kaptárakból
édesen kibuggya-
nó darázsszerelem.
Jégkását izzad egy
széttaposott csiga.

Darabokra zúzott
meszes héja ropog
a biciklikere-
kek alatt. A régi
vasúti híd akár
egy megfeszített test,

szögekkel átverve,
oszló foltoktól mocs-
kosan. Rozsdásodik
a fény, mint nagyanyám
életlen kapája.
Piszkosan pislog az égből.

Világtérképem

kiterített kontinensek
lassú, lassú hullámozása
az ömlő, áramló magmatenger
fölött.
ennyi az Orcus, a pokol: hajtott
és gyűrt, porhanyóssá töredezett
rétegek láthatatlan, néma
harca
milliárdfoknyi lávaóceánban.
süllyedés, emelkedés, egymásra
szakadó, alábukó, feltornyosuló
héjak:
Peer Gynt hagymája. lépéseid
a szorongás angyala kíséri
Los Angeles-től Fukusimáig, Győr és Pest között,
végig a Rába töltésén: gyalog, vonaton
vagy biciklivel. percek és évmilliók
préselik át magukat
világtérképemen.

HERCEG ÁRPÁD

1. Október

Jegenygárda sorfalaz célkeresztben igen
holnemvolt lányok legények *sorsunk* igen
várunk vezénylőtisztre belül lőtávolon igen
ótváros banda ótváros ráfagyott ég alatt igen

3. December

Nem támadott visszanezett kisajnált helyemre
gondolhatott vágyhatott talán ha újra keresne
éhséglázadás előtt kopottas úrszennyre hajóra
hitte volna december ha Ki? pányvázott bója!

5. Február

muszáj kiszólni idő van
rabszájon tartottak holttalan
levadászók is céltükörben
ígért ígéretett egyik sem abrakoltatott
zsványok rabolták végig
a hegekkel teli évadot

7. Április

volt ám előtte tavasznak nevezett
be nem azonosított délkörön deleft dédelgetett
itt jó lesz letáborozhatunk nyers lesz a hús
meleg a kecsketej lopott a skorpió
jövendő nyaram hahó!

TITIUS KRISTÓF

[Anyám új idősámítást kezd]

Az emberélet mondjuk kétharmadán
nem győzi a lakást
egyedül, teste a munkát.
Nem pihenni vágyom, mondja;
csak egy élhetőbb halált,
vagy azt, ami előtte van.
Az új lakás negyven négyzetméteres.

Előtte tizenöt év számvetés:
lomtalanítunk.
Remélem többet soha, szól:
Innen már csak egyfelé.
Vagy majdnem. Egy-egy.
Kidobtuk halottainkat, innentől magát
viszi csak tovább.

[Daidalos Dorogon]

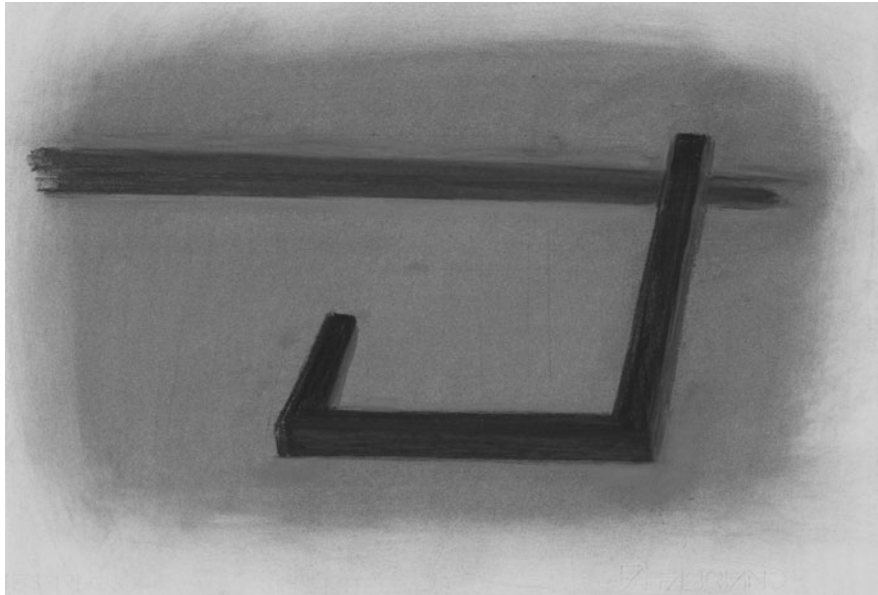
Mindig azt hiszem, elmondtam már mindent
Apámról, Daidalosról.
Nem boldog öregkor,
Hanem kiterjedt agyvérzés végzett velem.
Mintha az életkor végezne bárkivel is.

Sokáig nem tudtam kimondani a nevét sem.
Mások halálára gondoltam
Helyette, és a kettőt közel
Vitettem egymáshoz, hogy a nagyításban
Legyen valami a megnevezés öröméből.

Mindig azt hittem, majd ki tudom mondani:
Hogy az apám, Daidalos,
Ezermester és elég bolond
Ahhoz, amit hirtelen halálnak nevezünk –
Azonos legyen a neve, és az elrontott élete.

Szeretnék tényszerű rendet tenni a nevében.
Helyette is javítgatni,
Tévét, adatot, hibát.
Elég legyen viselnem helyette a pizsamát.
amit Arakhné, a féltestvére később egybeszótt

Más elhordott szövettel, rongyszőnyeget szöve
Belőle az előszobába,
hosszan futót, színeset.
Évekig tapostunk azon, ami utána megmaradt.
Sokáig bírta, mostanában tüzeltük el a kertben.

VIOLA SZANDRA

Víztörés

Mint alvó tó, fölém hajoltál,
mint alvó lány fölém, a tóra hajoltál.
A tó magába gyűjtötte a fényt,
a vizet és arcodat.
Most szikrázva villámlik a víz.
Most megmosni a vizet arcoddal, föléd hajolok.

Áldozatnak

Vasárnapok áldozata,
amikor hozzád.
Így jó. Amikor készülődöm,
hogy ne menjek el érted,
ahogyan szépítkezem,
hogy majd ne láss.
Köveket aprítanak kavicsokká
egészen maradt munkások,
törtkezű gyerekek csontjait
illesztik szét a mentősök.
Haláloddal önéletrajzod kezded,
egésszé tör a hiány.

LAUER PÉTER

arcod mögött

nyisd ki a belső tükröket
arcod mögött egy másik arc
figyel: kristály-szemek egy
zárványba zárva

aztán menj át a ruhátlan
kerten mint a szél –
napjaid legjavát tedd a fiókba
hogy senki ne érinthesse

meztelenítés

úgy kell szeretni
rétegenként: ahogy a
víz törli a kő álmait

•

tükör mögött lehulló
ruháink a megkettőzött
délutánban

•

lassan mozdulni mint
a tenger és egyetlen
hullámban békülni ki

•

melled pihenő madár
kezemben: elmerülni
egy szárnycsapásban

sikertelen ajánlat

1. [hiány]

zilált és fészületlen vagy
mint a hirtelen jött halálhír
pedig csak egy út maradt: megalkudni a pazarló idővel
remegő inakkal mászni mosolytalan örömmel
becsapni a lent kanyargó országutat
s a maradék vizet arcomba lötytyintve várni
hogy buja árnyékkodat visszacsalja elém a nap

2. [pusztítalak]

benned a gyilkos kór én vagyok
számító döntés szikéje metszi át a rivális álmokat
már nem rejt előlem álruha sem az elcsalt élet dühe
sorsom kígyóként tekeredik rád
s megfojt – ha tagadja is bűneit – a lelkiismeret

3. [elmaradt fogadóóra]

túléltek bennünket az álmok
bújócskát játszunk az idővel
s bár néha még találkoznak bennünk
az elkóborolt szívdobbanások
a lélek már üres
és Isten ma sem tart fogadóórát nekünk

4. [ördöglakat]

elhiszed: elég egyetlen élet
s megadod magad a rebellis időnek

5. [kikiáltási áron]

sokan akarják majd kódodat megfejteni
s ahogy kulcs talál a zárba
és a lakhatatlan égre álmodja magát
feljönnek a tengereknél mélyebb éjszakák
elkelsz kikiáltási áron
– csak Istentől nem lehet kigyógyítani

TÓTH LÁSZLÓ

Tél a Felső-Csallóközben

Kibámulva ez asztmás reggelen
az autóbusz báva ablakán
elnézed
Csütörtök és Hidas között
mint vonszolják maguk Misérd felé
a magasfeszültségű villanyvezetékek tartóoszlopai
s tűnnek el Püspökinél az időtlen szürkeségben
hol a vegyiművek kéményei most láthatatlan
fűrják lázas ujjbegyük
az önmagával terhes ég hasába
s arra gondolsz
a teremtést istennek
talán itt kellene újramezdenie
a verekenyei gyaloghídnál ahol vadkacsák
meregetik gépiesen csőrükkel
a Kis-Duna jeges vizével az öröklétet

Ecce

Zúg a fülem – tíz éve is megvan már:
közeledtét véle jelzi a halál.

Mellkasom zörög, két lábam a lentben –
de fejemmel fent adatik még lennem.

Derekam fáj, meszesedik a csontom –
a teremtést részeimre így bontom.

Szemeimre vak hályog ül szép lassan –
ám a lelkem újrakél száz alakban

Körém égi fény zubog s végtelen dől –
kimeredve mindeközben istenből.

KARÁTSZON ENDRE

Derűlátó vertigo

A (az erkélyen napozva, B-nek, aki bent az ágyon heverészik): Új lakók érkeztek szemben, a lenti teraszos lakásba.

B: Milyenek?

A: Egy molett nő. Fekete fürdőtrikóban számítógépezik napernyő alatt. Meg egy férfi. Őszülő barna hajú, kefebajszos. Egyenes tartású. Komoly és felelős jelenség fürdőnadrágban is.

B: Mit csinál?

A: Terpeszkedik egy felfújható gumikádban, amit félig eltakar egy terebélyes ecetfa.

B: Biztos sziesztázik. (Kilép ő is az erkélyre, nézni az új lakókat, majd összegzi a látottakat.) Sziesztázik a napi munka után. Az a nő meg nem csak értelmiségi. Mondhattad volna, hogy gondos hátébé. Kiteregette a mosott ruhát: fekete zubbonyt, nadrágot vastag anyagból fényvisszaverő sávokkal. Szürke, gyűrött vászoningeket, kezeslábast, pirostat, merev, tűzálló anyagból.

A: Tűzoltóholmik ezek?

B: De még mennyire. Jó volna tudni, milyen beosztású. Az ő korában akár parancsnok is lehet, meg a lakásuk minősége is ilyesmirel szól.

(Közben az asszony visszamegy a lakásba, két emelettel feljebb pedig egy sörtés néember nekiáll a növényeit locsolni. A víz bőségesen lefolyik a tűzoltóruhákra. Az asszony meghallja a csurgást, kirohan és tiltakozik. A sörtés néember óvatosan visszahátrál, úgy tesz, mint aki nem tud semmiről. Néhány órával később: a gumikádból egy szőke, jól megtermett férfi kászálódik ki, nyújtózkodik, azon vizesen leül az asszony helyére a számítógéphez. Kijön az asszony fekete fürdőtrikóban és nevetve átkarolja a fürdőruhás szőke vállát, fülébe csókot nyom.)

B: Biztos a fia.

A: A férje. Miért lenne a fia?

B: A férje őszülő barna, ez meg szőke.

A: De ölelgeti.

B: Épp azért. A férjét nem ölelgetné. Az anyák kicsit mindig vérfertőzőek.

A: Csakhogy ez nem szőke. Kopaszodik. A feje búbja rózsaszín.

B: Nézd, a parancsnok ilyenkor a laktanyában parancsol.

A: Talán meztelenül? Hiszen az öltönyei itt lógnak kimosva.

B: Egy parancsnoknak több egyenruhája van, mint gondolnád.

A: Akármennyi van neki, hétvégére hazajön pihenni. Lubickolni a gumikádban, lemossa magáról a laktanya piszkát.

B: És ha éppen tüzet olt? Hétvégén lesz sok minden a lángok martaléka. Alattomos a tűzvész.

A: Micsoda képzelődés.

B: Csak megfigyelés. Ez a nő odalent egy szőke férfit smárol. A parancsnok haja deresező barna. Azt akarod elhítni, hogy a parancsnok az ő fontos állását deresező barna parókával tölti be, amit a hétvégén levesz, nehogy megázzon a gumilavórban?

A: Akárhogy is, a te lecsókolt szőkéd megszólalásig hasonlít az én deresező, kopaszodó barnámra.

B: Szóval két férfiről van szó, de erről csak akkor bizonyosodhatnánk meg, ha egyszerre látnánk a kettőt.

(Előbukkan megint a sörtés asszonyság. Locsolja nagy kannával az erkélyén pirosuló muskátlikat s ugyanezzel a lendülettel a fürdőruhás asszony ölébe húzódott fürdőruhás illetőt (apát? fiút?), aki ujujujt kiáltva visszamenekül a gumikádba, míg az őt csókoló asszony (hitves? édesanya? szerető?) magából kikelve ripakodik a sörtés ünneprontóra. Öklét is rázza, de a lavór mellett heverő telefon hejehujázó csöngetésére kell válaszolnia, s elkomorodik. Valamit mond a férfinak, aki még csuromvizesen befut a lakásba, zajosan tesz-vesz. Kisvártatva ajtócsapódás. Majd az épület alagsori garázsából személygépkocsi száguld el, kormányánál mintha piros kezeslábasban ülne a vezető. Délutáni mediterrán hőség. Távolból erősödő szirénázás.)

A: A Sierrából hallatszik. Tele van az apró elkerített vadászterületekkel, ahol csak a tulajdonos meg az ő meghívottjai lődözhetnek.

B: Az a szomszéd, akit zavar a durrogtatás, és még inkább az, aki nem léphet be oda durrogtatni, egyhamar odapöccint egy égő gyufát.

A és B egyszerre: Kialszik könnyen a láng, csak a szál parázslík, hunytában, még fényes karmával megkapar egy fűtorzsát vagy lehullott tülevelet, a torzsa visszajelez, vagy a tülevél, és mint egymásnak hírt vivő fáklyák a tragédiában, sorra gyulladnak gázosodó bokrok, ideoda sodródó levelek, parányi, kiszáradt gyökerek is. Elég egy tengeri szél átsietése az éledő

torzs fölött, és a sápadt lángnyelvek elkigyóznak a tisztás szélére, be a pineák közé, akárha oltalmat keresnének a perzselő nap elől. Ki is fényesednek az árnyékban, ki is színesednek és terpeszkednek, nyújtózkodnak, sercegnek, élvezik eleveenségüket. Felriadva összekapja magát egy ott sziesztázó csavargó, pilledt ökológus, és az sincs kizárva, hogy önmarcangoló értelmiségi, aztán amúgy futás közben, ha van nála mobiltelefon, lihegve értesíti a riasztószámot, ahonnan tüstént megy a jelzés a tűzoltóságához: a szirénaszó jelzi egy piros kocsí iramodását.

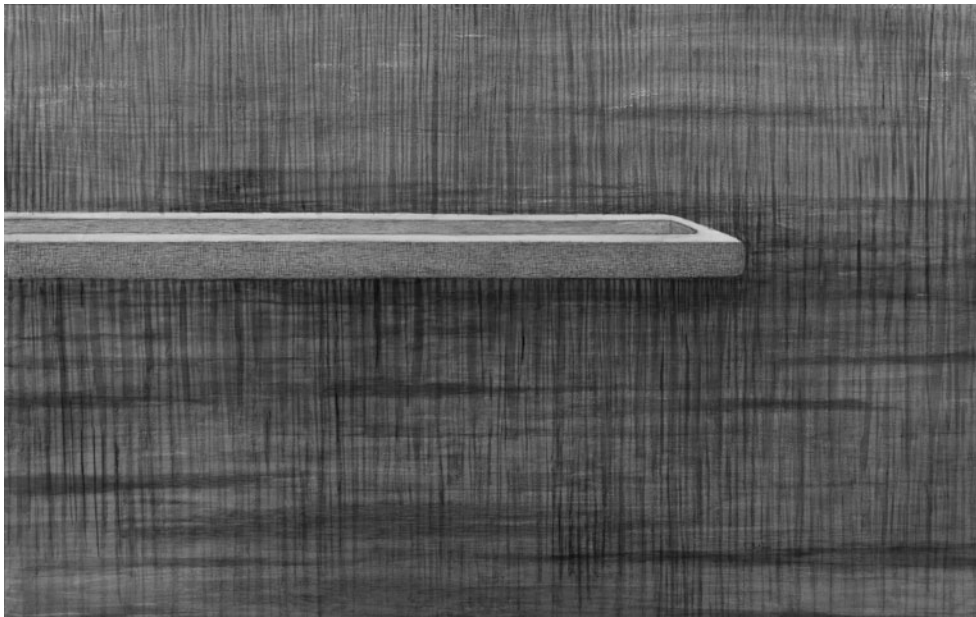
A: Nem lehet ő. Most rohant csak oda. A laktanyába érni tovább tart.

B: Viszont ott a szolgálatban levő parancsnok nyomban intézkedett. Tudomást kell vened a deresedő barna férfiről, aki rangjelzős egyenruhájában kezébe veszi a kiszállás irányítását. Nem ér már rá átöltözni, csupán rézveretes csákóját nyomja fejébe gyakorlati önvédelem céljából, és vállasan, szemöldökét szigorúan összevonva ellenőrzi a készenléti osztag sürgését. Ahogy kipróbálják, hogy az óriáscső gombnyomásra letekeredik-e, hogy a létra lába meg van-e olajozva, hogy csákány, lapát, kalapács kellő mennyiségben lóg-e a kocsí belterében, hogy üzemanyag van-e betöltve elegendő, és víz a guruló tartályban, tekintve, hogy tűzoltócsapra az ilyen lakóhelytől távoli környéken nem számíthatnak. Rutinmunkára indul a szabályzatnak megfelelően, magabiztosan. Ha ott állnál a hangár kitért kapujában, szemben a kirontó járművel, magad szemével láthatnád a vezetőfülkében, a sofőr derék beosztott feje mellett az ő parancsnokiét erélyesen előre meredő bajuszával.

A: Időben nem stimmel ez az egész. Ha az a deresbarna férfi, akiről beszélsz, nem várja be ezt a szőke férfit, akit mindketten láttunk elrohanni, akkor minek mozgósította? Ha neked hinnék, a piros kezelábasba bújt szőke férfi ott állna a hangár tétongó bejáratánál. Ahol nincs már senki. Schol utasítás, eligazítás. Téblából, próbál, ám hiába, telefonálni. Majd szégyenszemre hazakotródik. Munkakerülő fiú szerepet szánsz neki, holott nélküle nincs eredményes bevetés, csak meddő szirénázás a kopár szik sarjában. Ha igazán el akarnád kerülni a tűzvészt, nem próbálnád azt hitetni, hogy az övén kívül létezik egy másik osztag, amely könnyelműen előre rohanva életét a recsegő-ropogó pineaerdő csapdájában hagyja elpörkölni. Hát nem tudod, hogy önélküle, aki piros kezelábasban vág neki a feladatnak, csak kudarc várja a legénységet. Nem boldogulnak, a szél is megfordul, s a képükbe veri a szikrákat, ragyát s vakságot okozva e bátor legények soraiban. Nem veszed azt se figyelembe, hogy másképp is el lehet jutni az életre-halálra vívott küzdelembe. Lehet, hogy csak egyetlen kocsí volt a hangárban, de ennek akkor is utána lehet vágatni saját személykocsíban, ahogyan most a piros kezelábas teszi az ő Mitsujával. Bishi, bishi, máris ott terem a lángok között, melyek emésztik a tisztást, emésztik a hosszú tüleveleket.

B: Azért ő csak későn fut, ha egyáltalán, hiszen a deresbarna ekkor már lendíti osztagát a hónuk alá csapott csővel neki a tűz őrzőgő közepének. Mielőtt bárki beleárthatná magát az elsöprő roamba, maga az elszánt parancsnok rézsisakos fejét úgy fúrja a keserű füstbe, mint egy szárnyas rakéta, melyet számítógép vezérel. Pontos, mértani látvány olyan harsogással, amilyent a nagyoperákban hallani önkívületi pillanataikban. S ahogy vezényszavára a víz-sugár rálövell a tűz ijesztő fészkeire, a kihívó lobogásból rogyás lesz és lappadás. Csakhogy démoni dörömbölés, orvul visszakanyarodó és bőrközéltre sívító válasz érkezik bokrok aljáról, fakéreg mögül, a föld repedéseiből, mindenhonnan, ahol a lobogó ellenfél menedéket keres. Személyes kihívás ez a hőtigris részéről – meglátjuk, mivel tromfol erre az idomító.

A: Hagyd az idomítást. Nem cirkuszi látvány ez, hanem katasztrófaelhárítás. Tegyük fel, hogy a deresbarna férfi valóban részt vesz a liget mentésében. Mondjuk azt, hogy ott van a helyszínen, de akkor sem elég, hogy bajszát meresztí a vészre, hiszen utcai egyenruhát visel és félcipőt, ami nem védi meg semmitől. Egy szikrától leég róla minden, és örülhet, hogy nem ráég, és büszke testét nem borítják el gennyesedő vízhólyagok összesült szőrösömök között. És örülhet, hogy a visszacsapódó, izzó gallyak nem vernek lila hurkát a meztelen hátára. Ahogyan haladni próbál, az különösen sajnálatos. Nem tartja a cipő a bokáját, kapkod ettől a levegőbe, már-már üszkösödő ágakba, törzsekbe kapaszkodik. Egyensúlyának visszanyeréséhez talpraesett segítség kell, olyan, amelyet az épp időben érkező, s az alkalomhoz illően állóképes, nehezen átalakítható, piros anyagból készült kezelábast és magas hőmérsékleti hatásnak is ellenálló bakancsot viselő szőke férfi nyújthat. Mintha kiszámította volna, épp jókor ragadja meg vállánál fogva a füstölgő göröngyök között szerencsétlenkedő deresbarnát, ki majdnem orra bukik, mert lábfeje egy hurkot formáló gyökér alá szorul. S ha még csak szorulna. Valósággal foglyul esik! Hiába rángatja egyre idegesebben, látva, hogy a tűz nem hátrál, hanem hosszú nyelvet öltve közeledik felé, visszaélve az ő tehetetlenségével. Nem tudja megállni, hogy ne képzelje, hogyan égeti ronggyá egyre dúltabban cibált lábszárán a nadrágszövetet, hogyan hevíti rajta tarajosra a csupaszkodó bőrt, hogyan szikkasztja szuvasra a pusztasípcsontot, ami az egészségből valahogy megmarad. Így viszont jóval több is megmarad, hála a hőlökésnek is ellenálló bakancsban, piros, tűzálló kezelábasban odarontó szőke embernek, aki olyan erővel vontatja el a hitvány utcai mezben vonagló deresbarnát, hogy kirántja vele együtt a lábára hurkolódó gyökeret, minek folytán a lángnyelvnek csupán élvezhetet-

len vakondtúrásszerűség jut, ezt nyalja csömörös horkantással. Pillanatnyilag így áll a helyzet, aztán persze a lángnyelv tovább nyúlik a láthatóan megkívánt félcipős láb felé, melynek sarka erőltlenül szántja a talajt, ahogy a szőke férfi vonszolja hátrafelé az egyensúlyát veszített nagy testet. Emez bömböl artikulatlanul, amaz higgadtan vezényel, természetszerűen átvéve a fiktív parancsnoktól a tűzoltóosztag irányítását, s a legények most már futólépésben szorítják hátra a hétfejű fenevadat. Vízugarukat a zsarátos aljnövényzetbe küldik, hogy megbénítsák.

(A sörtés némbert ismét megbillenti hasas kannáját. Ami víz kell a muskátliknak, azt ezek egy-kettőre beisszák, a többi víz sárosan kicsurog a cserepekből, s le tovább a hallgatagon gépelő asszonyra, valamint a számítógépére. Ez az immár puhán tapadó fürdőköpenyes személy felnéz egy pillanatra. Megmerevedő arcába is folyik a muskátliföldes lé, aztán az összekoszolt fehér frottírra szögeződik a személy tekintete, és csak ezután hangzik fel fülsiketítő tiltakozása. A rikoltás, a szidalom sem éri el hatását azonnal. A sörtés előbb teljesen kiüríti a kannát, olyan gondosan, mintha vizsgaöntözést hajtana végre kertészeti szakbizottság előtt. Kis híja meg is hajol, akárha főntebbről elismerést várna, viszont a lentől küldött átkok őt el nem érhetnék, tetteire nem is vonatkoznának. Távolról is látszik, hogy közönyös, vagy ami még rosszabb, ön- és kielégült, amitől besározott áldozatának a hangja elcsuklik, nem tudván lépést tartani saját magaslatokra törő felháborodásával. Úgy fest, mintha a sörtés nem hallhatná, hogy a frottíros tűzoltólétrát helyez kilátásba, amelyen hozzá felkúszva a picsáját fogja neki széjjelrúgni.)

Csak hogy a létra mérőlécként összehajtván a tűzoltókocsi tetején nyugszik, mert az ottani vad perzselésben, emeletes épület híján nem lehet hasznát venni. Nincsen más fegyver a lángok ellen, csak a slaug. A slaug, mely a legények hóna alatt nyomul kissé bizonytalanul, mert akik parancsukkal ütöképesen irányíthatnák, egymással vannak elfoglalva.)

B: Hiába tagadod a deresbarna létezését, maga a pirosruhás szőke hazudtol meg az ő ösztönös jócselekedetével. Más kérdés, hogy az ő tűzcsinálta védence nem veszi jónéven, amiért az ő mentője az ő parancsnoki lábszárának elüszkösödéséből farag ürügyet az ő kiségitésére. Márminthogy egyáltalán merészkedik képzelődni az ő lábának üszkösödéséről, holott ennek a lábnak a huoktól elszenvedett csavarintáson kívül kutyabaja. Lehet az ilyen képzelődés az együttérzés ellenére, vagy emellett – vágy, szándék, kívánság. A rosszkívánság gondolatán méltatlankodva a parancsnok megveti sarkát, lefékez. Kitépi magát a pirosszőke zászlós fogásból, szembefordul vele és rárivall.

– Te alkalmatlan nyikhaj.

A: Ekkora hálátlanságtól az életmentőnek az ő piros kezeslábasában elakad a lélegzete. Valamit kell mondania, ha nem akar megfulladni.

– Valószínűtlen vén fasz!

Ezt mondja, s ezáltal lerántja főnökét a ranglétra tetejéről a lenti bogáncsosba.

A és B (együtt): Együtt gázolnak a bogáncsosban, mely benyúlik messze a pinealigetbe. Ennek fele se tréfa. Mert mindegyik semmibe veszi a másikat. Úgy üt feléje, mintha a másik nem állna ott. Egyre több bogáncs ragad a piros kezeslábasra meg a vászon öltönyre. Rá se hederítenek, ahogy nem hederítenek a lángnyelv közelítésére, őket körülnyalogatására. A pirosszőke indokoltabban, mert tűzálló a kezeslábas, a deresbarna pedig azért, mert koránál

fogva neki cserzettebb a bőre. Csak csépelnek istentelenül, s legalább annyira eredménytelenül. Olyan ez, mint a kísértetfilmekben: nyoma sincs az ütésnek, a husáng átsurrog a célba vett testen, a lendülettől az veszti el már-már az egyensúlyát, aki a füstélyt forgatja. Közben mi mégis látjuk a piros kezeslában izzadó tűzoltó zászlóst s a városi öltönyben verítékező tűzoltóparancsnokot, a háttérben pedig az egyenruhás osztagot a hosszú csövel. Az erős vízszög nyomán felsztergő páragőz szétterjed a pinealigetben, a bogáncsokon elterül s elmossa felettük az arcvonalakat. Seszínűre fakul a két hős haja, ilyenformán pedig ki lehet a megmondhatója annak, hogy melyik az egyik s melyik a másik. Mindenesetre nem a tüzet, egymás életét akarják kioltani. A tűz pedig váltig azon van, hogy a ligetet eleméssze.

A: Nem lesz jó vége, ha így folytatjuk.

B: Hagyjuk abba.

(Két nap múlva ugyanabban a délutáni órában, ugyanazon a teraszon.)

B (az újságot böngészve): Érdekes, a tűz elemésszette a liget nagy részét.

A: Pedig mi csak fantáziáltunk.

B: Még szerencse, hogy csak fantáziáltunk. Képzeld, ha előfordul ott egy valóságos újságíró és beszámol arról, amit mi képzeltünk. Mára leváltották volna a tűzoltóparancsnokot. Akkor nem pancsolna ilyen derűsen a gumilavórban. Ilyen deresen sem.

A: Csak te nézed deresen. Káprázik a szemünk az erős napfénytől. Deresen nézed a szökét. Nézd csak jobban. A fürdőruhás nő fölkel a számítógéptől és átkarolja a vállát. Ugyanaz a mozdulat, érzéki simulás.

B: De nem ugyanaz a férfi. Ez barna és őszül.

A: Ha ez barna, akkor hova lett a szöke?

B: Miért kérded?

A: Mert hátha elégett a pineaerdőben? Akkor a feleségének nyugtalankodnia kellene. Telefonálni a rendőrségre. Akkor a rendőrségnek gyanakodnia kellene. Hogy mégis hova lett a szöke, ha a barna megkerült? És nem tett-e a barna valamit azért, hogy a szöke ne kerüljön elő? Nem naivitásból képzeltük el azt, hogy a valóságban a husáng csak úgy átszalad annak a törzsén, akire odasújt. Lehet, hogy már az első ütésre a zászlós megingott, így az ő visszavágása nem érte el a parancsnokot, vagy ha igen, nem csapott elég erősen, és a zászlós olyan ügyetlenül lendült, hogy háta és tarkója védtelenül lehajolt ellenfele elé. Aki nem kegyelmezett, sőt amikor nem nagy fáradsággal szétverte a kiszolgáltatott gerincet, akkor még épp időben a hozzá tartozó élettelen testet ott hagyta a lángok martalékának. Tisztes távolból leste a tűz színes táncát a piros kezeslában körül, amelyet nemsokára sikerült kikezdenie: elolvastania a csatokat tartó szalagokat, szét pattintani a csatokat, beférközni a szétnyíló anyag alá, s ott pörkölni vörösre, barnára, ropogósra sütni a szöke emberhúst, melyben a görcsbe ránduló izmok pillanatnyi mozgásokat idéztek elő: a derék megvonaglott, a végtagok jobbra-balra horgadtak, az egyik lábfej bokából fordult, integetni látszott. Rémllett, ez lenne pontosabb kifejezés, mert noha az eredmény elégedettséggel töltötte el a parancsnokot, bizonyára okozott neki lelki fájdalom is. Olyan, amelynek nem lehet nem tükröződnie valamiképpen az ábrázatán, sőt az egész kiülésén a gumikád szélén, úgyhogy a fürdőruhás nő (anya? leány? hitves? szerető?) sem borulhatna ilyen önfeledten a nyakába. Valamit észrevenne, észre kellene vennie.

B: Észrevehetné azt is, hogy a férfi nem azonos azzal, akit tegnapelőtt apolgotott, hanem olyan szöke, akinek a haját a csalóka napsugár festi deresbarnára.

A: Azt akarod mondani, hogy nem érvényes a jelenet, amelyet felidéztem? Hogy nem a deresbarna parancsnok nyírta ki a pirosszöke zászlóst, hanem emez pusztította el amazt? És hogy a nő (anya? leány? hitves? szerető?) azért fúrja bele arcát a fürdőző nyakába, hogy bőrközlelből könnyebben állapíthassa meg, melyik is az, ki is az, akit bizalmasan ölelget?

B: (fölfelé nézve) Nem is, meg igen is.

(Fent ugyanis megjelenik a sörtés asszonyság az ő roppant kannájával, s árasztja a vizet az erkély peremére sorakoztatott muskátlikra, no meg persze a fürdőtrikós nőre, valamint az izmos tűzoltóparancsnokra, akit nekimelegedve magához szorít. Ujujujt kiáltva szökik vissza a fürdőnadrágos a terebélyes gumikádba, „hogy fulladnál bele a sáros örvényedbe, te szipirtyó!”-hörgéssel rázza imént még simogató kezét ökölbe szorítva a fürdőtrikós nő. Tehetetlenségében ilyen buzogánnyal csépelni számítógépét, hogy az belenyikkan. Nem utolsósorban, és a következő szitok sem hagyja el a bosszúvágyó asszony torkát, mert odafent piros kezeslában a jól ismert szöke zászlós (unoka?) kiveszi a sörtés asszonyság (nagy?) kezéből a kannát. A sörtés örömeiben megpuszítja. Ujujuj, vihogja el magát a felhorzsolat ábrázatú szöke és átszalutál A-nak és B-nek a szemközi épületbe.

B: (Nagyjából megnyugszik. Nem úgy A, akiben még dolgozik valami elégedetlenség.)

A: Rendben van, ezek megúsztak minket. De mi lett a csövet cipelő legénységgel?

B: A tartálykocsiból nemsokára kifogyott a víz. Ők már nem öntöznek. Keresik a parancsnokot s a zászlóst a hamuban.

A szederinda szeme

(részletek)

(A gátőr)

Józan életű, gazdálkodásában tevékeny gátőrt nem látott még a világ. A tömény alkoholizmusig fokozódó részegesség és az idővel nem szolgáló restség ebben a munkakörben foglalkozási ártalom. Mitől is lenne a mi gátőrünk a többiekénél külön? Fialat is, mozgalmasságra vágyóbb is, ez a hivatal pedig megállapodott embert kíván. Mert unalmas, egyhangú foglalkozás a gátőré, ahova némi változatosság, házhoz jövő társasági élet csak árvízkor köszönt be. Az pedig ritka vendég, nem jön évente. Már a foglalkozás nevéből kikövetkeztethető a gátőr alapfeladata: őriznie kell a gátat. A gát azonban az esztendő nagyobb részében egészen jól elvan magában. Áll a napsütésben, ázik az esőben, összekucorodik a hóban-fagyban. Nincs szüksége társra, ellenőrré, feltéve, ha valami tapasztalatlan róka nem kezd a lábánál lyukat ásni. A rókának odúásás közben kell rájönnie, hogy ezt a gátat bizony nem földből, hanem andezitből emelték: korán elérve a gát sziklaalapját, hamar felhagy otthontemető tervével, s művelhetőbb talajt keres a galériaerdőben. A gátőrnek azonban ritka kötelessége támad: kövel, homokkal betemetni az „alkotást”, hogy utána újra magára hagyja a gátat, annak az év nagy részében pocsolóyakkal tarkított tetejét, két oldalán a kétféle természeti környezet egymástól jól elkülöníthető növényzetével.

Ezen a gáttetőn kerekednek a polgárok Sz-ből P-be és vissza, ez kedvenc útvonala a Szigetet hosszában végigtúráló kerékpáros csapatoknak, a kora reggel és késő délutánon kocogóknak, ezen jár a csápos kutak állapotát és biztonságát ellenőrző vízügyi gépkocsi, hajnali négykor kis piros autóján a kompos. A gáttető ugyanakkor valódi „vízváltató” is egy mesterségesen létrehozott kétféle „éghajlat” között: a Duna felé eső oldalon, ahol állandó a folyó felől jövő nedvesség és pára, a vízpartoknak és a nedves réteknek folytonosan zöldellő virágos növényei burjánzanak, a boglárkák, kenyérbélcickafarkak, arany veselkék, kányafüfélék, klematiszok, mogyorós lednek, s a legújabb özönnövény, a vaddohány is nevezett selyemfű, minek virágjából a méhek csodálatos mézet állítanak elő. Közöttük érik a kipszűthetetlen vitaminbomba, az enyhén fanyarkás ízű fekete szeder, itt hajtának ki a körislevelű juhar szélfúttá propellereiből kisarjadt magoncok is, és azok a nyár végére, ha addig nem tör rá a gátőrré az ellentmondást nem tűrő kaszálhatnék vagy a főnökség irányából érkező felsőbb utasítás, erdőnyire növekednek. A bármilyen talajon, bármilyen szárazságon megélő katáng is inkább a nedvesebb világot választja, dúsan nő és virágozik a gát alatti úton s a gáttető dunai oldalán, míg a másik oldalt egyáltalán nem kedveli. A gát falu felé eső, „mentett” oldala a száraz réteknek az árnyék nélküli állandó tűző nap miatt korán kiégő fűvű homoktalaját utánozza, ahol még a hajnali harmat is kevés. Otthona a szívós, lilás virágzatú terjőke kigyó-

szisznek, a mezei iringónak, a vadmuroknak, a szintén lila szirmú mezei szegfűnek, a közönséges bábakalácsnak, de kis területen, ritkásan lengedezve még megterem itt az árvalányhaj is.

Kitűnő legelő is lehetne a gátoldal, főként a Duna felé eső, az is volt hajdanán, amikor még voltak tehenek, volt csorda és hozzájuk tartozó csordás. Igaz, akkoriban még többnyire földjüket művelő emberek lakták a falut, nem pedig olyan, városba járó kétlakiak, akiknek egész élete a komphoz és a túlpart országútján közlekedő autóbusz menetrendjéhez van kötve. Ott, ahol az állat járt, nem volt szükséges évente kétszer-háromszor kaszával gondozni a gátat, a friss, hars növényzet zsenge hajtása közvetlenül a gyomorba, aromája, illata onnan a „bio” feldolgozás útján a tejbe került. Jól éltek a tehenek a gáton, reggel legelészttek, délutánra csörtetve-taposva a bozótost, bevonultak a galériaerdő árnyékába kérődni és hűsölni, hogy aztán alkonyatkor hazabandukoljanak.

Mára már fáradságos munkába kerülne kibogozni azt a bonyolult folyamatot, ami a falubéli tehénállomány lenullázásához vezetett. Volt annak eseménysorozatában minden, a mondvacsinált korszerűsítésen kezdve egészen az öreg parasztok kihalásáig. Leginkább kőkemény üzlet rejlett a szándékok mögött, és egyesek szerint a vízügy, ami a hetvenes évek közepére gyakorlatilag a teljes szigetet kisajátította. Mindenhol a parton új kútépületeket emeltek. Ósrégi táborhelyekre, sóderes, pihenő kikötőkre kerültek a Vízmű tiltó táblái, jelezve, hogy a telhetetlen torkú fővárosnak egyre több és több vízre van szüksége. Avval pedig nem törődött senki, hogy mi lesz az év nagy részében magasan álló, éltető talajvíz nélkül a sziget eperfeldjeivel, áttételesen pedig: lakóinak addigi életformájával.

Igaz, hogy abban a régi, tehenes időben gidres-gödrös, kerékpárral is bonyodalmasan járható makadámút vitt, átvágva a szántóföldeket, a faluból a gátig, a révátkelőig, csendesebb is volt a forgalom. Vígán hullajthatták az útra lepényeiket a bandukoló szarvasmarhák. Amikor a gépkocsit csak kiutalásra lehetett vásárolni, ritka volt a tengelytörést kockázató autó is a kompon, a faluból a révig vezető út neve sem volt még Rév utca, a régi kiöntéses terület két oldalán nem állt egyetlen lakóház sem, csak a gát-őrház a gát alatt.

Rendes, gazdálkodáshoz tervezett épületegyüttes az árvízvédelmi töltések mentett oldala mellett, amit összefoglaló néven gátőrháznak nevezhetünk. A gátőri foglalkozás megálmodói annak idején komolyan képzeltek, hogy növény- és állattenyésztéshez, ezeken kívül mindenfajta vasipari, szerelő munkákhoz értő, amolyan vérbeli ezermester lesz az ő gátőrjük, állandóan otthon tartózkodó, tevékeny valaki, aki csekélyke keresményét két keze munkájával is képes lesz kiegészíteni, abból népesedő családját eltartani. Valódi, gondos gazdát gondoltak ide a hivatalt tervezők, annak építettek a tágas udvarba

színt, istállót, ólakat, annak mérték ki néhány holdnyi földet, hogy művelje, s terményeiből háztartását elláthassa.

Am tervező és a felsőbb, többnyire életidegen hivatal kigondol, gátör végez. Ugyanis a falu közösségéből távolabbra kivetett lét a legelszántabb gátóri akaratot, a bekövetkező jólétre irányuló szándékot is kikezdi. A társadalmi kívülállás romantikája is hamar elpárolog a hétköznapiok súlya alatt. Nem mindenkinek való ugyanis a kötetlen életforma és a létezés bizonyos fajta monotoníája. A paraszt tudja azt is, hogy mielőtt reménytelenül elgazosodik a földje, kapálni kell, gyomot irtani, kukoricát, sárgarépat egyelni, ha visít az ólban a disznó, itt az ideje a moslékolásnak. Gátör viszont parasztból nem válik. A gépekhez, szerkezetekhez értő ember pedig már nem paraszt. Az eredeti fogalma szerint már nem is létező munkásosztály kikezdetlen részének gondolja magát, holott köztes ember, azaz sem ez, sem az. Csak a távolabbi múltja paraszti, olyannyira, hogy képes segítség nélkül bánni a földdel, állattal, de a közeli múltja már vasipari szakmát tanult, s némileg lenézi a földdel és növényeivel való bajmólódást. A veteményes kert, a krumpeliföld, a kukoricás ugyanakkor megbünteti a vele nem törődőt. A disznó az általa szabott idővel jól bánó, rendszerető jószág, aki szereti reggelenként degeszre tölteni a gyomrát. A kapáláshoz, etetéshez még ráadásul korán is kell kelni.

A gátör élete az évek folyamán ezekkel a kibékíthetetlen ellentmondásokkal telítődik. Ha munkásember énjét követi, akkor munkaidőben kell gondolkodnia, s a munkásember pedig attól munkás, hogy a délutánja, hétvégéje szabad. Oda megy, azt cselekszi, amit szabadsága megenged. Ha paraszt mivolta kerekedik felül, a délután a ház körüli munkáké, hétvége, ünnep pedig csak annyi marad, amennyi az életformából kitelik. A ház körül pedig mindig van dolog. Mindig van éhes, gondozásra váró állat, kitakarítani való ól. Mindig van mit javítani, csinosítani. Hol a traktor dögölt be, hol a kerítés alját ásta ki a róka. A traktor motorját meg kell szerelni, a kerítést ki kell javítani, az ólat ki kell ganézni. Az idő azonban ravasz és csupán látszólag engedékeny kolléga. Megteremti bosszúból a belső kétlakosság ambivalenciája alatt szenvedő gátörnek mentségként a ráérést. A traktorszerelés is, a kerítésjavítás is ráér, egyik sem szalad el, nem kér enni. Még az eleve szorgalmasnak született ember is itt, kilométerre a faluhatártól, előbb-utóbb rájön, hogy nincs az a munka, amit el kellene sietnie. Ami feladat reggel elmarad, kivéve az állatok etetése, megvár délutánig. Ha délután sem teljesül, annak lesz már ideje kívánnia a másnapot. A végeredményre rágondolni is rossz. A tökföldet lepi a disznóparáj és a parlagfű, a traktor az udvaron rozsdásodik, a többi mezőgazdasági eszközzel egyetemben, az udvari nagyasztalon, ahol karácsonytájt a leölt disznót szokták felporcióni, a motor alkatrészei áznak az esőben. A kerítés alatt továbbra is ki-be jár a róka, a házőrző eb kenyeres cimborája.

Szigorú napi beosztásra volna szüksége egy gátörnek, amit naponta, óráról órára kellene beteljesítenie. Ha elolvasta volna Mikes Kelemen Törökországi leveleinek Rákóczi napirendjéről szóló passzusait vagy az emigráció keserű kenyerére jutott Márai Sándor Naplóját, azokból kibetűzhetné volna a maga számára az elkészülésre hajlamos férfijellem fegyverkezésének alapképleteit. A gátör azonban nem olvas. Napirendjét pedig régóta nem az önfé-

gyelem alaptörvényei határozzák meg, hanem a társadalmi jelenlét szükségének szomjúsága. Ha este, dolga végezetten bemegy a falu kocsmájába, hajnalban nincs kedve felkelni idejében. Így esik, hogy a reggeli révhez autózókat, kerékpározókat éhes és heveny disznóvisítás kíséri a kompig. Ha száraz torokkal otthon marad a családdal, s lemond a közletről, másnapját kikezdi a terméketlen, mindenféle kétkezi munkálatokat tagadó rosszkedv.

Ha csak nem vált már csont alkoholistává, akit a vesék szárazsága és a máj kívánalma az éj közepén is felriaszt, becsületes ember ritkán iszik magában. A kocsmáskor csak inni és pénzt költeni jó, hanem a társaság kedvéért is. A reggeli társaságáért, a déli társaságáért, az esti társaságáért. Mert mindegyik különbözik, mindegyikkel érdemes legalább futó szót váltania egy gátörnek. A reggel itt fél hatkor kezdődik, az amúgy is korán kelő öregeké és a ténfergőké, akik között néhány falubéli, potyaitalra ácsingózó bünöző is akad. A déli társaság a legunalmasabb és legmeddőbb: a székhez ragadt alkoholistáké és a futó vendégeké. A késő délután és az este a falué, a felpezsdülő életé, a tapasztalatcseréé, a kocsmáskor valódi hasznáé.

A gátör részeg állapotában szívesen megalkudna a rókákkal, akik rendszeresen borsot törnek az orra alá. Bizonyos feltételek teljesítésének fejében akár megfelelne velük baromfióljának lakóit is. Ugyanis, az még valamennyire rendjén való dolog volna, hogy éjszaka, a kutyákat és a rókabiztosnak vélt biztonsági berendezéseket – szögesdrótot, egyebet – kijátszva el-elvisznek egy-egy tyúkot. Az viszont már egyenesen arcátlanság számba megy, hogy fényes nappal, a lucernáját kaszálkozó gazda szeme láttára ragad nyakon egy libát a ravaszdi, majd szinte gúnyos pillantást vetve a meglepett gátörre, kényelmesen üget át a gáton, s tűnik el az addigra már elhalálózott jószággal az ártéri erdőben.

A gáton túl, a galériaerdő mélyén, a feltornyosult uszadékfahalmok takarásában a rókavár. Szakértő által gondosan kiásott, három kijáratos. Kis mélyedés oldalában a főbejárat, a tetőn, gondosan az uszadékok fedezékébe kaparva a két menekülő járat nyílása. E kettő között hever fej nélkül az imént rabolt liba, a mélyedés alján hatalmas lúdtojás fehérlik.

Hát leginkább az efféle megalázó, becsületsértő események miatt kényszerül alkura a gátör, akinek ráadásul a nyest és a görény is keseríti az életét. És nincs szünet a baromfiuszultatban, mert ha véletlenül hiányozna a tyúkért, libáért érkező róka, jön tojásadagiáért a nyest, ha meg pillanatnyilag egyik sem érne rá, végszónak ott a görény, a néma fojtogató. A gátör éves baromfivesztése így eléri a nyolcvan százalékot. Ez a százalékszám az újabb sörök elfogyasztásával aztán kilencvenre is emelkedik.

A gátör azonban – szerencsétlenségére – egészen emberből van. Másnapra kijózanodva teljesen megfeledekzik elesett lelkiállapotáról, a kocsmáskorral a rókák-nak tett felelőtlen ígéreteiről, esze ágában sincs tárgyalás alapon rendezni az életét pokollá változtató konfliktust. Csapdákat eszel ki, terveit megosztja az éppen a kocsmában tartózkodó atyafiakkal, s a kocsmáskor átalakul konferenciaközponttá, melyben az ideális csapda technológiai kivitelezése a fő napirendi pont. Az elméletben ekképpen kivitelezett rókacsapda aztán leginkább ahhoz a ketrecrendszerhez válik hasonlatossá, amelyben az Ezeregyéjszaka meséinek szerencsétlen sorsú Sahriár királya tartotta az őt még abból a ketrecből is megcsa-

ló utolsó feleségét. A zseniálisan kiötölt csapda ellenére is megesik néha, hogy egy-egy alacsony intelligenciához rendeltető róka rajtaveszt, és a gátőr furkóbotjának vagy ásójának csapásai alatt fejezi be földi pályafutását. A harcnak azonban evvel koránt sincs vége. Rókákéknál ugyanis igen hamar híre megy egy zsákmányban gazdag territórium, főként egy kevésbé bolhás rókavár megüresedésének. A bolhaszegény rókavár pedig nagy kincs, vétek üresen hagyni.

Még egy hónapja sem honol a viszonylagos nyugalom – mert a nyestet és a görényt azért nehezebb elhessegetni! –, újra felbolydul a baromfiudvar, jelentve, hogy megérkezett az utód-ravaszdi, aki már a természetes kiválasztódás törvényeit van hivatva metaforikus eszközökkel a gátőr tudomására hozni. Ravaszabb, ügyesebb, gyorsabb, szemtelenebb, mint elődei. A csapda sem zavarja: onnan lopja ki a beléhelyezett csalicirkét. Mit tehet a gátőr? Estefelé felkerkezik a kocsmába, hogy belefojtassa a sörbe az elkeseredést. Mikor sötétedés után csökkent öntudattal, bizonytalan léptekkel hazatér, elfelejti bezárni a baromfiól ajtaját.

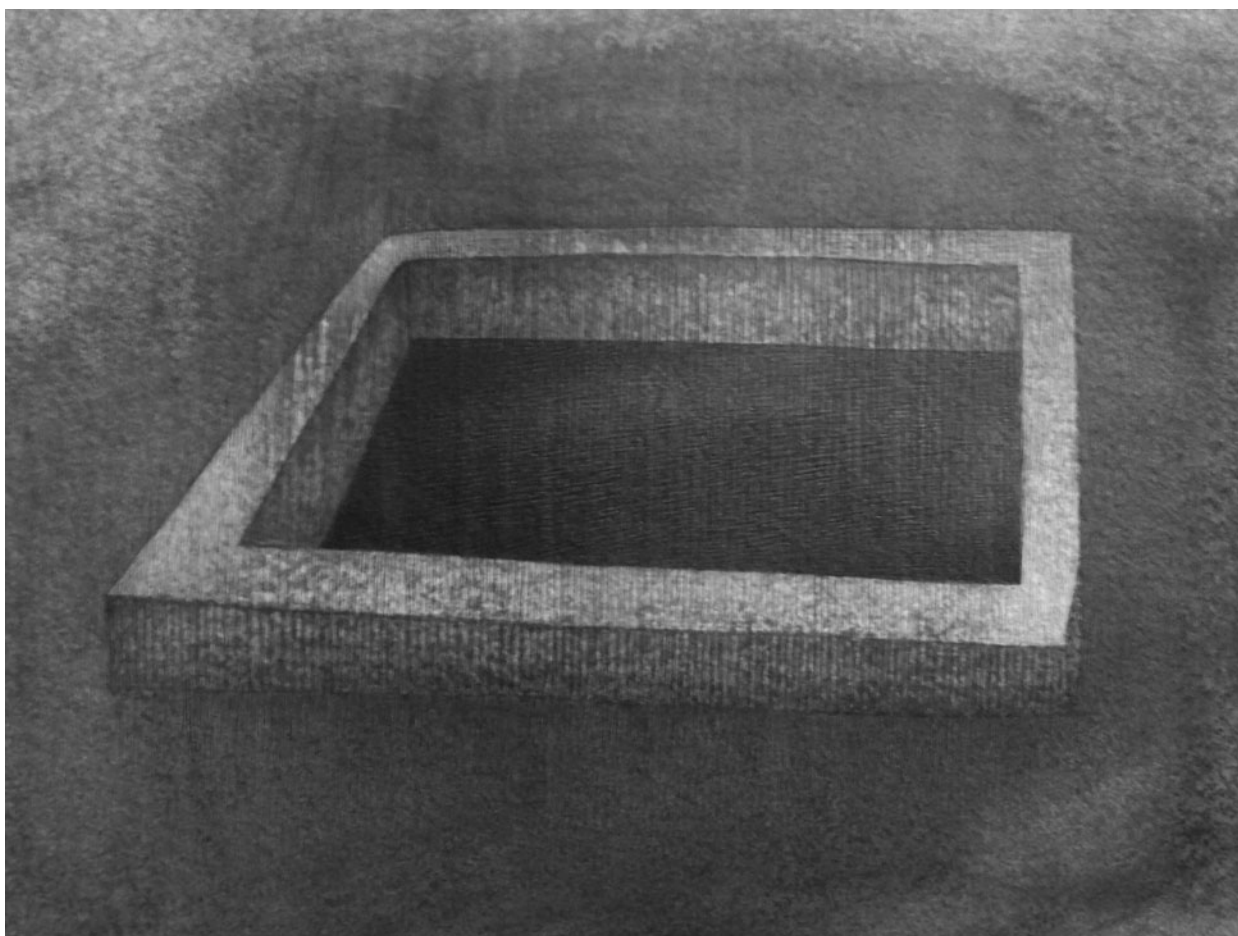
(Erdőben élni)

A galériaerdő idegen tulajdon. Nem az emberé. A folyóé. A folyó szemében ellenséges idegen az ember, mert gátakat, sarkantyúkat, párhuzamműveket épített rá, önző módon megszüntette szigeteit, feltöltötte holtágait, beszűkítette hullámterét, szennyezésével kipusztulás-

ra ítélte lakóit és édes gyermekeit, a halakat, a víz apadásával, emelkedésével együtt vándorló kagylókat, rákokat, csigákat, a vízisiklókat. A folyó méltán haragszik az emberre, ezért elhatározta, hogy nem épít neki a továbbiakban napozni való, homokos zátonyokat, sodrásirányban felfelé vonulató néhány fás szigeteket, hanem rombol inkább, mint a Dzsungel könyvében tették azt a faluval Háti és társai (ugyan, ki olvassa ma Kipling remekét?).

Annak idején a „civilizált” amerikaiak rezervátumba terelték a „vad” indián törzseket, azok aztán – jórészt a „tüzes víz” jótékony hatásának köszönhetően – odapusztultak szépen a bezártságba. A galériaerdő a folyó rezervátuma, az ember jelzése a folyónak: még élhet, de csak szűkösen és ne nagyon. Még nem búzló csatorna, még nem a cloaca maxima. Szűk is, keskeny is ez a magának vigasztalásul növesztett erdő. Alig élésnyi. Nem több, mint harminc-ötven méter széles, az árvízvédelmi töltés és a meder közé zárt, külön világ. Valójában csak abból a célból hagyják meg, hogy az árvízi hullámverés ne közvetlenül érje a gátat. Lakóinak életét a folyó folytonosan változó hangulata határozza meg. Az erdő lényei pedig lenyűgöző rutinnal alkalmazkodnak nemzedékről nemzedékre ehhez a látszólagos szeszélyességhez.

Erdőben élni, erdőben nyaranta hosszán, hetekre, egy-két nyári hónapra letáborozni jó. Rövid időre nem érdemes annak, aki valamennyire meg akarja ismerni. Mert a galériaerdő is erdő. Nem kell ahhoz végeláthatatlan rengetegben élni, hogy hangulatban, ismeretben mindazt megkapja a fák alatt sátrazó ember, amit csak az erdő adhat. Gyűszűnyi tengervízben megleled a végtelen óce-

ánt – mondja az ősi keleti bölcsesség. A galériaerdő is afféle gyűszű. Széltében átlátható. Egyik oldalán a Duna szentendrei ága, a túlparton Leányfalu nyaralóházaival, a másikon az árvízvédelmi töltés oldala. Igazi erdőlátvány csak hosszában fogad: fáival, esős nyarakon igen csak sűrű, nehezen átjárható aljnövényzetével. De még ez a viszonylagos átláthatatlanság is csak kicsiben képviselheti az erdőmivolt összes tulajdonságát.

Fái is majdhogy egyneműek. Régi időket leíró forrásmunkákból tudjuk, hogy hajdan a több száz évet megélő tölgyek uralták az ártéri erdőt, csak közvetlenül a part mentén verhettek tanyát a gyorsabb életű, korábban haló fűzesek. Tölgyet errefelé sehol nem találni, csak a folyón jóval lejjebb, a Gemenci erdő menti, érintetlen parton. Az pedig messze van. Itt, a folyamatos emberi beavatkozásnak köszönhetően, a modernizáltra hiszterizált ártéri erdő csak rövid időre rendezkedhet be. Soha nem tudhatja, mikor jut eszébe valakinek valamelyik folyókanyarulatba vezetőművet lerakni, amitől aztán a folyó egész sodrásrendszere hosszú kilométerekre felbolydul. Ahol eddig évről évre rakta le a víz az újabb és újabb iszaprétegeket, hogy erdő növekedhessék rajta, egyszerűen visszaveszi, a hullámok által elmosott erdő helyén újra medret képez. A hullámtér olyan fákat nevel hát, amelyeknek életideje nem több ötven évnél. A kőrislevelű juhar példányai sietve növekednek, magoncok tömegét nevelik maguk alá, görbületeik, göcsörtjeik viselik a napfényért folytatott küzdelem nyomait.

A tavasszal kikelt magonc nyár végére eléri a méteres magasságot. Nem kell hozzá két év, és árnyat adó fácskává terebélyesedik. Ha szerencséje úgy hozza, talál maga fölött tenyérynyi eget, ami felé további növekedését irányíthatja. Hogy mekkora lehet ez az egdarabka, arról a környező, öregebb fák döntenek. Ők már megvívják a maguk harcát az éltető napfényért. Ebben nagyjából kiegyeztek szomszédaikkal is. A fiatalabb várjon a sorára: hogyan dönt sorsa felől a halál.

Mint mindenhol a világon, van azért kivétel is a fák megtelepedésének látszólagos rendjében. A táborban két kőrislevelű juhar és egy éger ölelésében két, meglehetősen satnya fehérperer fa hullatja gyümölcsseit a nyár nagy részében. A fehér eper aprószemű is a vöröshöz képest, nem is annyira édes. Viszont egész madárseregletet képes táplálni. A hullott gyümölcsökre feltotyognak családostul a vadkacsák, a lombozat középszintjén a széncinkék szemezgetnek, a lombkorona tetején a sárgarigó. Szünni nem akaró, falánk munkásságuk eredményeképpen a fák tövében tartózkodó étkezőasztalra pedig nem csupán eper potyog.

Az élet folytonosan akar valamit. Leginkább: élni. Ezért van a születés, az állandó megújulásra törekvés. A vágy a felnövekedésre. A termőre fordulásra. Lehet, hogy a fák képtelenek a hosszú távú gondolkodásra, de hogy ugyanúgy a mindenáron való fennmaradás a céljuk, mint a többi élőnek, az bizonyos. És szintúgy nem válogatnak az eszközökben, ha életterükről van szó. Körükben a gyermek-, jobban mondva a kamaszhalandóság is éppen akkora, ha nem nagyobb, a folytonos helyváltoztatásra kényszerülő más élőknél. A legtöbb magonc esetében a fácskalétnél nincs tovább. Az öreg fa irigyen bezárja fölötté lombját, a magonc növekedése lassul, majd megáll, levelet alig képes hozni, elpusztul.

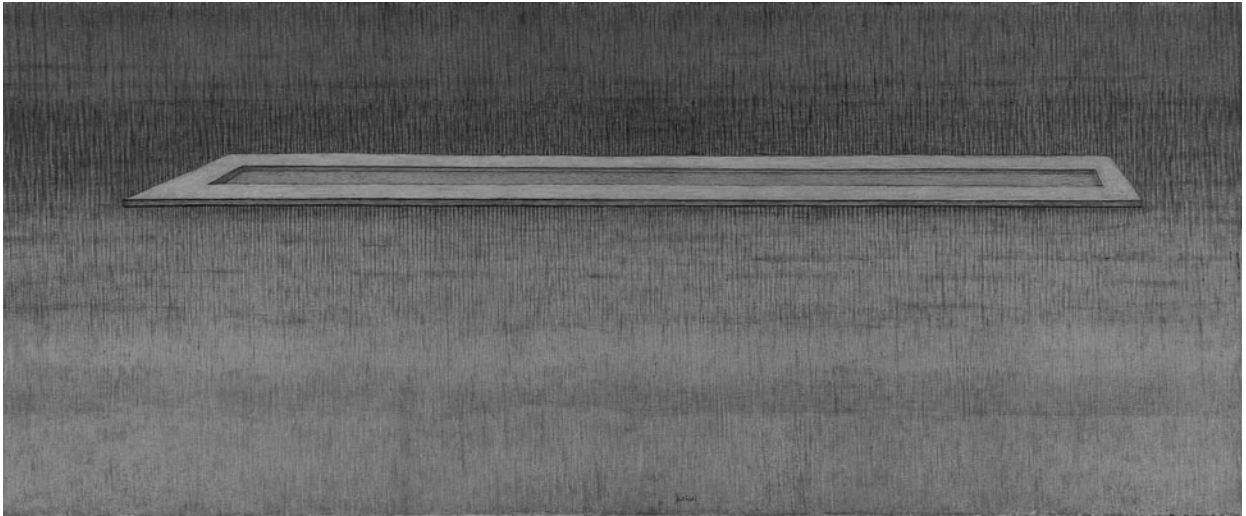
A magonc túlélésére egyedül a halál a biztosíték. Az öregebb fák betegessége éppen annyira természetes álla-

pot, mint az öreg embereké. De amíg az öreg ember leromlását jelzi testének megroppanása, bőrének színe változása, tekintetének fénye veszése, a fa szervezetének összeomlását a rátelepedő, lassan faló taplóféleken kívül alig jelzi valami felületen emberi tekintettel látható. Egetlen roppanással török az öreg fa, derékban, lombja tehetetlenül hull a csonka törzsnek utána.

Mert a galériaerdőnek gombája is van, éppen úgy, mint más, rendes erdőnek. Leginkább a fatörzsekre tapadó, nekrotrof fajták. A fa közelgő halálát jelzők, mint a kemény parázstapló vagy a májusban és augusztusban termő, rántott gombának pompásan szeletelhető, savanykás ízű sárga gévagomba. Nyáron az elkorhadt uszadék fatörzseken fehérlik nagy bokorban a nyárfalaska. Az őszi, deres ködök hozzák meg a pusztult magoncok átnyirkosodott száraz ágain a júdásfülegombát. Talajon felnövekvő gomba szinte nincs. Az ismétlődő árvizek nem engedik meg a földön telepedők micéliumainak elszaporodását. A viszontagságos körülmények ellenére, a gát alatti ösvény szélén, hosszas árvízmentes időszakban fel-felüti fejét egy-két árva gyapjas tintagomba, de az nagyon ritka.

Az erdő aljnövényzete folytonos változásban él. Itt soha nem következik egymásra két egyforma esztendő. Évről évre minden újjáalakul, átrendeződik. Ami tavalyi látható, az új évre már nem úgy van, vagy legalábbis nem egészen úgy van. A fák, persze, lévén az emberi tekintetnek igen lassú vándorlásúak, többnyire a helyükön találhatóak, de az aljuk, a „csalános iharos” fegyverszünet nélküli háborúban él. A sátorverésre oly alkalmas zöldellő gypet egyszer csak benövi a szederindák szövedéke, s lassan eltűnik, alvó állapotba szorul a maradék gyp is. Hajdani voltát néhány kétségbeesetten küzdő, égnek álló fűszál jelzi csupán. A szeder azonban, alig hogy virágot hajtana, hamvas, fanyar termését, a különféle, bűzös mezei poloskák kedvencét meghozná, máris hatalmas ösellséggel nézhet szembe: a csalánnal. A szeder törpe és ritkás – kivéve a védett termőhelyeket –, a csalán embermagasságúra, vagy csapadékosabb években még magasabbra növeszti sűrű bozótját, s pillanatok alatt veszi el a szeder éltető levegőjét. Már-már győztesnek tűnik az erdőaljon, amikor megjelenik a ki tudja, honnan termett, szívós, a csalánhoz hasonlóan tarackszerűen, gyökerével szaporodó özönnövény kenyérbél cickafark, a legszebb dunai gyepek tönkretövője. A kenyérbél cickafark viszont csak addig uralkodhat, amíg meg nem kezd akcióját a gyalogbodzák talpas, de nagy, tányéros virágokkal, kitéphetetlen gyökérral jól felfegyverzett serege, majd őket követik a ragadós galaj puha és vékonyszálú, de annál agresszívabb partizánjai. A kenyérbél cickafark ekkor visszavonul gyökereinek szívós, talaj alatt építkező tartományába, türelmesen várva, hogy valamikor, talán egy áradás után újra eljőjön az ő ideje. A magoncokkal sűrűn benőtt dzsungelben egykori tűzrakó helyek iszappal fedett romjai, az áradások által lassan szétszóródó kövei jelzik csupán a szünet nélkül tartó csata színhelyén, hogy ott valaha vízjáró ember táborozott.

A frissiben érkező sátorverőnek az erdő némasága és üressége a legfeltűnőbb. Egyedül a madarakat, a széncinegét, csuszkát, feketerigót, sárgarigót, fülemülét, a magasban kerengő egerészölyvet nem érdekli különösen, mi történik öt-hat, ötven méterrel alattuk. Aki a föl-

dön járó, viszont megriad, tisztos távolba, lyukba, odúba menekül a csapkodó, ide-oda tapintatlanul zajongó ember láttán, hacsak nem rovar az illető. Mert a pók egy villanással terem a még ki sem feszített belső sátorban, a hálórész egyik sarkában, hogy majd éjszaka betévedő szúnyogra vagy más, ember által alig észrevehető valamire vadásszon. A futrinka némileg ráér, megvárja, amíg minden elrendeződik, utána költözik csak a belső sátor alja alá. Az ő világa a sötétség, zsákmányai, a nála jóval kisebb rovarok szintén az ő időbeosztásával élnek. Nincs hova rohannia. Hacsak nem éjjel, a fejlámpa fénye elől.

Barna varangy lomházik a maga komótos módján a néhány órája felvert sátor előtt. A gát felőli erdőszélen özek roppantják maguk alatt a száraz ágakat. Inni mennének, a táboron keresztül, le a Dunához, de az ember szaga és az idegen tereptárgyak látványa továbbvonulásra kényszeríti őket. Az erdő egy távolabbi pontján kukik rikoltása véglegesíti az éjszakát.

Azt mondják, az erdő csak lassan barátkozik meg az emberrel. Mélységes tévedés. Az erdőnek nincsenek antropomorf érzelmei, nem ismer barátságot. Jóval haszonelvűbb világ ez még az emberénél is. Ok és okozat, érdek és ellenérdek irányítják, és a gyomor kíváncsi. Az állat kíváncsisága a táplálékszerzés lehetőségei felé irányul, s mivel az erdőben megjelenő ember reggeli, ebéd és vacsora közben új és új illatokkal és új enni-való esélyével termékenyíti a környező levegőt, magához kezd vonzani az erdő lényeit. Aki nem néhány napot tölt az erdőben, hanem van olyan szerencsés és meglelt korú ahhoz, hogy májustól augusztus közepéig nyújthatja amúgy is korlátlan szabadságának idejét, némileg beleláthat az erdő életébe.

Az ember kenyérének megszelése közben morzsát termel. A morzsa a földre hull. Illata a gabonaféléké. Anyagának apraja a nehezen észrevehető rovaroké, nagyja azokat az apró rovarokat is kedvvel elrágcsáló egereké. Egy táborban mindig marad némi maradék száraz kenyér. Az ember nem dobja el, nem veti a vízbe, mert a vadkacsák nem boldogulnak vele. Leteszi tehát a fa tövébe: maradjon ott, amíg az eső szét nem áztatja. Szalonnabőr is

termelődik fölösen. Annak egy része is a fa tövébe kerül. Másik része felaggatva a lombok közé, a cinegéknek.

Minél tovább tartózkodik az ember az erdőben, minél több a véletlenül vagy szándékosan elejtett hulladék, annál nagyobb számban mozog körülötte a látható élővilág. Ezek közül is az első nagyobb észrevehető az egerek. Először csak az alkonyattal ide-oda villanó cikázásukat lehet megfigyelni a mozgásuktól hajladozó fűben. Meghallani éjszakai cikkanásaikat a sátor körül, a külső sátor mennyezetének védelmében, s távolabb, a földbe vert lábú asztal alatt. El kell telnie néhány napnak, amíg nappal is közelebb merészkednek, bajszukat rezegtetve kiemelik fejüket a fűből. Az egyre gyarapodó egérlukák számából pedig következtetni lehet a táborozással eltelt időre.

Az erdei egerek muris kis lények, nem véletlenül legközelebbi rokonai a házi egérnek. Óvatosságból – nem félelemből! – és végtelen merészségből vannak összegyűrva. És tanulékonyak. Néhány nap elteltével tudatosul bennük, hogy a rövid időre extra táplálékot és bőséges táplálék okán rendkívüli szaporodási lehetőséget, a faj fennmaradásának és korlátok nélküli gyarapodásának illúzióját biztosító ember hozzájuk képest óriás ugyan, de ártalmatlan. Csak láb alatt nem ajánlott rohángászni. Viszont a fa tövébe elhelyezett szalonnabőr, száraz kenyérdarab a legnagyobb élvezettel fogyasztható.

Hogy ki szerkeszti az erdei híradót, nem tudható. Nem valami szerény, leveleket, kérgeket, gyökereket nyammogató növényevő, az bizonyos. Reklámfelületei sem a rágcsálók számára lehetnek fenntartva. Az erdőben ide-oda hírekkel rohángászó sajtómunkások is minden bizonnyal állandó prédára ácsingózó ragadozók, akik a lombok fedezékéből leselkedő karvaly, az erdei fülesbagoly és a róka érdekeit tartják szem előtt. A karvaly egy szempillantás alatt csap le az ágról lelógó szalonnabőr fölött csacsogó cinkecsapatra, s már viszi is a leggyámoltalanabbját. Az erdei fülesbagoly némán kering a sötétben az egérlukák fölött, a talajon a róka figyel előre nyújtott mellső lábakkal, ugrásra készen, füleit egyenként hegyeztetve. A természet lágy öle vérral van bemocskolva.

„A Magyar Népköztársaság érdeemes olvasója”

– Galgóczi Erzsébet és a cenzúra –

Huszonöt év eltelte után is vita tárgyát képezi, vajon hogyan kell értelmezni a Kádár-rendszer cenzúráját. Egyes vélekedések szerint a fő cenzor, Aczél György nem ült az íróasztala mögött nap-hosszat, kéziratokat olvasva, hanem segítségére voltak a kiadók, szerkesztők, és hát maguk az írók is, akik előbb-utóbb megtanulták, mit írhatnak le, és hogyan. Galgóczi Erzsébet halálának huszonötödik évfordulóján érdeemes megvizsgálunk, milyen is volt az ő viszonya a hatalomhoz. Kiválasztottam egy évet az irodalmi munkásságából; naplójából és levelezéséből jól kirajzolódik, hogyan is működött ez a rendszer.

Galgóczi Károlyné

1973. jan. 31.

A Kortárs főszerkesztője, Kovács Sándor Iván meghúzta a *Kónél keményebb* című novellát. „*Viselje el ezeket a kihúzott sorokat – mondta Kovács Sándor Iván –, én is elviselem, amit kapunk azért, ami benne maradt. Somogyi Tóth Sanyi ezeket írta a novelláról: Iván, tisztességes és sok helyütt magas feszültségű írás – Erzsébet legjobb pillanataiból való, s ez talán nem is egészen véletlen. Azok érzékenységet, akiket sérthetne, talán már nincsenek is. Nem hiszem, hogy bárki is fennakadna benne, talán egy szűk, álprúd réteget kivéve. Egyébként ezerszer inkább a mi profilunk ez az írás, mint sok egyéb. Nem tudok rajta gondolkodni, közreadjuk. KSI.*” (Az eredeti kézirat nem maradt meg.)

Április 3–10.

Több forrásból is hallotta, hogy Kossuth-díjra jelölték, de az év elején megjelent novellák: *Kónél keményebb* (Kortárs, 3. sz.), *Kelta királyné* (Új Írás, 3. sz.) rontották az esélyt, s végül is nem kapta meg. „*Kovács Sándor Iván úgy nyilatkozott, hogy ez lehetséges, ő szerette volna még egy hétig fektetni a novellát, mert félt a következményektől. Őt úgy letolták e miatt a novella miatt, hogy főszerkesztő kora óta még soha. Állítólag Pavlov elvtárs tiltakozott a szovjet ösztöndíj ilyen beállítására miatt. (Pavlov a Szovjetunió nagykövete volt.) Csak az vigasztal – tette hozzá rezignáltan –, hogy Jovánovicsot még jobban letolták. „Túl nagy volt az autó.” Jöttünk lefelé a lépcsőn, s kérdeztem tőle,*

– *A miénket olvastad? – hogy, hogy olvastam? Ott van az éjjeliszekrényemen, azzal alszom, azzal ébredek, – így Jován.*

– *Én is szovjet ösztöndíjas voltam, s bár engem kivettek, bennem is volt valami rossz érzés a dologgal kapcsolatban, de én képtelen voltam megfogalmazni. Most, hogy Galgóczi megfogalmazta, nem tudok rá másként emlékezni. Jován tudta, hogy Kissné – az írószövetség titkárnője – volt az Oleg Kosevojban a vezető.*

– *„K. S. I. – a Kossuth-díj nagy védettséget jelentett volna.”*

„*A 19-es tévéjátékomat – A Hösködőt – sem mutatta be a TV. Állítólag egy mondat miatt: „Hát igen a forradalomnak is, ellenforradalomnak is az a vége, hogy akasztanak”. – A valóságban az egész kép nem tetszett nekik, amit 19-ről festettem. Március 15-én nagy tüntetések voltak Budapesten. A Magyar Rádió szerint 41, a Szabad Európa {Rádió} szerint 700 fiatal tartóztattak le, s nem akarták, hogy március 21-én megismétlődjének. A Hösködőt nem olyan-nak találták, ami csillapítólag hat a kedélyekre.”*

(Befejezte a *Bizonyíték nincs* című elbeszélést, elvitte a Kortárshoz, nem fogadták el.) „*Véletlenül találkoztam Kovács Sándor Ivánnal, őszintén megmondta:*

– *Tudom, hogy egy főszerkesztőnek az a sorsa, hogy közöl valamit és leváltják. De miért provokáljam ki? Ha én ezt a „kényes témát” most közlöm magától, ezt kihívásnak veszik, s rögtön leváltanak. Ha olyat adna, mint a Magyar Hírlapbeli novellája. (Az eltévedt lovas) A kéziratot mindenesetre otthagytam, hátha enyhül a helyzet...”*

Levél Aczél Györgytől

„Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága
Budapest, 1973. április 10.
Galgóczi Erzsébet elvtársnőnek
Budapest

Kedves Galgóczi elvtársnő!

Nem könnyen szoktam „tollat ragadni”, a kéziratokat pedig inkább csak gyűjtöm, de most a Magyar Hírlapban megjelent novelláját elolvastva, belső kényszerből írok Önnek.

Írok, mert már korábban is nehezen álltam meg, hogy ne írjam meg a véleményemet az Új Írásban és a Kortársban közölt elbeszéléseiről. Akkor az volt az érzésem, hogy Önnek most már örök témájává válik a padláslesöprés a rossz funkcionáriusok után.(!) Éles vitát folytatottam Önnel magamban, hogy örökké voltak és – sajnos valószínű, hogy a mi életünkben is – mindig lesznek hatalmukkal visszaélő, rossz tisztségviselők. De attól félttem, hogy ezek az élményei, rutinná válva leszűkítik érdeklődését.

Az eltévedt lovas című írása – amelyet napilapban közölt, a tömegekhez, s nem elsősorban a szakmához való szólás igényét jelezte – megrendített.

Megrendített, mert – igaz, hogy más körülmények között: Nick Carter és Buffalo Bill „vezetésével” – én is átéltem a könnyvel, verssel való találkozás boldog izgalmát, s az Ön novellájának annyi humánus szépséggel megrajzolt helyzetei, saját gyermekkori élményeim emlékéit is felidéztek, s gondolom sokunk számára ezt jelentette a régi Galgóczi-írások tömör szépsége és üzenete. Ezért is nem tudtam ellenállni, hogy őszinte szívvel gratuláljak ehhez az írásához. Úgy érzem, ez az Ön igazi művészete és igazi útja: túl a bajokon és örömeinken, megmutatni azt, hogy az értékek eljutnak a néphez, az emberekhez, hogy az életnek, a művészetnek vannak olyan üzenetei, amelyek csak később tárulnak előtünk a maguk döbbenetes világosságában, s ezért érdemes újra, meg újra végigbetűzni őket. Mint ahogy Ön Adyt, én József Attilát – s ha megengedi – talán ránk fér, hogy saját értékeink úgy jussanak el hozzánk, mint hajdan Bethlen Miklóshoz az idegen nyelvtanok: „Addig forgattam, amíg meg nem értettem”.

Még egyszer örömmel gratulálok ehhez a novellájához, ilyen és hasonló írásokat kérve és kívánva, barátsággal üdvözli:

(Aczél György)”

Június 5.

A feljegyzésből kiderül, hogy nem válaszolt Galgóczi Aczél levelére. Valamilyen összejövetelel találkozott Funk Miklóssal, aki a Művelődésügyi Minisztériumban dolgozott. Az alábbi párbeszéd volt közöttük:

„Maga kapott a Kádártól levelet, – suttozta.

*Nem a Kádártól, az Aczélától
és nem válaszolt rá.*

Nem, – mondtam meglepődve.

Írjon néki, – kérlelt szelíden.

Maga honnan tudja ezt? – kérdeztem, de nem mondta meg. Sőt, ő nem is szólt, hogy írjak az Aczélnek, de feltétlenül írjak.”

Június végén

Válaszol Aczél levelére. A levelet bemásolta a naplójába.

„Kedves Aczél elvtárs!

Elnézést kérek, hogy levelére csak most válaszolok, de gyatra egészségem miatt két hónapig munkaképtelen voltam, annyira legyengültem, hogy írászathoz sem tudtam ülni. Új novellákkal, – melyeket „kér és kíván tőlem” – sem jelentkezhettem.

Levelével nagy örömet szerzett; nem vártam, hogy életem egy igénytelen kis fejezete ilyen visszhangot kelt. Ne haragudjék az őszinteség miatt: annak még jobban örültem volna, ha az említett Kortárs és Új Írásbeli novella sem „éles vitára” készíti Aczél elvtársat. Én ugyanis minden soromat ugyanabból: a néphez, a szocializmushoz elkötelezett indulatból, tisztázni-, segíteni-, jobbítani akarás szándékából vettem papírra. Hogy élményeim közt akadnak kevésbé szívderítő, netán fájdalmasak, lehangolóak is, arról nem én tehetek elsősorban, hanem a valóság. Mai irodalmunk egyre kevésbé bővelkedik – mert nem divat – szocialista realista, a dolgozó nép, a parasztság éle-

tét: szenvedéseit, küzdelmeit, eredményeit és örömeit ábrázoló művekben. Ha áttérnék konfliktus nélküli idillek ábrázolását, meggyőződésem, hogy Aczél elvtárs fájlalna a legjobban.

Gratulációját még egyszer nagyon köszönöm, most, hogy egészségem helyreállt, újult biza-
kodással folytatom munkámat.

Tisztelettel üdvözlö: Galgóczi Erzsébet”

A júniusi feljegyzések folytatása

„Aczél György újra írt egy két és fél flekkes levelet. Úgy látszik most már én is fontos vagyok nekik. Majd alkalomadtán én is válaszolok.”

(A Hajnali látogatók című novellát befejezte, elküldte az Új Írásnak.)

„Galgóczi Erzsébet elvtársnőnek

Budapest

Nagyon örültem levelének. mivel én szívből őszintén gratuláltam novellájához, rendkívül sajnálnám, ha akaratom ellenére megbántottam volna.

Először is kérem, ne vegye szerénytelenségnek, ha elmondom: a között a kevés dolog között, amire igazán büszke vagyok, az egyik: valaki egyszer tréfából elnevezett a Magyar Népköztársaság érdemes olvasójának. Ebből a megérdemelt, vagy meg nem érdemelt „rang”-ból kiindulva, engedje meg nekem, hogy én továbbra se tartsam igénytelen írásnak – szemben Önnel – azt a novelláját, amelyhez gratuláltam.

Másodszor: soha nem kételkedtem abban, hogy erről az időszakról írva minden sorát „...a néphez, a szocializmushoz elkötelezett indulatból, a tisztázni-, a segíteni-, jobbitani akarás szándékából...” veti papírra. Hosszúra nyúlna levelem, ha végigvenném, hogy írásaiból mennyi nyílt és komor élményét ismertem meg – amelyeket valamennyire meg is értek. Remélem lesz alkalmunk egyszer erről személyesen is beszélgetni.

Harmadszor: újra elolvastam az Élet és Irodalomban megjelent nyilatkozatát a „padlás lesöprés” időszakáról. Megértem, hogy Ön nem tudja és nem is akarja elfelejteni ezt az időszakot. Azt írja, hogy ennek az időszaknak a keserűségét a parasztság holta napjáig nem tudja elfelejteni. Ebben az időben, én sajnos nem, vagy csak nagyon passzívan és messziről vettem részt a közéletben. Amikor én „kikapcsolódtam”, ez még nem volt, mire újra bekapcsolódtam, már csak hírekből, elmondásokból hallhattam az átélt élményeket. Elfogadom, hogy a tragikus konfliktusok sokaságába, amit ez a nép átélt, biztosan ez a padláslesöprés is beletartozik, de engedje meg, hogy kimondjam: ahogy ez a nép a tragikus konfliktusokból kilábal, bizonyítja, hogy mégsem hatolt annyira a csontjáig, nem törte úgy meg, ahogy ezt nyilatkozatában leírta.

Ha író lennék, megpróbálnék erről írói módon írni, de egy levélben aligha vállalkozhatnék a bizonyítására. Sorolhatnám az érveket, amelyekkel nem cáfolni akarom az Ön véleményét, csak kiegészíteni. Kérem, gondoljon arra: miért nem emelték fel a kezüket a parasztok 1956-ban a rendszer ellen? Azt hiszem az az Ön számára is világos: ahogy feltűntek a „cikázó csendörtollak”, ahogy betetőzte ezt a Mindszenty beszéd, a magyar parasztság, amely kínlódott, szenvedett a padlás lesöprések emlékeitől, rögtön tudta, hogy inkább a padlás kell féltetnie, mint a lesöpréstől félnie. Állítom Önnek, ez a korszak befejeződött, s oda sorakozik azok közé az élmények közé, amelyek az elmúlt évtizedekig a parasztság életében olyan nagy szerepet játszottak.

Azt is elismerem, hogy a joggal történelmi tettnek minősített földosztás bonyolultabb volt, mint ahogy azt mi most ezt a fiatalokkal meg tudjuk értetni. Tudom milyen tragikus konfliktust okozott a parasztságnak. Én is részt vettem a földosztás munkájában, én is osztottam földet; átéreztem mit jelentett ez annak a szegényparasztnek, aki félve vette át a földet, mert félt az urak visszatérésétől. És annak a kis-, vagy középparasztnak, aki évtizedekig minden jó falatot megvont magától, a családjától, még az emberi szót is elspórolta hozzátartozóktól, mert törte magát, hogy szerezzen – a szomszédja meg ingyen jutott hozzá, az államtól kapta meg.

Természetesen, megközelítőleg sem ismerem ezeket a konfliktusokat, mint Ön, de én is átérzem, hogy milyen konfliktusokat okoz az életformaváltás, mit jelent otthagyni azt a házat, ahol születünk és születtek, azok, akiket szeretünk és szerettünk. Ennek ellenére – és talán ebben van nézeteink között leginkább különbség – én nem ugyanolyannak érzem például ma az „elhagyott” falut, mint amilyen szörnyűnek éreztem a 30-as 40-es években az ormánsági elhagyott házakat, a félig üres községeket. Akkor az onnan elkerült emberek földönfutókká váltak. A mai életformaváltásban, változásban egy értelmes, szocialista emberi élet lehetősége bontakozik ki. A termelőszövetkezet semmihez sem hasonlítható nagy dolog a parasztság számára, az egész nép számára. Megvalósítása a szó legigazibb értelmében vett munkáspolitikai, nemzeti politika is. Az életformaváltás okozta fájdalmat meg kell különböztetni a nincstelenné válás fájdalmától, mint ahogy a fájdalom akkor is fájdalom, ha méhen kívüli terhesség is áll fenn, s akkor is, ha egészséges gyermek születik. A mi esetünkben – meggyő-

ződésem – e konfliktusok okozta fájdalom a második lehetőséget eredményezi, – nagy kínokkal, terhes ellentmondásokkal együtt is.

Tehát én nem a konfliktusok nélküli írásra buzdítom, sőt! Még élesebbek legyenek ezek a konfliktusok, de szeretném, ha az Ön tehetségén keresztül beleágyazódnának a kor történelmébe, és megvilágítanák, hogy van értelme legyőzni a nehézségeket. A szocialista életforma olyan lesz, amilyenné együtt tesszük: s ebben Önnek, Önöknek nem kis szerepük van.

Köszönöm türelmét és sorait.

Szívélyesen üdvözlö: (Aczél György) (Kézírással is)

Budapest, 1973. június 14.”

Június 18.

Az Ünnepi Könyvhéten Galgóczi Erzsébet Debrecenben van. A debreceni találkozó híre júliusra eljut a pártközpontba is. Július 3-án levélben hívják, majd táviratot küldenek, hogy keresse fel őket.

„Czine Mihállyal találkoztam Debrecenben, az volt az első mondata: – a Kónél keményebb az utóbbi évek legjobb magyar novellája, a Sántának is ez a véleménye. – Az én novelláim közül? – Nem az egész magyar irodalomban. – Mégsem közölték a Látóhatárban, mert küldtek levelet aztán hiába vártam a novellát. – Ki van szedve – mosolygott cinkosan. – Mihelyt alkalmas lesz a pillanat, közöljük.

Július 19.

Leírja a pártközpontbeli beszélgetést.

„Dr. Molnár Ferenc a pártközpont kulturális osztályának dolgozója Pestre is, Ménfőcsanakra is írt levelet, hogy rövid beszélgetésre keressem föl. Visszaírtam, hogy 15-ig Ménfőn vagyok, utána rendelkezésükre állok. Kaptam egy táviratot, hogy 17-én délután várnak. Előző nap kaptam tőlük egy telefont, hogy fél kettőre menjek be. Mondtam, hogy sajnos más programom van, csak háromra tudok bemenni – ugyanis a fodrászom délutános volt, s megbeszéltem vele, hogy kettőre odamegyek. A három óra is jó. Háromra odamentem a pártközpontba, dög meleg volt, minden ajtó tárva. Ez a dr. Molnár Ferenc nálamnál alacsonyabb, gömbölyű kis elvtárs, kb. velem egyidős és valószínűleg paraszt, ő zakóban volt. Komoran ültett le a szobájában, s azzal kezdte, kellemetlen kötelességének kell eleget tennie, mert ők jobb szeretnek az írókkal az írók eredményeiről beszélgetni. (Előzőleg bemutatkozásnál azt mondta, találkoztunk már az Írószövetségben, mire én kiigazítottam, hogy nem találkoztunk, csak én láttam magát.) De én Debrecenben, a konzervgyárban olyanokat mondtam az író-olvasótalálkozón... Félbeszakítottam.

– Atyaúristen, maguk itt a pártközpontban ilyesmikkel foglalkoznak? Nincs fontosabb dolguk? Ezek a magyar irodalom sarkalatos problémái? Izzadt, fénylett a barna arca és a beszélgetés során egyre jobban zavarba jött.

Maga olyanokat mondott, hogy nem párttag és milyen hátrány egy írónak a párttagság.

Tudom, miket mondtam. Minden szavamat állom. Szívesen megírom cikknek, ha a Népszabadság közli. Nekem nincs kétféle véleményem, egy civilben, egy pedig a nyilvánosság számára...

Mégis hatvan asszony előtt nem kellett volna...

Jegyzőkönyv van? Mert ha nincs, miért adnak hitelt egy spiclinek?

Nem kell azért spiclinek nevezni.

De igen, láttam, hogy volt ott egy spicli, aki ki akart engem oktatni a szocialista író feladatairól. S ennek érdekében rosszul idézte a X. kongresszus idevonatkozó határozatát és Kádár János ehhez fűzött beszédét. Nekem egy vidéki muki ne legyen Kádár Jánosabb a Kádár Jánosnál.

Nagyon zaklatott beszélgetés volt, nem tudom pontosan idézni, mert előző este nikotinmérgezésztől hánytam, délelőtt is hánytam és aznap még nem volt bennem semmi csak egy fél konyak és egy utána elszopogatott mentolos cukorka. A fő vádpontok ellenem, amiket kapkodva és akadozva dadogott el:

Miért mondta, hogy a Kónél keményebb miatt a Pavlov elvtárs telefonált?

Mert a novella megjelenése után egyetlen napon hét íróval találkoztam s egymástól függetlenül mindegyik ezzel fogadott. S miután a következő novellámat a főszerkesztő nem fogadta el, kénytelen voltam hitelt adni a híreszteléseknek.

Miért mondtam, hogy a tévéjátékomat a március 15-i zavargások miatt nem mutatták be és hogy nem 41 embert tartóztatott le a rendőrség, hanem legalább 400-at?

Elmondtam értesüléseimet, többek közt a Nemes György fiát, aki semmit nem csinált, csak a feleségét várta a Petőfi Sándor utcában, egy fogorvos előtt.

És ha a Televízió vagy a Népszabadság hazudik nekem nincs jogom kiigazítani? A hülye, ráadásul elismerte, hogy a rendőrség tényleg nem 41 embert állított elő, hanem többet, de ezeknek nagy részét másnap reggel hazaengedte.

S miért mondtam, hogy a Kortárs novella óta mellőznek, holott a Népszabadságban ekkor jelent meg egy háromhasábos kritika a Pókhálóról és a Rádióban a Kassai-Végh 10 percig ismertette...

Mert az én új elbeszélésemet viszont nem fogadta el. Itt benyitott a titkárnő: Aczél elvtárs várja Galgóczi elvtársnőt és Molnár elvtársat.

Fömlállunk, lementünk a II. emeletre. Útközben megnyugtattam ezt a Molnárt, hogy tíz éve nem voltam író-olvasó találkozón, mert semmi értelme sincs, (De ezért van értelme – kezdte, de ezt sem fejezte be, azt hiszem, egyetlen mondatot sem sikerült befejeznie, kb. tíz perces beszélgetésünk alatt.)

A második emeleten szintén tárva az ajtó, a három asztalnál három titkárnő serénykedik. Előttük rövid ujjú kék selyemingben, világos nadrágban, karját úgy összefonva, hogy a jobb keze a bal felsőkarján, a bal keze feje a jobb felsőkarján, görnyedt háttal fel-alá sétált azon az íróasztalnyi helyen, ami szabadon volt a csöpp szobában. (Ezt a kék selyeminget már láttam rajta – mióta viselheti?) Kezet fogtunk és betessékelt a szobájába. Ez nagyobb szoba, van benne egy 12 személyes tárgyalógarnitúra és egy hat személyes fotelos. A háttérben még egy íróasztal és egy kredenc-szerű könyvszekrény. Hogy szőnyeg és képek voltak-e a szobában, ezt nem tudtam megfigyelni, mert az Aczél – most jut eszembe: ez annyit jelent, hogy: Sztálin! – nagyon határozottan leültetett, vele illetve a fallal szemközt, a kisebbik tárgyalógarnitúrához. A Dunára néz az ablak, nyugatra, vert be a nap teljes erővel – ventilátor sem volt a szobában, vagy úgy elrejtve, hogy nem lehetett érezni – és a rakpartról agresszíven földübörgött a teherautó-forgalom. Ha én dolgoznék ezen a helyen és olyan pozícióban, mint az Aczél, azzal kezdeném, hogy kitiltanám az épület alól a járműveket. Ilyen zajban csak megdöglenni lehet – olyan melegben is... Leültünk, ő pózba vágta magát és elkezdett egy háromnegyedóra-ig tartó szónoklatot...

Július 24.

Akkor nagyon fontosnak tűnt minden, de már alig emlékszem belőle valamire. Megpróbáljam azért összeszedni? Inkább majd máskor.

1. Miért adtam hitelt azoknak a híreszteléseknek, hogy a Kőnél keményebbre a szovjet nagykövet telefonált?

– Mert a K. S. I. a következő elbeszélésemet nem fogadta el.

2. Lehet, hogy nem foglalkoznak eleget az írókkal, nem tudják megérteni a mi céljainkat.

– Hát persze, ha csak akkor hívják be az embert, ha le akarják tolni.

3. Azért a díjaknál is gondolunk magára.

– Ha az ember végignézi a díjazottak névsorát, nagyon sok nevet talál, akiknek ennyi közül sincs – pattintottam a körmömmel – a szocializmushoz, csak jól tudnak írni.

– Igen a Weöres Sanyi minden rendszerben ilyen költő lenne.

– A Mányi, az Örkény, a Csurka, s még sorolhatnám a neveket. S akkor hatódjak meg, hogy tíz évenként egy paraszt is eszükbe jut?

4. Háromszor említette a Német Lacit, minden érdemleges tartalom nélkül, csak hogy tudjam, neki a Németh László „Laci” A harmadiknál megjegyeztem: Én nem vagyok olyan nagy író, mint Németh László, engem ne tessék ezzel a mércével mérni.

5. „A padláslesöprés”, az én káros nézeteim, félt a beszűküléstől.

– Írtam eddig kb. száz novellát és háromban fordult elő motívumként a padláslesöprés – bár ezt a szót soha nem írtam le, mert utálok közhelyeket leírni, – ne ebből az egy novellából ítéljenek meg.

6. Az én könyveim nyolc-tízezer példányban jelennek meg, ezek igazán nem befolyásolják a magyar nép gondolkodásmódját, mert el sem jutnak hozzá. A televízió műsorpolitikájával miért nem törődnek, azt ötmillió ember nézi. A Forsythe Saga és a mostani angol marhaság, hintók, lordok, kastélyok. Miért nem dolgozzuk föl a saját irodalmunkat tévére? Elkezdték Tatay Sándor Simeon házát, aztán abbahagyták. Elkezdték Déry Tibor Feleletét, s abbahagyták. Jókainak van száz regénye.

– Én speciel nem szeretem Jókait.

– Ha valaki ilyen pozícióban van, mint maga Aczél elvtárs, nem engedheti meg magának azt a luxust, hogy Jókait szeresse vagy ne szeresse.

7. Állítsa össze, a magyar irodalomból mit dolgozhatna föl a tévé – így Aczél. Molnár emlékeztetett, hogy küldtek nekem egy kulturális tervezetet, hogy szóljak hozzá, de nem választam.

– Nekem nincs időm társadalmi munkára. Van véleményem a kulturális élet minden területéről, de azt megfogalmazni két hét. Ennyi idő alatt írok egy novellát – igaz, azért is csak 1500 forintot kapok, és a lakásom rezsije is alig jön ki belőle. A végét – már állva – Aczél elkedélyeskedte:

– Minek járok én Szigligetre; a Csurka ügy; és hogy ő nem tud eljönni hozzám titkárnőnek. Kávét vagy kólát nem kaptam – az Alföldy sem kapott, – nem voltam protokoll vendég.

8. Ja, még egy fontos, illetve kettő: – én ennek a rendszernek köszönhetek mindent. En e nélkül a rendszer nélkül nem lennék semmi. És meggyőződésem, hogy ez minden mondatomban benne van.

Aczél sejtelmesen mosolygott: – Néha nagyító kell hozzá!

9. A Szabad Európa Rádió még sose mert uszítani a termelőszövetkezetek léte ellen, csak hogy nem így kell csinálni. – Valami olyasmi derült ki belőle, hogy én viszont a téeszkek ellen uszítok. Félbeszakítottam:

– Ne mondja ezt nekem Aczél elvtárs, mert kénytelen leszek feltételezni, hogy nem ismeri az eddigi írásaimat.”

Október 7.

(Egy hónapja nem írt naplót, összefoglalta mi történt azóta.)

1. Mihályi elkészítette a Pókháló című filmet.

2. A Hajnali látogatók (című novellát) visszaadta az Új Írás. Gáll Pista levele szerint: „Ettől Jován valamiért idegeskedik”. Visszaadta a Kortárs is. Kovács Sándor Iván először azt mondta a telefonba, hogy esztétikai kifogásai vannak, aztán mikor bent voltam náluk, elismerték a Lehellel, hogy politikai kihatásaitól félek, annyira viszont tényleg nem tetszik nekik, hogy letolást, vagy esetleg leváltást vállaljanak miatta. Réz Pali szerint, nagyon jó novella, de ha az öt legjobb novellámat választja ki, ez nem tartozik közéjük. Ezt bőven tudtam. Leküldtem a Tiszatájnak, Annus József postafordultával válaszolt, hogy nagyon köszönik és legrövidebb időn belül közli.

3. Bizonyíték nincs c. elbeszélésből írtam a Szőnyi Sándornak tévéjátékot. Még nem nyilatkozott.

4. Négy napig kint voltam Berlinben, a német televízió meghívására. Megvették a Szájhős forgatókönyvét. Politikailag kényesebb részeket le kellett tompítanom. Már kész. (Leírja, milyennek látta Berlint, – nem tetszett neki.)

5. Illés Endre nem adja ki a Zsebkönyvtár sorozatban öt kisregényemet. (A főügyész felesége, Fogódzó nélkül, A vesztes, A bukott káder, Idegen a faluban) Livia azt mondta a Kiadói Főigazgatóság, személy szerint Marcali nem járult hozzá, aki együtt ült a börtönben Aczéllal. Ki akarta szedni belőlem, mi a baja Aczélnek velem? Azt javasoltam, hogy kérdezze meg Aczéltól az Illés Endre. Azóta néma csönd.

6. Bemutatták Kabay Barna rendezésében a Szájhőst, Bizonyíték nélkül címmel.

7. Az Alföld szeptemberi száma az első oldalon közli a Bizonyíték nincs c. elbeszélésemet, amit a Kortárs nem fogadott el. Még ugyanaz a szám elemzést is közöl Juhász Béla tollából, amelyben a Pókhálóval hasonlítja össze, – megelőzve az esetleges támadást. Ahol ilyen nagy a hatalmi apparátus, mint nálunk, és emberekből áll, ott mindig akad egy-két áruló.

Október 25.

Tegnap befejeztem a tévéjátékomat, Tizenegy több mint három. Most összeszámolom hány napi munkám fekszik benne: Okt. 13-án kezdtem foglalkozni vele, megcsináltam a vázlatot, 14-én 10 flekket írtam, 15-én 9-t, 17-én 2, 18, 19, 20-án 19-t, 24-én 11 oldalt. – Augusztus 31-én jöttem haza Nyugat-Németországból. (Róbert öccsénél volt látogatóban.) Azóta az alábbiakat írtam: Használt koporsó hangjáték 45 flekk, Bizonyíték nincs tévéjáték, forgatókönyv 50 flekk, a Szájhős NDK tévének 15 flekk, Tizenegy több mint három tévéjáték forgatókönyv 50 flekk, összesen 160 flekk. Megint bebizonyosodott, hogy az ősz a legtermékenyebb, mert a legzavartalanabb évszakom. Nincs karácsony, nincs téli influenza, nincs tavaszi hisztéria, nincs málnaszedés, nincs külföldi nyaralás. Nyugalom van, és munka.

November 27.

Görög Livia közölte, hogy az Illés Endre értesítette, mégis kiadják az öt kisregényemet, papírtáblájú olcsó zsebkönyvben. Körülbelül jövő karácsonyra jelenik meg. Ez viszont annyit jelent, hogy az új novelláskötetemet későbbre teszik, 1975 első felére, esetleg könyvnapra. A régi öt kisregény korántsem lesz olyan irodalmi szenzáció, mint az új novelláskötet lenne. (Nem a fentebb ismertetett kisregényeket tartalmazó kötet jelent meg 1974-ben, hanem for-

gatókönyvek A főügyész felesége címmel.) – Réz Pali mondta, hogy engem nem szeretnek a Kiadói Főigazgatóságon, „gyanúsnak” tartanak. Különben is az az elvük, hogy az íróknak nem is kell ingyen pénzt adni –, egy második kiadás ingyen pénz, – hanem állandóan az éhhalál szintjén kell tartani, mert akkor előbb-utóbb kénytelen lesz olyat írni, ami tetszik nekik. – A Tiszatájban megjelent a Hajnali látogatók. Annak ellenére, hogy március óta nem jelentem meg Pesten, „felszínen” vagyok, „jelen” vagyok, időről időre megjelenek, vagy rólam írnak.

November 29.

Leesett a hó. A közlekedés leállt. El akartam menni színházba, megnézni a Névnapot. Hat órákor kezdtem el öltözni, észrevettem, hogy a kosztümömön hiányzik egy gomb, fölvarrtam, félöltöztem, félcipőben elindultam, bokáig ért hó. Tíz lépés után visszajöttem, mert a cipőm tele lett hóval, a talpam is. Fölhívtam a taxit, vagy foglalt volt nem vették föl, csizmát húztam és újra elindultam. Egy óra hosszat toporogtam a 32-es megállóban, – sehol semmi. Állítólag a felüljárón nem tudnak átmenni a járművek. Egész ősszel arról cikkeztek, hogy felkészültek a télre. A sarki újságárusnál volt egy nő, egyetemi tanár; félőtkor indult az Egyetem térről gyalog, félnyolckor ért ide. – Ez felkészülés? – Hogy a pesti munkás ezt bírja, nekem néha megáll az eszem, hogy se ételmiszer, se felemelkedési lehetőség, se demokrácia, se kényelem, – hát tényleg birka a magyar nép? A munkásosztály állítólag forradalmi – hol ennek a jele? A kenyérrrel, a hússal, a vikendházzal, az autóval be lehet tömni a száját? – Be lehet. „Fogyasztói társadalom vagyunk mi is, ha kevesebbet „fogyasztunk” is. – Mi „fogyasztunk” vagy a társadalom fogyaszt minket?”

1974. január

Az Írószövetség választmányi ülésén találkozott Marczali Lászlóval, a Kiadói Főigazgatóság vezetőjével. Elmondta Marczali, hogy a körülötte lévő összes baj forrása az, hogy kapott egy levelet az Aczélától és erre 22 ezer példányban válaszolt az Élet és Irodalomban. Láttá, hogy több „brosúrával” el van maradva a főigazgató, elmagyarázta, hogy az interjú már hetekkel előbb készen volt a levél előtt, csak a szerkesztők fektették a megjelenést. Azóta már második levelet is kapott, sőt személyesen is beszélgettek, a „legnagyobb egyetértéssel váltak el”.

A levelekben említett írások pontos megjelenési adatai

Kónél keményebb. Novella. Kortárs, 1973. 3. sz. {Ebben esik szó a szovjet ösztöndíjról és a padláslesöprésekről. Ez nagyon fájdalmas élmény volt, mert többször feldolgozta, először eredetileg riportot írt róla, ami 1953-ban jelent meg Gyomirtás címmel az Irodalmi Újságban. A riportot követő meghurcolásról Ki az illetékes címmel írt tanulmányt, amely a Műhely 1979. 1. számában jelent meg.}

Kelta királyné. Elbeszélés. Új Írás, 1973. 3. sz. (1956-ban hogyan menekültek a funkcionáriusok vidékre, Szlovákiába. Később beledolgozta a Közös bűn c. kisregénybe, amiből film is készült.)

Az eltévedt lovas. Elbeszélés. Magyar Hírlap, 1973. IV. 8. {Egy dunántúli parasztcsaládnak 1944-ben beszállásoltak munkaszolgálatos katonákat, az egyik két tojásért kínált eladásra egy Ady-kötetet. Megvásárolták, a kötet ma is látható a Galgóczi-emlékszobában.}

Mezei András: Mitől lesz az ember kónél keményebb. Élet és Irodalom, 1973. 16. sz. 14. p.

Bizonyíték nincs. Elbeszélés. Alföld, 1973. 9. sz. (Sikkasztó téveszelnök és a megyei, járási funkcionáriusok összefonódása. „Szakcsi ügyként” emlegette.)

Hajnali látogatók. Elbeszélés. Tiszatáj, 1973. 12. sz. (Kisbaráti községben a tanácselnök fia kilötte az apja puskájával a pajtása szemét.)

Pókháló. A filmet 1974 februárjában mutatták be.

Tizenegy több, mint három. Forgatókönyv a Bányászballada c. elbeszélésből. A tévéjátékot 1976 decemberében mutatták be.

Szajhós. Elbeszélés. 1969-ben írta, s az ebből készült tévéjáték címe volt a Bizonyíték nélkül. Bemutatója 1973 augusztusában volt.

Egy motívum szimbólummá sűrűsödése

A szemsugár-motívum Mándy Stefánia költészetében

Aki nemcsak költő, hanem művészettörténész is, annak verseit, képeit, témáit is szerve- sen tágítja-formálja képzőművészeti látásmódja. Így van ez Mándy Stefániánál is, de ehhez hozzá kell tennünk még valamit. Több verse szólaltat és szólít meg archaikus műemlékeket – ám ezek a számára *többek* műalkotásnál, rögtön *metaművészeti*, s ha e szót képesek vagyunk anakronizmusok nélkül érteni, mondhatjuk, hogy szakrális dimenziót kapnak. Vagy inkább úgy mondhatnánk: *visszakapják* eredeti, metaművészeti, szakrális dimenziójukat. Másrészt sok versét ihleti az aktuális, forró és a puszta művészetinél mélyebb kérdéseket felvető avantgárd művészet, vagy annak valamely közvetlen előzménye. Versei mindig művészet és metaművészet határmezsgyéjén születnek. Nem véletlenül visszatérő alapmotívumai költészetének a *jel* és a *névtelen*. „nevezni csak azt lehet, mi lenni vár még”, „de jeltelen maga a zuhanó ég [...] a név ahol a névtelenbe hal”, mondja a Vajda-vers (59ⁱ). Itt következő tanulmányomban a visszatérő képi motívumai közül – ilyen a kő, az út, a szárny, a növekedés, a szemsugár – a *szemsugár* példáján azt próbálom bemutatni, hogy a költői alapképek hogyan vonzzák magukhoz Mándynak a képzőművészetet (de a költészetet is!) egyszerre művészi és metaművészi perspektívából megszólító költészetének különböző dimenzióit és indulnak meg a szimbólummá sűrűsödés útján.

1.

Az első elemzésre választott vers a *Sztélé* (82).

<i>sztéléd előtt a festett füstölő és nő a test földombja mozdulatlan agyagprizmán az ékvonás hogy meglátalak akkor khorsabadban</i>	<i>a mézpát állja szenvedni a kő fel nő magában szemsugár ha vájja halvány erek nem mérhető idő márványhazug hozzá a test halála</i>
<i>öt ezredév és nyitját már sehol a négy szeget vak rabszolgák ütötték pecsét a szíven boldog karneol a szájszegletben fénytelen öröklét</i>	<i>földombormű ha sorsod falba rótt tükröződve felszakadt szememben fényre egészülsz öröktől halott és átfordulsz a mindenkor jelenbe</i>

Mint Mándy Stefániánál szinte mindig, a kő motívuma itt is hangsúlyosan egybekapcsolódik a szenvedéssel és a növekedéssel. Az archaikus múlttal is, aminek legjellemzőbb példája a *Menhír*.ⁱⁱ Itt ez a régmúltba zártsgot jelenti: „öt ezredév és nyitját már sehol”. Ahogyan a *Menhír* elején „kő szól /ember nem felel”, de a vers mégis *felel*, úgy itt a vers megpróbálja felnyitni azt, ami a sztélébe zárult. A pecsétet a *szíven*, az *öröklét* mosolyát a *szájszegletben*, a kezdet-közelséget. De nemcsak ezt.

A felnyitás aktusában középponti szerepe van a *szemsugár* motívumának. Ami sorssá, földomborművé kövült (tehát fél mélységét a fal zárta magába), *felszakad* a látó költő szemében, fájdalomra újra éles.ⁱⁱⁱ A kő (kőmúlt) és a szemsugár (a jelen, az élő szem sugara) ellentéte már korábban is megjelenik a versben: „szenvedni a kő / fel nő magában”, de ez a „magában” rögtön vonzza az ellenpontját: „szemsugár ha vájja”. A belül növekvő szenvedést is csak az élő szemsugár látja meg. Az ismer rá a *kőben* növekvő szenvedésre és „vájja ki” belőle, ahogyan Michelangelo híres hasonlata szerint a szobrász „támasztja fel” az élő alakot a kőben, s az „úgy nő, ahogy fogy a kő többlete”.^{iv} Az élő alak helyén itt a múlt kövébe vésett szenvedés van. A szemsugár a szenvedést „nyitja fel”, látja meg először.

Ez eddig a történelmen átívelő szenvedések találkozása. A szenvedések találkozása azonban csak az éjszakát, a fénytelen éjszakát tenné közössé. Azt a sűrű-sötét éjszakát, amiről a kötet következő verse, a *Nut* ezt mondja: „az éjszakát halál se győzi le / az éjszakát a szifnusz sem ismeri” (83). A szenvedések találkozása még nem töri meg az éjszaka ismeretlenségét. Ám azáltal, hogy *közössé* teszi, ismeretlenségében is ismerősebbé, a szifnusz-szerű ismeretlenségén belül valami lakhatót körülhatárolva egy fokig élhetővé – és halhatóvá – teszi: „önnön-magát még nut sem ismeri / alatta tenger toronyok városok / indulnak lenni pusztulás felé / és megszületnek éjnek végtelennek”, a születés-halál körforgásnak.

A Sztélében azonban ennél több történik. A szemsugár nem véletlenül *sugár*; „*a szájszegletben fénytelen öröklét*” (és „*a négy szeget vak rabszolgák ütötték*”). Ez a vak fénytelség a felszakadt szemben *fénnyé egészsül*. Itt tehát fény születik a szenvedésből, aminek hatására az „*öröktől halott*” átfordul „*a mindenkor jelenbe*”. A megkövülő szenvedés öröktől-halott-volta is *itt van* a mi mindenkor jelenünkben. Talán hozzátehetjük: csak így van remény a fel-támadására. A „szív pecsétjének” felnyílására, a „*barna karneol*” kifényesedésére. Mi teszi ezt remélhetővé?

Az, hogy ez a „*mindenkor jelen*” nem „általános”, nem személytelen jelen. Honnan tudjuk ezt? A „felszakadó szemsugár” polifon-szövésű képének van még egy, eddig figyelmen kívül hagyott szólama, ami nélkül a *szemsugár* és a *kő* ellentétes motívumpárja nem volna teljes. „*felszakad szememben*”, „*fénnyé egészsülsz*”, „*átfordulsz a mindenkor jelenbe*”. A *kő*: harmadik személyű. A megkövülés a szenvedés tárgyiasítása. Ezért is „*mozdulatlan*”, ezért „*vak rabszolgák*” ütötték a négy szeget rajta, ezért is *fénytelen* az örökléte. A fénysugár viszont nem személytelen, nem harmadik személyű ebben a versben, hanem a látó szem sugara, *első személyű*. Első személyben szólítja meg a „magában” nő, magányos szenvedést. Magára veszi a szenvedést és megszólítja, második személlyé avatja a szenvedőt. Franz von Baader szerint a fény mindig egy látó látása. Itt egy szenvedő és „látva látó” szem sugara. Az nyitja föl a „pecsétet a szíven”.

Ez a szem valóban a *személy szemé*. Megszólító képeit szenvedésérzékenységből és fény-érzékenységből szövi. Sugarában a személyes lét, az első és második személy drámája szakad fel. Mándy Stefánia költői terének „konstituens eleme a *dialogus*, a megszólalók *egymást áthatása*”, írtam korábban. „Nemcsak ott, ahol direkt módon megidéz egy költőtársat, festőt vagy zeneszerzőt, hanem olyankor is, amikor például egy szimbolikus tartalmú kép a téma.”^v

Itt is, ahol egy kőbe zárt sztéléből olvassa/fejti ki azt az örök szenvedést, ami átjeleníthető a *mindenkor* jelenné. Először csak meglátja „*a test féldombját*”, de ez a meglátás is már egyfajta (még szótlán) megszólítotttság. Az első két versszakban mintegy magába issza a látványt, a képet; annak lezártágát is („*nyitját már sehol*”). Ám aztán a „szemsugár” belehatol: „*vájja*”, ahogy az alkotó is vájta a sztélét. Itt fordul át a vers a látvány passzív befogadásából az aktív látásba. Azzal fordul át, hogy az *alkotó mozdulatot* idézi fel és jeleníti meg. Most meglátja, mintegy előássa a kővé rejtett növekedést, a feleszmélést a kölét érzéktelenségből, ami egyben megnyílás a szenvedésnek: „*szenvedni a kő / felnő magában*”.^{vi} A szemsugár lehántja róla a kölétet („*márványhazug hozzá a test halála*”), hogy előhívassa belőle a „*nem mérhető idő*”-t, az élő eleven pillanatot. Ez a szem tehát a mély-múlttá kövült, így örökké vált szenvedést és az alkotás szenvedést ellensúlyozó „*mindenkor jelenét*” *egyszerre* látja, ezért tud benne találkozni az „*öröktől halott*” a felvillanó élő pillanattal. Itt a „*fénytelen öröklét*” „*fénnyé egészsül*” és jelenné fordul át, s ezzel megszólítható is lesz. Említettük már a Michelangelo-utalást („*márványhazug*”), de ez a *találkozás*, a *megszólítás* és a *fénnyé egészsülés* új dimenzióba emeli a michelangelói gondolatot.

2.

Még külön kell beszélünk arról, hogy ez a sugár *felszakad* a szemből. Az itt szereplő igét kapcsolatba hoztuk már a fájdalommal és a dialógussal, az én-te viszonyal. De még egy irányban új dimenziót nyit. A kifejezés magában foglalja az újfajta képi látásmódot, ami Mándy képvilágát elválasztja például az általa nagyon tisztelt és két verssel is idézett Rilketől is. A szemben *felnyiló* képvilág *mint kép* fontos szerepet játszik például a Greco-versben (*Toledo látképe a térképpel*, 145), még inkább a *Hammameti motívumban* (ahol Klee-t Bartók-parafraízissal idézi meg): „*ki nem hallgat többé / emberi szóra szemében most nyit / az alkonyi flóra*” (63). Nem véletlenül Klee a megidézett: ami itt megnyílik, az már nem a klasszikus rendű képi világ. Ezt többek között egy weöreses indíttatású képsor érzékeltetheti: „*tó alatt rétek hű vizisások / rétek alatti városok izzik / a pikkelyes ablak / fűszál-katedrálisok / hajladoznak*”. Ugyanez a kép ismétlődik a talán Rilket idéző *A rózsza magva* első három sorának varázslatos átváltozássorában: „*a rózsza magva még szebb mint a szirma / szemében nyílnak ki az égi formák / a szóban leheletnyi titka hallgat*” (141). De a *felszakadás* ezeknél fájdalmasabban és dramaturgikusabban fejezi ki a szem felnyílását. Akár tudatosan, akár önkéntelenül, de utal arra a képtörténeti jelentőségű gesztusra, amely elvágja egymástól az itt felnyíló képi világot a korábbi (például rilkei, vagy Ady-s vagy baudelaire-i) képi világtól. *Az andalúziai kutya* híres nyitóképére gondolunk, ahol egy borotva elvágja a szemet: „*ezzel a szemmel nem nézhető, ami itt következik*”. A Klee-vers képiségéről már volt szó, és jól szemléltetik ezt a képiséget a magyar avantgárd festészet kiemelkedő és irányt mutató alakja, Vajda Lajos által ihletett versek, így a *Vázlatok egy Vajda-archoz* (59–60) és a *Lámpaember* (61).

A *Lámpaember* – maga a kifejezés is szómontázs – Vajda egyik visszatérő motívumának mintegy végigkövetése, szóképpé szövése, *hanggá szólítása*, ahogy az *Idéző* c. vers mondja.^{vii} *Hanggá* szólítása abban az értelemben is, hogy építkezése kifejezetten ellenpontoszó, ennyi-

ben zenei szerkesztésű. Mátyás képisége nem „dogmatikusan” szürrealista. Szabadon, egymást ellenpontozva állhat itt egy olyan, szinte klasszikus kép, mint ez: „és a dülő oromfal alatt / irgalmatlan üvegben a lassan / pusztító petróleum / korma feketélik”, és egy olyan szómontázs, mint „vakolatnaptár”. Az utóbbit az előzővel összekötő történet: „nap nap után szakadt le a falról”. A szómontázs tehát ennek a pusztulásnak, szétfoslásnak az „eredménye”. Ám a pusztulás képét rögtön ellenpontozza egy összetettebb kép: „de fenn az életfa szakadatlan / kontúrú profil / messze világít”. (Itt nem a szem, hanem az egész profil világít!) A fenti/felfelé növekedést pedig ismét ellentét követi: „és odalent a gyökereknél / szélesen kiterítve föld alatt / egyiptomi kékű halastó”. A szerkesztés szigorúan ellenpontos, és nem szabad asszociációs. A pontos zenei-logikai szerkesztés teszi lehetővé a képi síkon a közvetlen képi logika felfüggesztését: a szoba-enteriőr kép határainak folyamatos áttörését.^{viii} Hogy a halastó a föld alatt van, ez meglepő, de különben ismét „otthonos” képhez érkezünk, legalábbis lát szólag az egyiptomi vízfestmények klasszikus értelemben vett leírása folytatódik: „körülötte hanyatthalottan a fák”. A hanyatthalottan szó azonban ismét átértelmezi, kiemeli ebből a környezetből a képet, s a folytatás/befejezés is ennek megfelelő: „kidöntve az idő / keretezetlen a csönd / a jövőnek”.

3.

Mind a Klee-, mind a Vajda-versekben explicit a kapcsolat a szürrealista festészettel. De Mátyás egész életművét a szemben felnyíló új képiség alakítja. Vegyük példának *A homlokfűrész* c. verset (90), Mátyás egyik képileg legdúsabb versét. Pár sora van, amiben nincs kép, de ott is a látásról van szó.

*szűk homlokfűrész el nem nyesheted
a fejben nyíló termőkereteket
a varraton át nem látni szemek
tekintenek ki mindent értenek
csak nézheted de nem látod soha
merre nyílik egy hordágy ablaka
megváltó kéz a semmin motozó
áldani csak de nem nyújtva oda
kivéve hogy mit penész és moha
vak szirt a fej és csapkodja mivé
a víz a szél az úr vad ostora
ösvényét vájné sűrű semmibe
nincs út amarra forgó verklire
kapkodja roppant kozmoszát uram*

*porózus földednek tűzmagva van
fej fej mellett hogy annyi soron át
égnék megadva emberkoronák
porhanyó földön szürkén fekszenek*

*szűk homlokfűrész kívül heghelyek
de benn a dolgok el nem ejtenek
halk szél fúj át a belső termeken
nincs parcella csak tűzszírom terem
csak fényszírom pár dúsnedvű gyümölcs
egy érlelődő szempár lát a bölcs
látod hogy lát jó szemsugár tüzel*

gerinceden egy napgolyót viszel

A félbemaradt képeket és részletező, de egymással közvetlen kapcsolatban nem álló képeket sorjázó vers az oeuvre egyik legnehezebben felfejthető darabja. Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy mi tartja össze az első versszak képeit, meglepő az eredmény: a képek mind ellentmondanak a két nyitó sornak. A sorjázó képek nem a *termést* sugallják, hanem a megtermékenyülőt nem találó megtermékenyítő erőt! Előbb még szelíden: „megváltó kéz a semmin motozó”, később már kifejezetten észbontóan démoni a kép: „vak szirt a fej és csapkodja mivé”. És a folytatás, „forgó verklire / kapkodja roppant kozmoszát” mintha az egész versszak szerkezetét is tükrözné. Mindez inkább a korábbi kérdésre válaszol: „csak nézheted de nem látod soha / merre nyílik egy hordágy ablaka”. Életre vagy halálra? Termésre vagy pusztulásra? E határmezsgyén egy alig több mint egysoros fohász hangzik fel, de az is démoni látomásba csap át: „égnék megadva emberkoronák / porhanyó földön szürkén fekszenek”. Az első versszakban tehát inkább a pusztulás, a halál, mindenesetre a *roppant kozmosz* az úr. (Hasonló képek – például „bár villámlik a sivatagnyi csend / nem jött el senki a feltámadásra” – a *Böhme*-versekben a „még nem” jele alatt állnak.) Itt az elemek dominálnak: víz, szél, föld, tűz, sőt *penész és moha*.

A második versszak ezzel szemben a termésé. Nem a nyers elemek uralják, hanem az érlelődés és a termés. Egyetlen fokozásként is felfoghatjuk ezt az érést. A sor, az érés sora: szírom – gyümölcs – érlelődő (!) szempár – látás – a látás látása – és a végső „termés”: a szemből sugárzó tüzes *szemsugár*. A szemsugár, amely a *Sztélében* is szoros kapcsolatban van a növekedéssel, itt maga érik meg, ő a végső termés. Itt mondódik ki egyedül a szemsugárról, hogy jó. A jó, izzó, „tüzelő” szemsugár a látó (és látott!) tűz, a látó, tiszta szenvedély. Sugárzó tűz és fény (e kettő kapcsolatára még visszatérünk).

A harmadik versszak összesen egy sor, amely lezárja a verset – mintegy „koronát” tesz rá: „gerinceden egy napgolyót viszel”. A Nap az, ami tiszta fényt és tüzet sugároz egyszerre, ez az ő egész élete. Itt a fej teljesen a Naphoz válik hasonlóvá és talán ez adja az egyenes tartást

az őt „vivő” gerincnek. Letisztult átváltozás, átszellemülés. Ám marad benne egy nyugtalanító kérdés. „*gerinceden egy napgolyót viszel*” – de vajon sugara átjárja-e egész lényedet? A vers eddig csak a fejről, a homlokról, a szemről szólt, most először jelenik meg az egész test, de azt csak a gerinc képviseli. A gerinc az egyenes tartás, de kimerül-e ebben a test funkciója? Nem sugallja-e a kép azt is, hogy az első versszak démoniája nem egészen oldódott fel; a fejben szünető tüzes fény mégsem – vagy még nem? – termékenyítette meg, hatotta át az egész testet?

Ami itt hiányzik, az főszereplője az *Arabeszk* c. versnek (49), ahol a hús-vér test áll szemben a kövel: „*vak kötőmeg fehérlik / megszűrod én vagyok*”, majd „*fal vagy én hús vagyok*” (és a fordítottja: „*hús vagy én fal vagyok*”). A kő-fény (látvány-fal), kő-test és test-fény ellentétek egyszerre jelentkeznek, át is alakulnak egymásba, ezért oldottabb a *belső tér* c. vers, ahol „*a fényvel csak a szem szeretkezik*”, viszont „*a szív csupasz madárrá vetkezik / és áttöri a test meredt követ*” (18).

4.

A szemsugár, amely korábban egy archaikus *Sztélét* érintett meg, szólított új életre, az *Új zenék* c. versben (97) – ha jól értelmezem – a 20. századi képzőművészet egyik alapkérdéséhez ér hozzá, azt szólítja „új életre”. Itt is egy történelmi alapképletet vonz magához és világít meg. Az „alapmondanivaló” látszólag direkt módon ki van mondva: „*most nem a hang / most a sugár / nyír egyenest / e-szembe / tűz*” és „*azon a tájon / másféle fényjelek / égnek*”. Könnyen össze is foglalhatjuk: a hangok művészetének ideje lejárt (a szóé is?), a fényművészet lép a helyére. És itt nem a filmre kell elsősorban gondolnunk, hanem például Moholy-Nagy fotogramjaira. A vers olvastán lehetetlen nem gondolnunk minderre, vagy a fényre alakított zenére, például Schöffér és Henry fény-zene szobraira. Ezt csak megerősíti, hogy míg a *Sztélé*, az *Altamira*, a *Hammameti motívum* egyaránt a nagyon is erősen *képszerűvel* kapcsolja össze a szemsugarat, itt csakis a *tiszta fényvel* van kapcsolatban.^{ix} S valóban, ez is hozzátartozik a „látás nyelvének” említett változásához. Ezért is mondtuk, hogy Mándy Stefánia ebben a versben a 20. századi képzőművészet egyik alapkérdéséhez nyúl hozzá a szemsugár-motívummal. A kép helyére a hang és a fény lép (l. Szkrjabin és Kandinszkij kísérleteit*).

De ha meg akarjuk érteni, mit is mond igazából Mándy a „hang fényre alakításáról”, akkor utána kell járnunk annak, ami e látszólagos direktség mögött rejtőzik. (S akkor az is kiderülhet, hogy Kandinszkij és Szkrjabin talán közelebb áll hozzá, mint Moholy-Nagy.) Itt van rögtön az „*e-szembe*” mélyértelmű szójátéka. Nehéz volna tömörebben megjeleníteni a látó értelmet vagy az értő szemet. Azt is mondtuk, hogy a *szemsugár* csakis a tiszta fényvel van kapcsolatban. Nem így a zene. Először „*sértetlenül elvonul*” a „rég” zene, „*és zászlót bontva / új zenék*” érkeznek. Ez a „zászlót bontás” még maga is mintha a régihez tartozó kép volna, a zászló rögtön át is alakul lebegő, „*iratlan*” „*hatalmas végnyi vásznak*”-ká. Az új zenét mintha előbb ezekre a vászakra kellene írni. Mint valami tabula rasára? („*az ajkak / végtelen hosszú nyitánya*” csak ezután kerül szóba.) De mi az, ami írni tud rájuk? A negatív válasz: „*nem a hang*” és a pozitív válasz: „*most a sugár*”. Azért a sugár – még csak sejtjük, hogy ez a sugár: fény-sugár –, mert ez van közelebb a kezdethez; mert a sugár elég erős ahhoz, hogy írni tudjon az *iratlan* vásznak (vakítóan fehér?) tabula rasájára. De hogyan?

A sugár erejének a jele, hogy *nyír*. Ez az ige a „felszakadó” szemsugarat idézi. Tehát a *szenvedést*, a fájdalmat. Erre utal később a két sor: „*ne fájjon a hangjegye vesztett / új jelű ének*”. De a fénynek van még egy tulajdonsága, ami miatt a hangnál közelebb van a kezdethez. A fény *közege* a szemnek, de *transzcendens* is hozzá képest. Az így értett szem tehát a transzcendencia és immanencia metszéspontja. A „felszakadás” ezt is felszakítja, megnyitja. Amit itt csak pár szó jelez, azt a ciklus következő verse, az *Egyenlítő* világosan ki is mondja: „*merek ámbár a vakulás / veszélye fenn áll hogy merek mégis / nézni a napba*” és „*röntgenebb / sugarakban reszket a század*” (98).^{xi}

Van azonban még egy döntő pont, amit mindössze egyetlen szó jelez. Igaz: új sorban, hogy hangsúly legyen rajta: „*tűz*”. S ugyanígy a második versszak is egyetlen szóval fejeződik be, amiből kiderül, hogy a „fényjelek” *égnek*. Az a fény tehát, amiről Mándy tud, nem a hideg, szenvedélytelen fény, hanem a tüzes, égő fény. Baader Jacob Böhme nyomán kétféle fényről beszél, az egyik a meleg fény, amelyet tűz és szenvedély táplál, a másik a hideg, szenvedélytelen fény. (Másképp megkülönbözteti az átvilágított, fényre világosodó tüzet a fénytelen, sötét tüztől.) A hideg, tüztelen fény a közömbösített értelem, ennek megnyilvánulásai között élünk, ez tette lehetővé Auschwitzot is. A tüzes értelem az az értelem, amelyik a kierkegaardai „végtelen érdekeltéssel” van jelen a létezésben. Vagyis az a fény, amelyről Mándy tud, nem a közömbös értelem; nem független a *páthosz* szó kettős jelentésétől, a szenvedéstől és a szenvedélytől. Hogy melyik fény *fényjelei* gyúlnak föl, hogy ének gyújtja-e föl – itt az ének mintha a „tűz” birodalmához tartozna!^{xii} – és hogy fölgyúlnak-e ennek az „új jelű ének”-nek a fényjelei, ettől függ a válasz a már idézett *Egyenlítő* c. vers kérdésére: „*vég vagy kezdet-e mondd hát / ki tudja?*”

Nem lenne teljes a szemsugármotívum jelentésmezője, ha nem vonzaná magához az ellentétét, saját negatívját, „visszáját” is. A már említett *Arabeszk* c. versen végigvonuló kő-test ellentét mellett rögtön az elején megjelenik a kő-fény ellentét is egy igen erős negatív képpel: „vak kötömeg fehérlík / vak szemből tűz a nap”. Ezt talán az olyan képek ellenpontjának tekinthetjük, ahol a szem és sugár találkozásában a szem passzív-szenvedő marad, pl. „minden napra kell jusson sugár / ha szembe szúr is” (*Kohézió*)^{xiii}. A negatív oldalhoz tartozik *A névtelen is*, ahol „lavinák / zuhannak a kérdezőre”, „a halott város / labirintusában egy lovas poroszka / szeme sugarával homokba meredve”, elzárva előle a történelem pokla: „nem látva mélyére a vöröstengeri / tűznek hol belzebűb csontunkon / furulyázik” (79).

A szemsugár-kép „visszája” a legélesebben talán a Milena-Kafka versekben jelenik meg, ahol a dialógus és annak kudarca, a megértés és meg-nem-értés, félreértés örvénye a téma. A három versből álló kis ciklus – *Milena leveleiből (1)*, *K. levele Prágából Bécsbe* és *Milena leveleiből (2)*^{xiv} – történése talán felfogható úgy is, mint a fény, a szemsugár meg nem születése. Ugyanakkor harc is a találkozásért. Tábor Ádám, Mándy Stefánia fia talán éppen azért tartja e három verset az oeuvre egyik csúcának^{xv}, mert ezekben a versekben a dialógus *drámája*, tehát a legbelülről való megértés igénye („ki futja be fénylő pillanatunkat?”), és ezzel együtt a dialógus kudarca („ráfutva homályod síneire / pályádat fordítva járom”) egyszerre válik témává. Milena a megszólító és K. (kérdés, mennyiben maga Kafka, mennyiben *A per* vagy *A kastély* K.-ja) az, aki az ellenállást és a kudarcot képviseli. Az utóbb idézett két sor folytatása: „minden időben világra hozva / a síneire megnemszületettet / a hosszú szintelen álmú / éjszaka folyamában / sötétebb tükre nincs az időnek”. Milena, aki a fordítottat visszafordítja, a perspektívát kinyitja, a megértés és a születés ígéretével (vagy álmával?) felel: „ráfutva homályom síneire / pályámat fordítva mégsem / ívben fel álomról álomra lobbanna / majdani égen / minden időben világra vetve szöksz fel / a színről színre valló / éjszaka folyamában / áttetszőbb tükre nincs a / jövőnek”. A tét: az éjszakák és a szenvedések találkozása! És a dramatikusan ellentmondás mintha úgy volna leírható, hogy a másik éjszakájának megértése, és a benne tükröződő – éjszakánál fényesebb? – jövő (látva?) remélése még nem jelenti az éjszakák *találkozását* és a jövő megszületését. Itt a szemsugár-motívumnak is a *negatívja* jelenik meg: „majd tágul a tér felnőni / a sors zenitje alól is / fehéren izzóbb ragyogásra ki eltér / két megvakult napgolyó száll le / szemére”.

A motívum azonban még ebben a negatív formájában is szoros kapcsolatban van a *növekedéssel*, ahogy pozitív formáiban is, például a *Sztélében*, a *Menhírben* és a *Hammameti motívum*-ban.

Most már feltérképezhetjük a szemsugárkép jelentésmezőjét. Egyrészt *képileg* konkretizálja Baadernak azt a *teoretikus* gondolatát, hogy a fény mindig egy látó látása. Mintegy a látás/fény születésének (és vajúdásának) a pillanatát jeleníti meg. Másrészt művészettörténeti metszetben a szem-sugár-motívum a *Sztélében* magához vonzza ennek a látásnak az archaikus sztéléstől Michelangelón át az avantgárd látásmódig, az *Új zenékben* pedig a fényművészet kérdésséig feszülő ívét. Így magához vonzza a fénynek és a kő-létnek mind a pozitív, mind a negatív oldalát is. Magához vonzza e költészet egyik döntő alapmotívumát, a *növekedést*, a növekedés drámai mozzanatait is: „szenvedni a kő / felnő” és „felnőni / a sors zenitje alól is” „fénylő pillanatunk”-ig. Magához vonzza, de ennél többet is tesz: a dialógus jelenidejébe vonja, megszólítja, feloldja a harmadik személyűséget és a vakságot, a fényteleniséget, amelyekkel szintén szoros kapcsolatban van. A „jó szemsugár” tüzeiben, a *látva látó* szembe-találkozik a kőbe vésett s így „örök” múlttá kövült szenvedés és az alkotás jelene. „Így kap értelmet az az életrajzi tény, hogy a költő Mándy Stefánia egyben művészettörténész is volt – írtam az *Altamira* c. vers elemzése kapcsán, amelynek szintén a szemsugár a „főszereplője” –, olyan költő és művészettörténész, akit a megkövült archeológia nem, csak a belőle a kezdet fényét befogadó szemben újjászülető, felszakadó kép elégít ki.”^{xvi} A szemsugár képe történelmi alapképleteket vonz magához és világít meg „látomás”-szerűen, Füst Milán-i értelemben értve e szót. (A kezdetet a *Sztélében* a „mindenkor jelen” képviseli.) *Látomásszerűen*: a szem fénye a végtelenül elkötelezett értelem szenvedélyes, „tüzes” fénye, s ez negatív megidézi a kihűlt, közömbös értelem fényét, s annak végtermékét, Auschwitzot is.

Végül vegyük észre, hogy a *szemsugár*-motívum, amely ezt a jelentésmezőt magához vonzza, maga is egy *kép*. Annak a szemnek a képe, amely, mint mondtuk, a szenvedés- és fényérzékenységből szóvi megszólító képeit és sugározza ki őket, s mint ilyen, maga is a „termés” (a fogantatás, a nemzés és születés) és a növekedés képe. Vagyis *önmagát rejtő* („önreferenciális”) kép. Így válik a szem-sugár motívuma *szimbólummá* Mándy Stefániánál. Abban az értelemben is, ahogy férje, Tábor Béla írja: „olyan jel, amely rejt is: olyan rejtett jelentésrétegek láncolata, amelyek mindegyike túlkerget önmagán egy még rejtettebb – és egyetemesebb – jelentésréteg felé.”^{xvii}

- i *Vázlatok egy Vajda-archoz*, Vajda Lajosról van szó, a modern magyar festészet kiemelkedő alakjáról, akiről Mándy Stefánia írta az első és máig is érvényes monográfiát. Mándy versei először csak Párizsban jelenhettek meg, *a kéz a kéz a hal* című kötetét a Magyar Műhely adta ki Párizsban, 1970-ben. Ez Magyarországon nem volt terjeszthető, a Kádár-érában itthon csak gyerekverskötetete jelenhetett meg. Így az 1992-es *Az ellopott történelem* (Typotex, Budapest) c. kötetben értelemszerűen több vers újra szerepel. Ezeket az utóbbiból idézem, az oldal-számot zárójelben jelezve. A többi kötetből vett versre külön hivatkozom. A tanulmányban hivatkozott versek a világhálón itt olvashatók: <http://lajoszabo.com/MST/MST.pdf>, <http://lajoszabo.com/MST/akesakezahal.pdf>, <http://lajoszabo.com/MST/scintilla.pdf>. A Mándy Stefániáról szóló legújabb írások (Horváth Ágnes, Miklóssy Endre, Molnár Lamos Krisztina, Surányi László, Tábor Ádám, Tarján Tamás tanulmánya, Báthori Csaba, Yashiro Atiko, Villányi László verse) in *Parnasszus*, 2013 nyár, Mándy Stefánia redivivus, 37–81.
- ii Mándy Stefánia, *a kéz a kéz a hal*, 15. *A Menhír* és általában a kö-motívum részletes elemzését l. *A súlyát hordozó kilép a kőből – A menhírtől az ellopott történelemig: egy motívum útja Mándy Stefánia költészetében* c. írásomban (megjelenés alatt).
- iii Ennek a felszakadásnak a fájdalomról l. *A halál margójára* c. verset (153).
- iv Michelangelo Buonarroti *versei*, ford. Rónay György, Magyar Helikon, Budapest, 1980, 72.
- v Surányi László, *A dialogikus vers*. Parnasszus, 2013 nyár, 49.
- vi Az egész „kétszereplős” kép, a „szenvadni felnövő kő” és a szemsugár, amelyik „vájja”, a „növekvő kő” paradoxonával együtt még párbeszédszerűbb formában ismétlődik a *Zenei áldozat* c. versben: „*a kő vagyok a kő segits nővök még / egyetlen művét vési aki él*” (71).
- vii Mándy Stefánia, *Scintilla*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1999, 62.
- viii Hugo Friedrich *Struktur der modernen Lyrik* c. könyvében van szó a szellem általános muzikalizálódásáról. Mándy Stefánia már egy 1963-as művészettörténeti előadásában idézi azt, ahogyan Haftmann a 20. századi képzőművészeti forradalom egyik fő irányzatát jellemzi: „*Verwandlung des Sichtbaren in Klanghaftes – a láthatót csengéssé változtatni! Vagyis: az optikailag megéltet a ritmika és a színösszhang képi kategóriáira lefordítani!*” *A Lámpaember* azonban nem fordít. A zenei forma, annak logikája lesz a szervező elv és ezen alapul a közvetlen képi logika fellazulása, a képi asszociációk szabadsága. Hasonló formaelven alapszik például az egyébként már témájában – álom és barlang – is a költőnő talán leginkább szürrealista verse, az *Emléktelen* c. vers is (*Az ellopott történelem*, 140.).
- ix Itt tehát a korábban említett muzikalizálódással mintha ellentétes tendenciáról lenne szó, a hang fénné változásáról. Könnyen lehet, hogy az, ami a vers megoldatlanságának tűnik – a „*hatalmas végnyi vásznak*”, a „*hőféhez szalag*”, „*az ajkak végtelen hosszú nyitánya*” a verset is néhol mintha elnyújtának, amit a sok rövid sor itt nem tud ellensúlyozni –, valójában azzal van kapcsolatban, hogy itt a (zenei) hang fénné alakul, márpedig a zenei formával ellentétben a fény formán túli.
- x V. ö. például Vaszilij Kandinszkij, *A sárga hang*, in Székely András, *Kandinszkij*, Gondolat, Budapest, 1979, 206–212., Szkrjabin pedig *Prometheus: tűzpoéma* c. zeneműve partitúrájába fényorgonaszólamot is belekomponált.
- xi Érdekes, hogy ez a vers ritka kivétel a közvetlenül a történelemhez szóló versek között: itt nemcsak megszólal a remény, hanem – főleg a második versszak – szinte megittasult a reménytől. Talán ebből is adódik, hogy a második versszak első hat sorában van valami túl direkt – ha csak nem akarjuk az egész második versszakot ironikusan olvasni – „*teljesebbet kívánni magunknak / segítsen az / Isten / és akkor / ha úgy lesz / mindünknek egész*”. A boldogság ellenpontja egy sorban jelenik meg: „*a mínuszjel hajítva világgá*”, ami azonban itt csak annyit jelent, hogy eldobva, kihajítva. De a sornak van egy mélyebb értelme is: a „*mindünknek egész*” és a mínuszjel együtt az, amiből a világ, a világunk lesz. Más verseiben ennek, a mínuszjel útjának is utánajár Mándy, itt eldönthetetlen, hogy a mérhetetlen ironia miatt nincs rá szüksége, vagy a reménytől való megittasultság akadályozza ebben. A mínuszjel útjának jár utána a *Sztélé* után következő vers, a megrendítő *Nut*. A példákat részben már idéztük, tegyük még hozzá a kezdősorokat: „*ha nincs erőd / csak sivatag legyél / a megtébolyult őrző pusztaság*”.
- xii Mint a *Halotti énekben* (*Az ellopott történelem*, 89), ahol „*a fogolyfény*” kilép az éjbe / a vándorlása most már folytonos / halotti ének / tűz a hegytetőn”.
- xiii *Scintilla*, 19.
- xiv *Az ellopott történelem*, 65–69.
- xv Tábor Ádám, *Mándy Stefánia költői pályája*, Parnasszus, 2013 nyár, 43.
- xvi *A dialogikus vers*, 53.
- xvii Tábor Béla, *Személyiség és Logosz*, Balassi, Budapest, 2003, 165.

KOVÁCS FLÓRA

„A számoló lélek léte”¹

– Időszerkesztések Balla Zsófia *Kolozsvár* című versében –

„A múlt szökőár, és a zárlatig
előre tolja bábjaim.”

Balla Zsófia: *Kolozsvár*²

„arra a helyre álltam, ahol kislánykoromban
Apámmal és Anyámmal fényképeztünk”³

Cs. Gyimesi Éva

Kolozsvár

I.

Hunyorog ezerrel a piros égen,
vakon bámul: mi történik vele.
Régi lakók vesznek ég hűvösébe,
lámpák remegnek új kor tömegében,
csilló dinnyemagok, –
érlelődnek, szállnak szerteszét
az emberek, a sorsok.
Gyáván pislog a fény, az ifjú
rózsaszín a ma már húsveres hajnalokban.

Faragott kő, vagy írott lap,
vadul szerteszáll az ismétlődő idő
tudatlan új urak alól.
A tudatlanság ferde és frivol.
Neki bagolyköpet a múlt,
csont és toll keveréke.
Alázatos az ember,
hogyan feji az időt,
s úgy fejt meg, mi volt,
mit ért az élete.

Gyalázat és közöny fedi a jeltelent.

Pislákol a hajnali rózsza.
Előmlik a völgyben, mégsem találom
a helyet, ahol megszülettem.
Elhajtunk házuk előtt:
tűzfala hófehér,
homlokzata tiszta.

Nem lakja senki, minket sem hall senki.

Nem tudom, ki lettem. És mire jó,
mit segít a belátás,
ha két embernek sem hangtompító.

1 A cím kölcsönvétele Hans-Georg Gadamer *Az üres és a betöltött időről* című szövegéből, in Hans-Georg Gadamer: *Az üres és a betöltött időről*. Ford. Hegyessy Mária. In *Uő: A szép aktualitása*. Vál. Bacsó Béla. Budapest, T-Twins Kiadó, 1994. 85–111. 87.

E tanulmány elhangzott a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen az *Idő paradoxonai* című konferencián 2013. május 17-én.

2 Balla Zsófia: *Kolozsvár*. In *Látó*, 2012. május, <http://www.lato.ro/article.php/Kolozsv%C3%A1r/2336/>, elérés: 2013. április 23.

3 Cs. Gyimesi Éva emlékére. In *Kolozsvári Rádió*, 2011. 06. 01., <http://www.radiocluj.ro/hu/multimedia/hangtar/resizelek/audio/5.html>, 8:36–8:41, elérés: 2013. május 1.

II.

Bevették.

Vagy inkább: belenőttek.

Még nem éreztem ilyen biztosan.

Nem foltozgatnak régi házakat,
inkább elfogyasztják. Úgy, ahogy
egy vadat lelőnek, majd megesszik
és ettől gyarapodnak.

Nehéz a lelkük.

Nem félnek attól, amit már elértek?

A sikertelen győzelem nem fojtogat?

Övék a város.

A lógó kábelek,

a külvárosok szutykos és romos

– egykor virágzó, kertes – házai.

A márvány résén kitüremlik a vascső.

Övék a váratlan hézag, a sár-lyukak,

rögtönzött szemétdombok,

az udvarokban elszaporodott

alkalmi boltok,

penészes kócerájok,

a báli ruhák álomszigete,

a használt cipők kéjbarlangjai.

Lépten-nyomon a szatócsüzletek:

fogkrém, cukorka, bakancs, púder,

karóra, s az ittfelejtett személyzet,

fogdmegek, hegyes nyelvű eladónők,

karónyi gyertyák, műhab krémesek.

Ez itt mind, mind új szerzemény

egy régi város elpiszkolt goblenén.

Mind az övék! Így az övék.

Kivágott fák helye – az a miénk.

S százados házak, folt kísértetek:

Kuncz, Dsida, Kós, Karácsony, Járosi,

Janovics, Szabédi, Haynal, s ki még!

Hová lettek? Kivé?

Az új világot új, térképező nevek,

új nyomvonalak szabják, à la Cluj,

másfajta szó csattog a szélben,

meghitten másfajta beszéd pörög –

s új nagyapák sírja Monostoron

otthonosan visel betont és művirágot.

Itt járok benne, minden ismerős.

De senki és semmi nem azonos

önmagával, csak a hihetetlen jelennel,

jövővel, másvilággal.

Húsz év alatt eltűnt Kolozsvár,

bár élnek itt még

bátran, szárazon régi emberek!

Itt él néhány titkos követ

a város bozótosában.

Még élek, de már nem enyém.

Hangja sürget: fiatal, idegen.

Homokóráján újrakezd a vég,

pereg Kolozsvár arcon, ingeken.

De visszatérni miért lehetetlen?

A város tán otthagytott ruhástekező?
Évtizedekig a kezünkre vár?
Ó, nem. A Nádas-völgyből
kidagad az idő.
A város fölteklik
más szavakkal, és a más szó mindent benő.

És ők, a Farkas utca hársai?

Mert nem remélem, hogy megfordulok.
Már nem remélek új fordulatot.
Mert visszatérni lehetetlen:
alábukás, új emigráció.
Mit kezdene velem a maradék.
Túlélni szép és visszataszító.

Összecsap a járda fejem felett.
Lyukas és szakadt, s amíg merülök,
nyalogatom a házak szegletét.
Az olcsó függönyöket szétfűjom.
A Szent Mihály tornyával átfúrom
a fülem, egy fodrászat olajos
padlóján heverek. Kis gesztusokból
csörren össze, ami eszembe jut
és ami sose volt.
Mit se tudva jár-kelek itt egy újfajta raj.
Nem nyitok be már régi iskolámba.
Amit nem látok, az már nem fakul.

Nincs hová, soha, visszatérni.
Elmentem rég, hogy meg ne haljak itt.
Fagyaszt és elfogyaszt:
elszabadult erő mozgatja vágyaim.

III.

Falevél rozsdá roncsa.
Áttetszik rajta, ami volt.
Egy város teste csupa ér,
csupa csók, csupa folt.

IV.

A hangversenyen elsírtam magam:
hol van Gaby Constantinescu?
s Csajkovszij: Rokokó-témája...?
Minden odavan.
Embert még apjához sem köti eskü,
a gyertyagyújtás tárgytalan:
látom még Gabyt, várja, hogy beintse a pálca –
suhog vonója, és zenekarunk
szívárványa felel.
Nem az hiányzik, ki régóta nincsen,
hanem aki egy dallamban halott.

A múlt szökőár, és a zárlatig
előre tolja bábjaim. Életem csupa jel.
Drága Bretter Tanár Úr! A hiányzókért miért
a jelenlévő, miért az élő felel?

Balla Zsófia *Kolozsvár* című verse a *Látó*-folyóirat 2012. májusi számában jelent meg, s majd a periodika nívódíjas verse is lett. A *Kolozsvár* az emlékezés tematikáját, a múlt játékba hozását tekintve Balla Zsófia híres és vélhetően legtöbbet tárgyalt *PaterNoster* című versével mutat rokonságot, jóllehet a 2012-es évben publikált mű szerkezetileg nem olyan szabdalt, s talán nem sajátja az a fajta bonyolultság, amelyet a *PaterNoster* esetében még a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* is fontosnak tart megemlíteni.⁴ A *Kolozsvár* emlékezés-technikájához mindenképpen kapcsolódik a várostól való elválás és a hozzá való vissza-visszatérés. E versben az időről való gondolkodásunkat megrendítő aspektusok figyelhetők meg. A *Kolozsvár* megjeleníti az idő méréséhez való viszonyulást, a fordulat, fordulópont, korszak problematikáját, az átmenet kérdéskörét, ezért párbeszédbe hozható Hans-Georg Gadamer *Az üres és a betöltött időről* című szövegével. A Balla Zsófia-vers – amellet, hogy a fentieket a magáénak tudja – az idézett elméleti szövegnek is vélhetően legmarkánsabb kérdése körül kering: hogyan határozható meg az *átmenet*?

A *Kolozsvár*-vers színre viszi a küzdést az idő mérésével; a megnyilatkozó e mérést képviselő eszközökhöz, a karórához, a homokórához és gyaníthatóan a templomtorony órájához újra és újra negatív jegyet társít. A többek között a karórához kapcsolt negatív jegy első és felszínes olvasásra talán egy egyneműsítő diskurzus feltűnését eredményezhetné, ám szoros olvasással felfedezhető: bár a karórához negatív jegy járul, az „ők” által jelöltek nem egy „roham” reprezentánsai. Egy következő nemzedékről, e nemzedék létrehozta olvasási módról és az élethez kapcsolt írásmódról lehet szó. A mozgás folyamatjellegével említődik, így nem lehet „rohamról” beszélni. El kell ismerni azonban, hogy a generációra vonatkoztatottságában talán felsejlik az egyneműsítő diskurzus gyanúja.

„Bevették.
Vagy inkább: belenőttek.
[...]
Lépten-nyomon a szatócsüszletek:
fogkrém, cukorka, bakancs, púder,
karóra, s az ittfelejtett személyzet,
fogdmegek, hegyes nyelvű eladónők,
karónyi gyertyák, műhab krémeseek.”⁵

Az időmérésnek régebbi típusára, továbbá a mérés negatív értékelésére utal majd a homokóra. Az óra megnevezéssel minden olyan eszköz rendelkezhet, amelyik képes magán hordani a periodikusság és az állandóság jellemzőjét, azaz vonatkoztatási keretként szolgálhat.⁶

„Még élek, de már nem enyém.
Hangja sürget: fiatal, idegen.
Homokóráján újrakezd a vég,
pereg Kolozsvár arcon, ingeken.”⁷

A „végességhez” kötött jegy e részletnél az ismétlődését is magában hordja. Legyen az a homokóra vagy Kolozsvár anyaga, mindenképpen a kopást, változást szenvedni el. A homokóra szemeinek egymáshoz súrlódása a fizika e jelenségének természetéből adódóan nem képviselheti az el-nem-múlást, hiszen minden egyes fordítás, azaz az idő mérésének minden egyes technikai lépése az anyag roncsolódását (kopását) indítja el. A roncsolódás valójában a más-képpen írás e vers kontextusában, ha a nemzedéki lét kérdéskörét emeljük be. Emellet az ismétlődés mozzanata („újrakezd a vég”), s így a nemzedékek egymásra következése a biológiai nemzedékek sajátosságával együtt figyelhető meg.⁸ E folyamat egésze felől szemlélhetnénk az időt, ahogyan ezt Balla Zsófia teszi, a homokóra időmérése irányából azonban nem, ugyanis – ahogy Gadamer mondja – „az idő problémája bizonyára kezdettől fogva a legszorosabb összefüggésben állt az időméréssel, olyan szoros kapcsolatban, hogy az időmérés problémája egyenesen az idő létének megkerülésére, ill. behelyettesítésére látszik módot adni. Mindenesetre az idő függetlensége attól, ami az időben mérendő, minden időmérés szűkszerű követelménye”⁹. A Balla Zsófia által oly sokat és ebben a versben is idézett Bretter György az órát a helyettesítés funkciójában mutatja be, de lényegében ő is az „idő kiűzésé-

4 *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/202/>, elérés: 2013. július 2.

5 Balla: *Kolozsvár*. I. m.

6 Vö. erről: Veress Károly: *A nemzedékváltás szerepe a kultúrában*. Kolozsvár, Pro Philosophia – Polis, 1999.

7 Balla: *Kolozsvár*. I. m.

8 Vö.: Veress: *A nemzedékváltás szerepe a kultúrában*. I. m. 219.

9 Gadamer: *Az üres és a betöltött időről*. I. m. 88.

re” mutat az óra létrehozásánál: „az idő kérlelhetetlenségét szidalmazták [az emberek – K. F.], és sopánkodva feltalálták az időszámítást, hogy ezentúl ne az időt, hanem az órát szidhassák balsorsukért.”¹⁰ Az idő mérése az időhöz viszonyulásunk külsődleges típusa, s a heideggeri elgondolás szerint elvezet ahhoz az időszemlélethez, amely „»kiúzi önmagából« az időt”¹¹. Külsődleges időviszonyulásunkhoz sorolható a szociális idő, hiszen az egyénre ez esetben ugyancsak kívülről meghatározott kényszer nehezedik, ám az egyén időkonstrukciói magukba olvasztják a szociális idő jellemzőit.¹²

A nemzedék fogalma apropóján sem árt tehát figyelni arra, hogy ne egy külsődleges rendszert alkalmazzunk, hiszen egyrészt a naptár használatához szintén időmérési sémáink párosulnak, másrészt a történelmi nemzedékben gondolkodás a történelmi tényezők miatt hajlamos elmosni az egyéni jegyeket és interpretációkat. A nemzedéki tudathoz a differenciáltság-nak kell társulnia. Emellett az élmények egymásra rakódásánál tagadhatatlan a „gyermekkor” élményeinek hangsúlyozott pozíciója.¹³ Az élményekre, benyomásokra a lírai én erősen támaszkodik is e versben. Ez az aspektus a kollektív emlékezet elemeinek, szimbólumainak felelevenítésében ragadható meg, majd egy névsor közlésében. Az e felsoroláshoz tapadt kollektív identitás használatakor számolni kell azzal, hogy ezen identitástípus is állandóan mozgásban van, részint a kommunikációnak köszönhetően.¹⁴ A kommunikációt szorgalmazná talán a lírai én, ám eközben a menekülést emeli ki újra és újra.

„Itt járok benne, minden ismerős.
De senki és semmi nem azonos
önmagával, csak a hihetetlen jelenel,
jövővel, másvilággal
[...]

Mert visszatérni lehetetlen:
alábukás, új emigráció.

[...]
Nincs hová, soha, visszatérni
Elmentem rég, hogy meg ne haljak itt.”¹⁵

A nemzedéki léttől nem függetlenek a *Kolozsvár*-versben az én „arckeresései”, bár ez aktu-sokhoz kötött eredményt teljes mértékben negatív jeggyel látja el a mű. A lényeges momentum a már eltávozottak felemlítése. A nevesítés kiemelten Bretter Györgyöt érinti, aki Balla Zsófia írásainak visszatérő alakja. Az eltávozott mester megjelenítése főképpen a halál és a hiány aláhúzásával párosul.

„A múlt szökőár, és a zárlatig
előre tolja bábjaim. Életem csupa jel.
Drága Bretter Tanár Úr! A hiányzókért miért
a jelenlévő, miért az élő felel?”¹⁶

A részlet bemutatja egyfelől azt az időfelfogást, amelyet Max Scheler emel ki, vagyis a múlt felhalmozódását és a jövő szűkösebbé válását jeleníti meg, másfelől pedig ez időfelfogásból kimutatható „halálaffirmációt”¹⁷. Emellett a már elhunyt „megtartásának” jegyét is magával hozza, amelyben egy differenciált jelenlét képviseltetik, annak maradandóságával. Gadamer ezt visszatérően az „új tartósság” felől szemléli, illetve az emlékezéshez köti. Az előbbi *Az üres és a betöltött időről*ben a megtartás irányából¹⁸, az utóbbit a *Költetni és gondolkodni Hölderlin Emlékezés című verse tükrében* című írásban a sokféleség vonatko-

10 Bretter György: Kronosz, a kegyetlen. In uő: *Vágyak, emberek, istenek*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1970. 139–155. 144.

11 Veress: *A nemzedékváltás szerepe a kultúrában*. I. m. 175.

12 Uo.

13 Vö.: Uo. 216–218.; 220–221.; 246–247.

14 Vö.: Uo. 248–249.

15 Balla: *Kolozsvár*. I. m.

16 Uo.

17 „Max Scheler [...] éppen az egyre terhesebbé váló múlt és egyre inkább összezsugorodó nyitott jövőelvárás sémájából vezette le a halál természetességét, a halálaffirmációt [...]”, In Gadamer: *Az üres és a betöltött időről*. I. m. 99.

18 „Ami végképp levált, amitől végképp elbúcsúztunk, az új tartósságra tesz szert. A búcsú e tapasztalatát különösen onnan ismerjük, amikor hozzánk közelálló emberektől a halál elválaszt minket.”, Uo. 103.

zásában¹⁹ tanulmányozza. A Gadamer által oly sokat idézett és a hátramaradottra fókuszáló Martin Heidegger *Lét és idő*beli elgondolása is rimel erre: „E világból kiindulva tudnak a hátramaradottak még *vele lenni*.”²⁰ A Kolozsvár-versen érződnek azon vonások, amelyekből következtethető, hogy az én mind a már elhunytak nyomaiból, mind egyszerűen a múlt nyomaiból próbálja olvasni a várost. Mindkét esetben eltávozottak nyomainak fejtése dereng. Ezt nemcsak a holttest viszonylatában vizsgálhatjuk, ha az elhunyt fizikális nyomhagyásait figyelembe vehetjük/vesszük: „[m]ások meghalásakor az a különös létfenomén tapasztalható, amely úgy határozható meg, mint egy létezőnek a jelenvalólét (illetve az élet) létmódjából a már-nem jelenvalólétbe történő átcsapása.”²¹ Ez a kérdés azonban nem függetleníthető attól, hogy a jelenvalólét a halál tapasztalatára csak és kizárólag mások vonatkozásában tehet szert: „[a]z ilyesmi [mármint a halál tapasztalata is – K. F.] persze a mindenkori jelenvalólét számára önmagát illetően elérhetetlen. Annál nyomatékosabb azonban mások halála. A jelenvalólét véget-érése ezáltal »objektíven« hozzáférhetővé válik. A jelenvalólét, minthogy lényegesen másokkal való együttlét, szert tehet a halál tapasztalatára.”²² E tapasztalat viszont az egész-lenni-tudás feltételeként valósulhat meg.²³ A Kolozsvár-versben megfogalmazott „a hiányzóért miért / a jelenlévő, miért az élő felel?”²⁴ kérdése az emlékezés és a halál tapasztalata felől megválaszolható.

Amikor e Balla Zsófia-vers éneke szemléli a „mostani”, a vers által jelenbelinek tételezett Kolozsvárt, akkor a megismerés útját járja: „[a]mikor a jelenvalólét valamire irányul, valamit megragad, akkor nem belső szférájából lép ki, melybe előzőleg mint valami tokba lett volna bezárva, hanem elsődleges létmódjának megfelelően már eleve »kívül« van a már mindenkor felfedett világ valamely utunkba kerülő létezőjénél. [...] S másfelől, a megismertnek a felfogása nem jelenti azt, hogy a megragadó kilépés a megszerzett zsákmánnyal visszatér a tudat »lakába«, hanem a megismerő jelenvalólét *mint jelenvalólét* a felfogás, a megőrzés és az emlékezetben megtartás során is *kívül marad*.”²⁵ A megismeréshez párosuló *odapillantást* oly módon értelmezi Heidegger, hogy annak nyelv általi megragadása és artikulációja teszi lehetővé majd az emlékezetben tartást. Az *odapillantás* az útjába kerüléssel²⁶ rokonítható, bár azzal a kikötéssel, hogy az előbbi mintha fokozatbeli hangsúlyosabb létet mutatna, hiszen majd az *ott-tartózkodáshoz* fog vezetni.

Gadamer a bűcsű kérdéskörébe helyezi a korszaknak s majd hozzákapcsolva az átmenetnek a megjelenési módjait.²⁷ Úgy tűnik, hogy e vizsgált vers énjének nem sikerült a régítől való búcsúzás, és éppen ezért a hanyatlás tapasztalata erősebben, az új kezdeté azonban kevésbé mutatkozik meg, ám az utóbbi eredménye a negatívnak tűnő aspektusával annál inkább.

„Ez itt mind, mind új szerzemény
egy régi város elpiszkolt goblenén.
Mind az övék! Így az övék.

Kivágott fák helye – az a miénk.
S százados házak, folt kísértetek
[...]
A város föltelik
más szavakkal, és a más szó mindent benő.
[...]
Falevél rozsdá roncsa.
Áttetszik rajta, ami volt.”²⁸

19 „az emlékezésben van valami egészen másfajta dolog is, mégpedig az, hogy az így felidézett emléket megőriz-zük. Lehet jó vagy rossz az az emlék, de mindenesetre olyan valami, amit ugyan nem feledtünk el, és nem is ötlük eszünkbe. Ez valami maradandó, természetesen nem mint állandó jelenlét, de mindig olyan valami, ami a legsajátabb tulajdonunk, valami, amire gondolunk és ami gazdag sokféleségében jelenik meg ismét előttünk.”, Hans-Georg Gadamer: *Költeni és gondolkodni* Hölderlin *Emlékezés* című verse tükrében. Ford. Orosz Magdolna. In uő.: *A szép aktualitása*. I. m. 202–227. 213.

20 Martin Heidegger: *Lét és idő*. Ford. Vajda Mihály et al. Budapest, Osiris, Martin Heidegger művei, második javított kiadás, 2001. 277.

21 Uo.

22 Uo. 276.

23 Vö.: uo. 272. E heideggeri időfelfogás kapcsán el kell ismernünk, hogy a jövő központi kategória, vö. ehhez: Martin Heidegger: *Az idő fogalma*. In uő.: *Az idő fogalma, ...* Ford. és bevezetés Fehér M. István. h. n. Kossuth Könyvkiadó, 1992. 27–52. Veress: *A nemzedékváltás szerepe a kultúrában*. I. m.

24 Balla: Kolozsvár. I. m.

25 Heidegger: *Lét és idő*. I. m. 82.

26 Uo. 75.

27 Gadamer: *Az üres és a betöltött időről*. I. m.

28 Balla: Kolozsvár. I. m.

A *Kolozsvár*-vers lírai énje egyedül a zenéhez társuló fordulatban vél pozitív tulajdonságot, ám itt is sokkal erősebb a zenekar együttjátszásából eredő attribútum:

„látom még Gabyt, várja, hogy beintse a pálca –
suhog vonója, és zenekarunk
szívárványa felel.”²⁹

E fordulat ellenben a zenei tétel megkezdéséhez kapcsolódik, továbbá egy halottnak hitt egykori zenésztárrsal való emléket elevenít fel.³⁰ A zene időszerkesztéséhez nem társít semmiféle negatív jegyet e vers, helyette elkezdésének mintegy sürgetése. A zenei mű választása azonban már beemel egy „vitát”, amely éppen a szerkesztés körül mutatkozik meg, hiszen Csajkovszkij *Variációk egy rokokó témára* című munkáját elég hosszan és a mai napig is leginkább nem a szerző meghagyta szerkesztésben, vagyis a variációk eredeti sorrendjének megcserélésével, illetve a befejező variáció kihagyásával lehet hallani. Az egyik visszatérő kivételt Perényi Miklós hangversenyei és felvételei adják, ugyanis ő a Csajkovszkij-változatot követi.³¹

A *Kolozsvár* lírai énje elhatárolódik attól, hogy a zeneitől különböző bármiféle fordulat, egy új korszak tapasztalatában megmártózzon. Az említett fordulattal együtt járna egy térbeli megvalósulás. Az én mindkettő lehetőségét a minimumra csökkenti:

„Mert nem remélem, hogy megfordulok.
Már nem remélek új fordulatot.
Mert visszatérni lehetetlen:
alábukás, új emigráció.”³²

A fentieket még inkább kiegészítő, árnyaló, azokat gazdagító interpretáció kiemelt érvényre bírhat a Balla Zsófia-versnél. Ez értelmezésnél a nemzedéki problematika éle tompulhat. A *Kolozsvár*-vers énje az átmenetet elcsúsztatva tapasztalja meg, késik búcsúzása a régيتől. Ez csak abban az esetben mehet végbe, ha az átmenet tapasztalatában az idő tapasztalata szintén megsejthető. A gadameri átmenet-interpretáció szerint „[n]em az a döntő pont, hogy a fennálló megszűnése más szempontból az új kezdete, hanem hogy mindkettő – az elmúló a megszűnés emlékezésében és az új, ami az elmúltat követi – legsajátabb lényegét e hanyatlás szükségszerűségének belátása révén nyeri el, és hogy ebben magát az időt tapasztaljuk. Nem az tünteti ki az átmenetet, hogy az egyszerre elmúlás és keletkezés, hanem hogy az új éppen azáltal lesz, hogy a régiről megszűnésében megemlékezünk (belsővé tesszük – erinnert wird).”³³ A „régis megszűnésének” tapasztalata nem, csak magának a megszűnésnek az eredménye jelenik meg e versben, illetve az új érzékelése. A régi megszűnése feletti emlékezés és az új tapasztalata egybecsúszik ezen individuumnál is. Az eseményhez kötött késést csak és kizárólag az adott, az átmenetet „kísérő” közösség dekódolhatja. Az átmenet megjelenhet tehát a maga sajátosságaival a lírai én esetében.

„Itt járok benne, minden ismerős.
De senki és semmi nem azonos
önmagával, csak a hihetetlen jelennel,
jövővel, másvilággal”³⁴

A heideggeri elgondolás kinnlevőséghez, jövőhöz való viszonyulásában e mozdulat aspektusa rejlik.³⁵ Emellett a jövőhöz csábítgatást, annak „ízei” miatti figyelemfelhívást Bretter György ugyancsak említi, bár a *Kronosz, a kegyetlen* című írása³⁶ kapcsán fel kell idézni, hogy ő e szövegében nem a Gadamer elemezte „élet-időt” vizsgálja³⁷. Egy másik Bretter György-

29 Uo.

30 Nem hagyható figyelmen kívül az, hogy Balla Zsófia Gaby Constantinescu haláláról szerzett értesülést, amely értesülése viszont hamisnak bizonyult [Balla Zsófia személyes közlése]. A versszerkesztés szempontjából a hír hamis vagy igaz volta irreleváns, csak a szerkesztés a lényeges.

31 Vö.: Papp Márta: Változatok egy rokokó témára, Op. 33. In *Mr3 Bartók Rádió*, előadás *A hét zeneművésze* című sorozatban 1997-ben, http://www.mr3-bartok.hu/component/option,com_alphacontent/section,5/cat,18/task,view/id,176/Itemid,52/, elérés: 2013. május 6. [Dvořák, *Cello Concerto*, Tchaikovsky, *Rococo Variations*. Miklós Perényi, Budapest Festival Orchestra, Iván Fischer. Budapest, Hungaroton Classic, 1994.]

32 Balla: *Kolozsvár*. I. m.

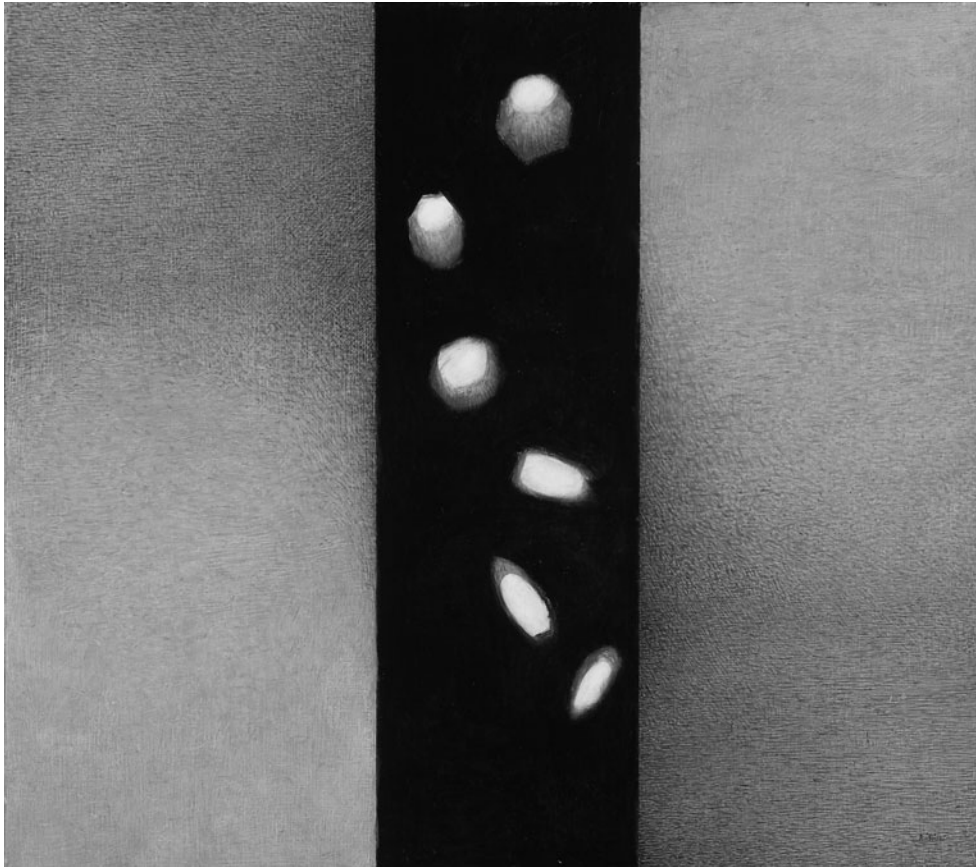
33 Gadamer: *Az üres és a betöltött időről*. I. m. 105.

34 Balla: *Kolozsvár*. I. m.

35 Vö.: Heidegger: *Lét és idő*. I. m. és Veress: *A nemzedékváltás szerepe a kultúrában*. I. m.

36 Bretter György: *Kronosz, a kegyetlen*. I. m.

37 Gadamer: *Az üres és a betöltött időről*. I. m.

szöveg, az *Ikarosz legendája* azonban ezt az időszerkesztést nem tárgyalva a jövőhöz viszonyulást más módon ábrázolja. A jövő „előzését” mutatja fel, amelyet Ikarosz, a fiú volt képes megvalósítani: „Ikarosz döntésével vénebbé varázsolta magát apjánál: időben a jövőt jelenné villantotta, megelőzte önmaga és apja létét”³⁸. Az „előzéstől” nem is annyira idegen a heideggeri „előrefutás”-értelmezés, mindkét esetben a maguk differenciáltságával a jövő, a lehetőségek kibontakoztatása hangsúlyos.³⁹

A *Kolozsvár*-vers lírai énje a fordulatszerúséget nem kerülheti el az átmenetjelleg egy olyan tapasztalatában, mely az összes, halált tudó létezőre ránehezedik. A mássá válás időtapasztalatáról van szó. Nem az elmúló idő tapasztalatáról beszélhetünk, hanem „annak sajátos meghatározottságá[ról], aminek saját ideje van”⁴⁰.

A „sajátos meghatározottság” elkerülése viszonylagosan működhet a remekművekben, ám az idő legyőzése már nem. Bretter György mondatából ez hallatszik ki, s vonatkoztható is a *Kolozsvár*-vers tétjére: „[a] remekművekből megtanulja [az utókor – K. F.] az időt legyőző emberi tehetséget tisztelni, de az idő legyőzését már nem.”⁴¹

38 Bretter György: *Ikarosz legendája*. In uő: *Vágyak, emberek, istenek*. I. m. 99–111. 99.

39 Vö.: „Az ember lehetőségei kibontakoztatásával *előrefut* az elmúláshoz. Az elmúlás az emberi létezés autentikus-sajátlagos »mikéntje«. Egyúttal az előrefutás az elmúláshoz az emberi létezés egyetlen autentikus jövője. Az előrefutásban a jelenvalólét mindig a jövői-létben, a jövőiségben (*Zukünfigsein*) él, oly módon, hogy a múltjára és jelenére visszatér. Ebből két fontos következmény adódik: a jelenvalólét nem egyszerűen az időben van, hanem *maga az idő*; másrészt az idő alapfenoménje a *jövő*”. In Veress: *A nemzedékváltás szerepe a kultúrában*. I. m. 191.

40 Gadamer: *Az üres és a betöltött időről*. I. m. 99.

41 Bretter György: *Ikarosz legendája*. I. m. 104.

Őrizetlenek

(Gergely Ágnes: Két szimpla a Kedvesben)

Megfelelő cím-e a szerző nyolcvanadik születésnapja alkalmából napvilágot látott memoár recenzója számára e sorsfenygetettséget sejtető többes számú szó? Azaz jelölheti-e közvetett módon a költő epikai életművének alighanem eddigi legmaradandóbb alkotása, a 2000-ben megjelent regény, az *Őrizetlenek* címe a 2013-as, kiváló esszéemlékezést – *Két szimpla a Kedvesben* – is? A prózaszöveg alapvető tematikai és technikai eltérései ellenére: igen. Azzal a különbséggel, hogy e memoár főszereplői nem csupán valamely külső tényező (a kor, a hozzátartozók, az életalakulás, az égiek) hatékony védelme alatt nem állnak, hanem – hosszú esztendőkön át összetartozó, a házasság tervét látszólag kölcsönösen fontolgató szerelmesekként – egymás őrzésére, s így kapcsolatuk kiteljesítő megóvására képtelennek bizonyulva önmaguk s a másik őrzésében, önazonosságuk megtartásában és közös szándékaik realizálásában vallanak kudarcot. Nekik nem a halállal kell farkasszemet nézniük, mint az *Őrizetlenek* nem egy szereplőjének, hanem az élettel. Az egymás nélküli (tovább)éléssel.

Az örök művészeti témák egyikét, a szerelmi összehangolódás és érzelmi állhatatosság témáját Gergely Ágnes 21. századi vallomásként is az antik drámaiság teréből indítja. A mottó eleve így hangzik: „A történet besároz minden tragédiát.” A tizenegy fejezetből a beszédes *Az aréna* címet viselő legelső így kezdődik: „Teljesedjék be a sorsunk: elmondom neked ezt a történetet. Az éjjel egy gladiátorral álmodtam...” A későbbiekben a szöveg valakihez forduló, megszólító jellege időnként ismét érvényesül – erről még ejtünk szót –, és a sorsbeteljesedés nemegyszer a görög dráma jellemzőire enged asszociálni. Nem véletlen, hogy az angol és magyar nyelvű Shakespeare-idézeteknek ugyancsak oly nagy a súlyuk, bár nem elsősorban a tragédiákból, inkább a szonettekéből erednek.

E dramatikusságot mielőtt elegendő az elbeszélő édesanyjának életrajzi pontossággal leírt, mégis kissé mitologizált alakja révén szemléltetni. A törekenységében kemény, összetett egyéniségű, jószerejű anya megbocsáthatatlan morális vétségre ragadhatja magát (ezt majdhogynem azonnal tudatja is): levéltitkot szegve sebtében elolvassa és ellentmondást nem tűrően, elítélően kommentálja Zoltánnak az ő lányához, Ágneshez intézett, érzéki fűtöttségű, szépirodalmi formálású szerelmi vallomását. Mivel lesújtó, tiltó, sértő vélemény-nyilvánítása, illetve a kitagadás nagy horderejű döntésének kilátásba helyezése sem elegendő a fiatalok kapcsolatának azonnali szétszakítására, az anya a taktikusan időzített öngyilkossági kísérlet terrorjával is presszionálja gyermekét. Jellegzetes tragédiai motívum, hogy bár az édesanya nem vétektelen a későbbi negatív fejlemények lejátszódásában, jövődőlésének látnoki alapigazságai mindenestül beteljesednek.

A mítosz éjéből a tegnapi történelmi jelen, az ezerkilencszázötvenes évek sötétjébe (ideiglenes lakások szűkös, félkomfortos nyűgébe, átmeneti élethelyzetekbe) érkezünk, illetve onnan lépünk ki – a történetmondóval együtt –, amikor az anya a boldogtalan (a nagy szerelem elvesztését feledtetni szerencsétlenül igyekvő), sietős házasságba részint általa belekergetett lánya otthonának konyhakilincsére maga készítette ennivalót akaszt: konyharuhába bur-

kolt fazékban zöldséges húslevest. Ekként próbálna segíteni a főzni nem tudó Ágnesnek, akit e hiányosság miatt (is) megszégyenítés ér bárdolatlan férje részéről. A testi értelemben ugyancsak rémálom házasság – már a hosszú nászút is „sötét tapasztalat” – a feleség immár palástolhatatlan iszonyával (sőt Németh László *Iszony* című regényének kulcsjelenetéhez kissé hasonló módon: ágybeli fojtogatással), az asszony idegösszeomlásával, illetve a válással ér véget.

Mindez – és számos más összetevő – igazolni látszik a görögös kiindulású, bizonyos vonatkozásokban az antik sorstragédiák felől is értelmezhető memoár sűrű drámaiságát. Akár az Aiszkhülosz és Euripidész íróvesszején kipróbált *Oltalomkeresők* is lehetne a mű jelölő-körülíró címe, mintegy az „őrizetlenek” szituáció ellentett megfelelőjeként. Azonban a *Két szimpla a Kedvesben* nem egyszerűen emlékezés egy nagy, beteljesületlen szerelemre. A remek cím talán ezt sugallná, hiszen első szavába beleérezhető az emberpár, utolsó elemébe – a hajdani Váci utcai presszó nevébe – az érzelmi melegség (már itt, a könyvcímbe is megszólító áthallással), a címközépre ékelt „szimpla” pedig a félmúlt egy feketekávé-főzetének elnevezésére utalva a túl nagy szavak helyett az egyszerű(bb)re, a szimplára, a hétköznapira tereli a figyelmet. Akár arra is, hogy az eszpresszóban két egyszerű(ségében bonyolult) egyéniség, két fiatal, helykereső értelmiségi találkozik, pénz híján nem dupla kávé, hanem szimpla mellett. Az író a tragikum nagyszabású kivételességének visszaadja a mindennapi tipikusságot, az egyszerűnek a „mindenkivel megeshet(ett)” vonatkoztatást.

Közben a tragédia, a tragédiák körül sistereg a történet, a történet, korántsem mindig tragikusan. Súlyos tanulságokkal, ám nem feltétlenül besározóan. Gergely Ágnes finoman kimunkált prózanyelvű könyvének valamelyest nagyobb része az életút első két évtizedét átfogó önéletrajz, születéstől a felnőtté válásig, melyhez harmadik, szűk dekádnyi periódusként csatlakozik a nagy szerelem meghatározta időszak. „Kimunkált” helyett – stílis jelentésben – „finoman esztergáltat” is mondhatnánk, ha az emlékezésregény kontextusában nem hangozna bántó keresettséggel a kifejezés. Hiszen az emlékező kora ifjúságában egy ideig esztergályosuló volt, e szakmából képezést szerzett. A visszatekintés egyik legemelkedettebb epizódja (a nyolcadik fejezet, a *Lefelé a lépcsőn* lapjain), amikor az öreg szakai Fekete Jani bácsi próbatételként és leckéztetesként egy ormóttan vasdarabot tart Ágnes elé: „Centírozd ki – mondta. – Nesze. Tizenhetes átmérő”. A koponyanagyságú, bazaltkőszerű anyaggal végzett, reménytelennek tűnő, hosszú órák izgalmát, verejtékét, pattogó spén szúrta sebeit követelő, végül sikeres művelet – a leírásban a mértékkel alkalmazott szakszavak mondatárama, a csiszolt szöveg forgása – a mű egyik nagyszerű részletét eredményezi a számos közül. „Háromnegyed kettőkor kiemeltém a munkadarabot a síktárcsából – olvassuk. – Tizenhetes átmérője volt; rendeltetését nem ismertem. A nyakam tele volt égési sebekkel.” A próbára tett személy kiérdemli a megbecsülést, legyőzi a félelmet.

Centírozás: a Gergely Ágnes megalkotta szövegek létrejöttének mindenkor találó minősítése lehetne e kölcsönzött szakszó. Memoárjának idézett részében is egy „centírozott” kisfilm forgatókönyve pereg le mindaddig, amíg a subler, mely az imént még tizennyolc és félen állt, nem a megfelelő hajszálpontos méretet mutatja, s a matéria fel nem veszi az ideális alakot (az idomtalan vasdarab a gömbformát). Ha filmszerűséget vélünk felfedezni az előadásmódban, az legkivált a tömör közlések vizuális erejének, a mon-

datok „kikockázottságának” köszönhető. Gyorsuló-lassuló a szövegfilmek tempója, helyenként – más fejezetekben – az időbontásos, kihagyásos, zérómorfémás szerkezet lendülései néha zavarba ejtenek: melyik rokonról, melyik lakásról, melyik munkahelyről van épp szó pontosan? Az életervek, képzési és álláslehetőségek (életveszélyek, képtelenségek és lehetőséghiányok) az esztergapad előtt és után sem hagynak felkészülési, önérlelési szakaszokat a fiatal nőnek, aki maga sem tudja, felsőbb utasításra, „a szocialista mezőgazdaság” hívására állatgondozó lesz-e belőle, vagy színészi álmai helyett a rendezői diploma felé egyengetheti útját a kurtafurcsa sikeres felvétellel bevett főiskolán, netán angoltanárakkal szakosodhat a bölcsészkaron, ahová alighanem leginkább vágyott? Ezen a sors-ringlispilen, melyet a magánéleti, családi motor is rángatva hajt, kell felnőtte formálnia énjét. Támaszt legfőképp a mintaemberek (többek közt apja, valamint Tihanyi és főleg dr. Márki tanár úr) példájában, az eszmékhez és értékekhez természetesen tapadó hűségében lelhet.

A történelem örvénylésébe kényszerült személyiség utólagos, emlékező elbeszélésének az imént jelzett aritmia okán sem a bekezdés a jellegzetes tagoló szövegegyesége múltidézésében. Roppant impulzív mondatok rándulnak egymás mellé, a bekezdés mint lélegzetvétel, megpihenés nem mindig fér bele a visszatekintés eseményeket torlasztó menetébe. Már a könyv végén járunk, midőn a remélt társsal, Zolival történt szakítás után egyetlen nagy (igaz, mindössze kétoldalmi) szövegtömbön belül lejátszódik egy sereg esemény. Ama rossz egérút-házasság pár hetes udvarlási tréningje, az esküvő, az esküvői botrány, a házasság hírül adása a bármiféle hűtlenségért gyilkossággal fenyegető Zolinak, Dezső (a férj) hitványságának többszörös regisztrálása, a tévesztett csakazértis döntés gondolati-lelki újrajátszatása („*Férjhez megyek magához az ördöghöz is*”). Mindez – néhány gondolatjeles lépésségítéssel és belső töredék-párbeszédekkel lendítve – érkezik el a „Dezső az ördög inkarnációja” felismerésig, a kórházi idegostályig, a válókeresetig.

Az olvasásélményének gazdagságáról beszámoló recenziens látszólag visszafelé halad az ismertetésben, hogy csupán most szóljon a gyermeki és ifjú esztendők, a vidéki nevelődés varázsos nyelvi világú játék-univerzumáról (a Trotty Híradó, a Kutya és Lóipszilon nyelvfikció magán-szférajáról), az újságíró édesapa, a holokauszt-mártír alakjának dokumentumok (levelek) övezte megkapó újraelevenítéséről, a súlyos veszedelmek közötti, olykor a véletlennek vagy a fátumnak kiszolgáltatott menekülések és élet-újrakezdések stációiról. Az egyes fejezetek, különösen az epikai csúcsmínőség fejezetei lenyűgözőbbek, mint a viszonylag hosszú időn át (2011. január – 2013. március) íródó, viszonylag rövid (207 kis oldal terjedelmű) memoár egészének szerkezete. Ám ha biccen is itt-ott a szekvenciák egymás mellé helyezése, és (érthetően) törnek olykor az emlékezés vonala, a felhangzó szöveg egységessége és motivikus komponáltsága lefegyverez.

A mitikus irányultság és az időszerkezet biztos temporális bázisokon nyugszik, akár a kicsiny és a növekvő gyermek egy ideig kedvező, színes családi körülményeiről, akár a háború alatti kiszolgáltatottságról, veszedelméről, akár a szerelem éveiről tesz tanúságot az autobiográfia. Ismét más összetevők képviselőjében is említve egyet: a szerelem időmérője március 17-e napja, illetve bizonyos hónapok 17. napja. A hónapközépítő, a többszörösen nevezetes „március idusától” alig mozdul el (sőt az élménykör révén kötődik hozzá) a Zolival való szövetség megkötésének nyitánya,

1954. március 17-e. Illyés Gyula Petőfiről tartott, lebilincselő előadása, az est utóélménye lesz az *Ab urbe condita* eszmény életre hívója. Ágnes és Zoltán (Papp Zoltán, később ismert rádiós irodalmi szerkesztő, neves műfordító) Livius könyvének címét kölcsönözve meg- vagy újraalapítja a Várost: Budapestet, s ezzel megindítja saját közös időszámítását. A későbbiekben 1956. szeptember 17-e (a férfi ajándékba adja szerelmének Szabó Lőrinc *Válogatott verseit*), kétszer is az alapítás-évforduló (1956. március 17.: séta Illyés házához; 1960. március 17.: pár szavas, kilátástalan telefonálás, már a szakítás után, a bizonyára békítésnek szánt jelképes ékszerajándék apropóján) és 1960. január 17-e (a szakítás napja) mozgatja az idő(pontok) mitikumát. Sőt 1961 márciusa is befonódik.

Az időbe ágyazottság tovább sorolható intenzív példái szintén összefüggnek a mű mélységes-szép irodalmi és nyelvi átitatottságával. A latin nyelv iránti érdeklődés és áhítat, mely az *Ab urbe condita* szerelmi címerszavaiban (jelszavában) is regnál, más ereken, de hasonlóképp hálózta be a szöveget, mint az angol, s ezen belül Shakespeare nyelvezte. A fordítás (műfordítás) jelenléte nélkül e memoár nyelvi megalkotottsága elképzelhetetlen lenne. Jöszörellel a műfordítás művelése az egyetlen megingathatatlan közös pont (részben közös munka) Ágnes és Zoltán bölcsész érdeklődésében és személyes, együttes életalakításában, tevékenységében. A meg nem teremtdő (a lány kérésére várokotatott – és elszalasztott) szexuális egymásra találás helyett is a műfordítás a legfőbb közös megszólalásmódjuk, sajátos viszonyrendjük, az irodalomba történő belépés záloga. Első megbízatásainak részint egymás helyett vagy a feladatokat felcserélve tesznek eleget; a nő sokkal szorgalmasabb és a hivatásnak máris elkötelezettebben, mint a férfi. A műfordító Gergely Ágnes vallomása és szövegközlése arról, fordítóként miként ültette utóbb egy *Etióp szerelmi dal* magyar szövegébe Zoltán ama szerelmi vallomás-üzenetének legszebb részleteit – a valóban az *Énekek énekéhez* mérhető szemelvény, nem kevés más szöveg hely és emlékvillanás (műfordítói példák, szakmai élmények, eredeti és fordított szövegek összevetetősége) mind a magyar nyelv felé mozdít.

Az anglista, latinista, idegen nyelvekre ráámuló főhős a magyar nyelv felkentje. A magyar nyelv hagyományának, szókinésének, remekeinek, nyelvünk írásképeinek és akusztikájának csodálója, tartományának örök vándora. Ez a nyelvi tapasztalatként is kifejezett nagyszabású magyarságélmény – melynek keserű kritikái ellentételezései és csöndes-szomorkás humorú élményfoslányai sem maradtak ki a krónikából – hatja át a nevezetes 1954-es Illyés-előadás megörökítését is. „Nem tudom, hallottad-e már Illyést a pódiumon vagy a rádióban. Úgy beszélt, mint egy dunántúli paraszt, aki tagja a Francia Akadémiának – tör fel évtizedekkel később az emlék. – A szavak végén mintha néma -e-keket is ejtett volna. Ellenállhatatlan hangja volt, elsodorta a közönséget. Petőfi a magyarság legnagyobb költője, mondta. Az utóbbi években nem hangzott el ez a szó: *magyarság*”. A Gergely Ágnes-memoár működésbe hozza Zoli ozorai, paraszti származásának tényét (ismeretesek Illyés ozorai gyökerei), az ottani családi, bemutatkozó látogatást, egy rossz pillanatban felhangzó és rossz szájízt keltő (nem a költőre nézve dehonesztáló) Illyés-anekdótát is.

A *Két szimpla a Kedvesben* a kitünő tollú publicista, szerkesztő édesapa (Guttmann György), az íróvá lett unokatestvér (Fenákel Judit), a bölcsészkar tanárok (Kardos László és mások), a különféle módokon pálya-indító költő- és for-

dítótársak (Lator László, Bartos Tibor és további személyek) révén szükségképp erősen literalizált emlékirás, de sehol sem teng túl benne az irodalmiasság. Bár az Illyés- (és a rejtettebb Németh László-) közelítésnél még lehorgonyozhatnánk, az iménti idézetben is a megszólító fordulat („Nem tudom, hallottad-e...”) kér kettőzött figyelmet. Az egyes szám második személy eleinte gyakoribb, később ritkább – összességében következetes – felbukkanása előszóban és nyomtatásban többeket arra a véleményre ösztönzött, hogy a történetmondó virtuálisan az 1984 tavaszán elhunyt Papp Zoltánnak (is) szánja múltidézését („Teljesedjék be sorsunk...”), Zoli a lehetséges megszólított. Ennek a sejtésnek azonban ellentmond, hogy például egy hajdani tréfás-ijesztő esemény (egy szakérettségis fiatalember a pártlapba csomagolta elemőzsiáját) semmiképp sem készítheti az emlékezőt ilyen felütésre: „a Szabad Nép, talán emlékszel, a párt napilapja volt”. Ezt Zolinak nem szükséges rákérdező megszólítással a tudomására hozni. Akárhogy vizsgálódunk, a megszólító forma retorikai alakzatként generálja a textust. A megszólítottat nem konkrét személyben, különösen nem egy konkrét személyben ismerjük fel, inkább minden olvasó saját magában, valamint abban a szövegen túli képzelt hallgatóban, akinek „léte” az emlékező számára egy önmagán kívüli célszemélyt is teremt. Ezáltal az életrajzi visszapillantás intim és szubjektív belső tere nyilvánosabb és objektívebb jellegű, mozgékonytalányos kontúrú külsőbb térrel is számolhat maga körül. A leheletnyi dialógus, az alkalmi kérdező tónus magára veszi a ki- és elmondhatóság kételyét, aggodalmát, viszont nem foszt meg az elkerülhetetlen kimondás bátorságától.

E bátorságra a szakítás-képsorban mutatkozik a legnagyobb szükség. Nemigen kérdezhetünk rá: a mai elbeszélő ifjúi énje nagyjából kétezer nap során miért nem rötta fel szigorúbban Zoltán italozásait, miért tűrte látszólag naivan az öserejű férfi amorf indulatainak korábban sem ritka túlcsoportulását. A Janus Pannonius: Pannóniai János latin-magyar költészeti zsenije keltette rajongás (az első, irodalmi híradásba csomagolt szerelmi jeladás) emléke vagy Zoli tehetségének más értékei, férfiaságának vonzó elemei sem fedhetnék el, ami csökönnyösen behatárolt Pannónia-, azaz magyarságtudata fogyatékságai, rugalmatlansága következményeként már addig is súlyos bántás, vészjósló érzéketlenség látványában bukott elő. Kirekesztő magyarságtudatot, gögös vidékifi nacionalizmust mondani túlzás lenne a memoár takarékos elbeszélése alapján. De Zoltán gondolkodásában (melyet rádiós szellemi közösségének egyik-másik tagja ingerít is benne) mégis innen érthetők meg a torzulások (bár nem mellékes másfajta magyarázat függetlenségének konok, be nem vallott, már-már a magányosság érdekében *gváva* őrzése: az ígért házasságtól való állandó menekülése, szabadulása).

1960. január 17-ének estéjén, éjszakáján találkozásukkor a részeg Zoli „két vén *mocskos zsidó kurva!*” káromlással illette szállásadóit, akik titkon felbontották Ágnesnek a lakásban hagyott üzenő levelét. A situáció a memoárra jellemző tartalmas motívikus mögöttségével visszautal a másik, már említett levélítok-sértésre, de ez az összetűzés pokoli és végzetes. A férfi nem először, de most leplezetlenül kirobbanó indulati antiszemizmusa, a másoktól is szítozott, önmagában sem tisztázott érzület ugyan nem a zsidó származású, a zsidó sorsot megélt társat, nőt veszi célba, ám nem érkezik rá más válasz, mint az ocsúdás percei, egy különösmegrendítő „üldözési jelenet” után szakító kedvesé: „Isten veled, Zoli – mondtam, és a földet néztem. – Nem akarlak

látni többé. – Még hallottam a hátam mögül az üvöltést. – Soha ne szeressen senki úgy, mint én. – Az utolsó szavaival megátkozott.” Isten nevét kimondva elválni ebben a helyzetben: emberi és prózairói nagyság. A megátkozás, átoktudat a tragédia üzenete.

Az emlékező még néhány hónapot, majdnem egy évet összegez. Életét a szakítás és az átok folytán bizonyos értelemben befejezettnek tekinti; az irodalomban történő élete lényegében már kezdetét vette, s két-három év múltán megjelenik a diplomás bölcész, gyakorló tanár első verseskötete (*Ajtófélfámon jel vagy*, 1963). Nem függetlenül a költői pályakezdet közelségétől, de nem is annak függvényében ekkorra benne már megszületett az a komplex, nem felejtő és toleráns személyiség, sőt lelkeség, amely egymás szomszédságában tudja, szereti, énekel az *Esteledik a faluba, haza kéne menni* népdal-sorait és a sivatag, a puszták énekét: *Éj-sám ál gvulot bá 'midbár*. Zoltán egy alkalommal az utóbbi érezté közelebb magához, annak az eléneklését kérte az emocionális-kulturális örökségét sokkal inkább jelentő népdal helyett. De benne nem szólalt meg mégsem együtt, egymásért a kettő.

Tudomására juthat-e holtában, hogy „egyszer aztán” valaki mégis kilátogatott a temetőbe a sírjához, és csöndesen énekelte – „amig be nem zárták a vaskaput” –, előbb a faluról, aztán a sivatagról...?

(Európa Kiadó, 2013)
Tarján Tamás

Az emlékek visszaválthatatlanok

(Ferdinandy György: Mélyebbre)

Ferdinandy Györgyöt már korábban is foglalkoztatta, mi lett volna, ha 1956-ban másképp dönt, és nem hagyja el az országot, hanem itthon marad. Az új kötet indító, kisregény terjedelmű elbeszélését (*Egy másik élet*) ez a gondolat hívta életre. A kezdőpont 1956 decembere, amikor a forradalmárok útnak indulnak, s már-már úgy tűnik, hogy a huszonevésekből mutatóba se marad. Az elbeszélő találkozik Csosza bácsival, egykori tornatanárával, aki büszkén kiáltja: „De te nem mégy!” Hősünk nem árulja el neki, hogy ő is útra készen áll, zsebében a rokonok és hajdani iskolatársak címlistájával. Végül azonban nem száll fel a vonatra a Déli pályaudvaron. „Arra, hogy miért nem indultam útnak, nincsen más magyarázat. (...) Hogy mi volt ebben a jó, ma sem tudom, de én aznap reggel üvöltve énekeltem, véges-végig a Villányi úton. Leesett rólam valami nagy teher. Befejeződött ez a várva várt külföldi utam.” (11.) A szülők alakja, csakúgy, mint a szerző korábbi munkáiban, az új novellában is középpontba kerül. Az olvasó számára ismerős lehet a gyermekeivel magára maradó anya, és az apa, akit betegsége, tehetetlensége, kiszolgáltatottsága folytán sógora a zárt osztály húszéves körtermének végében található ápolói szobában helyezte el, s így lett a bolondok királya. Nem lehet nem észrevenni, hogy az idegenség és a számkivetettség tapasztalata nem elsősorban az emigráns léthelyezethez kapcsolódik, és nem csupán akkor élhető át Ferdinandy szövegvilágában, amikor az elbeszélő franciaországi vagy Puerto Rico-i élményeit sorakoztatja fel, hanem akkor is, amikor a létezés helyszíne a Sas-hegy. Az anya és gyermekei emberalatti körülmények

között élnek egy garázsban, miután a házukba bepateroltak egy államvédelmi őrnagyot, a házmesterlakásba pedig egy német nevelőnő költözött. Évekkel később, amikor felépül az elbeszélő öccsének háza, apjukat húsz év után kiviszik a hegyre a házszentelőre. Számára azonban az egykori otthon, a régi környezet válik idegenné: „A Róbert Károly körúton a Dokit a kapuig kísérték a betegek. Keresztülgurultunk a városra, azt hittem, örömet szerzek neki ezzel a tórral. Lassabban kellett volna mennem. Apa szédült, és nem ismer fel sem a Várat, sem a Duna-hidakat.” (45.)

A borítón A. Tóth Sándor *Hólapátoló* című festménye látható, amely minden bizonnyal a tereptisztításra, a mélyre ásásra utal. A cím magyarázatát a fülszövegben és a kötet közepére helyezett címadó írásban is megtaláljuk. A fiatal író arra biztatta Kanterst úr, az egykori félelmetes francia kritikus, hogy ásson mélyebbre. Mestere tanácsát hosszú évekkel később sem felejtette el: „Egyre elszántabban árok, és közben minden exkaváció után azt hiszem, hogy ennél mélyebbre már nem lehet. Amíg csak ki nem fordulnak a földből újabb, réges-régi részletek.” (130.) A Ferdinandy-szövegekben körvonalazódó központi figura rendre újramondja az életét, annak bizonyos mozzanatait, méghozzá úgy, hogy a lát-szólag jelentéktelenné tűnő epizódokra helyezi a hangsúlyt, melyek azonban az élet teljességére engednek rálátást. Egyetérthetünk Pécsi Györgyivel, aki a következőt írja a szerző korábbi könyve kapcsán, ám az előttünk fekvő kötetre is vonatkoztathatóan: „... úgy tűnik, Ferdinandy éppen nem tágítani, gazdagítani akarja tematikáját, történeteit, helyszíneit, megközelítési, feldolgozási módjait, mint inkább nagyon tudatosan törekszik arra, hogy mind szűkebb határokat vonjon: történeteinek gazdagsága, sokfélesége koncentrikus körökben szűkül, minden hasonló történettel lecsupaszít valamit az életről, sorsról, s végül nagyon kevés állandó mag marad. Ami marad, az az egyre zsugorodó fizikai világ, s ezzel párhuzamosan megnövekedik az emlékek súlya, szerepe.” (Pécsi Györgyi: Ferdinandy György: *Egy régi placc*. Tiszatáj. 2000. 8. 117.) A szereplők sorsát döntően befolyásoló történelmi események többnyire a háttérben bomlanak ki. Nemcsak az ötvenhatos forradalomra gondolhatunk, hanem a második világháborúra is, aminek következtében valami végérvényesen széthullott. Megelevenedik a kötet lapjain a gyermekkor miliője, a gödöllői gimnáziumi évek emléke, továbbá visszatérően bukkan fel a kivándorlás és a visszatérés problémája. Ezúttal is megtudjuk, hogy a főhős, miután elhagyta az országot, először Bécsbe került, majd Strasbourgba szállították a menekülteket, ahol hét évet töltött egy barakkban, közben dolgozott és egyetemre járt. Szó esik a pendlizésről és a kétlakáságról, az állandó útonlétről a Sas-hegy és a trópusok között.

Nem kerülhető meg a *Mélyebbre* értelmezése közben a referenciális olvashatóság kérdése, ugyanis – attól függetlenül, hogy az olvasó mennyi információval rendelkezik a szerző életrajzáról – számos szöveghelyen beazonosíthatók a Ferdinandy-biográfia bizonyos elemei. Vannak könyvek, amelyek paratextusaként, vagy akár a szövegbe építve, személyes, illetve családi dokumentumokat, fényképeket fedezhetünk fel, vagyis az író maga is előhozza a fenti dilemmát. Két közelmúltban napvilágot látott munkájának (*A bolondok királya; A Pourtalés-kastély lakói*) alcímei (tényregény; dokumentum) ugyancsak rájátszanak fikció és valóság viszonyára. Persze sosem felejthetjük el, hogy az írás folyamata, a szöveggé formálás gesztusa által a személyesen átélt események fikcióvá válnak, az pedig gyakorta összemosó-

dik, hogy a befogadó a novellákat memoárként, dokumentumként olvasva a történetek sorából alkotja meg a maga számára Ferdinandy György, az író életrajzát, vagy pedig a máshonnan ismert életrajzi elemeket fedezi fel az írásokban.

Itt érdemes utalni a műfajiság kérdéskörére, s arra, hogy a kisforma preferenciája és a regény hiánya sokáig hangsúlyosan vetődött fel a recepcióban, egy idő után azonban jelentéktelenné vált ez a megközelítés. Ferdinandy maga is több interjúban reagált a műfajokkal kapcsolatos dilemmákra, s csaknem minden esetben azt fogalmazta meg, hogy bár nagyregénybe soha nem kezdett bele, mégis úgy érzi, a novellák, az emléktöredékek valamilyen nagyobb egységgé, akár regényfélévé állnak össze. Nem véletlenül teszi fel a kérdést Olasz Sándor egyik recenziójában: „De vajon nem ugyanannak a regénynek a fejezetei íródnak minden Ferdinandy-könyvben?” Majd így folytatja: „Hiszen témák, alakok, helyzetek, hangulatok ismétlődnek, s ugyanazt a hangot halljuk minden írásból. Ugyanazt – másképpen.” (Olasz Sándor: *A regényírás nehézségei*. Forrás. 2007. 3. 99.) Az olvasó ezúttal is felfigyelhet erre, miként arra is, hogy a többféle műfaj jelenléte (az alcím jelölése szerint elbeszélések és jegyzeteket olvasunk) csupán látszólagos, hiszen Ferdinandy egy sajátos, számára leginkább érvényes és otthonos, döntően rövidpróza formát alakított ki, amely valamiféle köztes pozícióban helyezkedik el a novella, tárca és esszé hatósugarában, és olykor érintkezik a memoár és a szociografikus írásmód attribútumaival. Az író hazai pályakezdését jelentő *Szerecsenségem története* kapcsán állapítja meg monográfiája, hogy „ha a szerecsenségnak »története« van, az semmiképpen sem eseménykrónikát jelent, ha ez a Ferdinandy-kötet »regényszerű«, akkor nem a »nagy narratívához« hasonló módon az, hanem úgy, ahogyan egy *novellaciklust* lehet egységessége folytán a regényhez közelállónak nevezni. A részekből összeálló, de *nem* az események mentén megszerveződő egész éppen azt az értelmet artikulálja, hogy a megszakitottsággal, a folytonosság megbontásával jellemezhető sors csak a szaggatottságot alapvető műfaji jegyként felmutató elbeszélés-ciklusban adható vissza.” (Szilágyi Zsófia: *Ferdinandy György*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2002. 118. – Kiem. az eredetiben.) Még valamiben egyetérthetünk a monográfia szerzőjével: bár a legtöbb Ferdinandy-opus kétségkívül a szerzői életrajz adalékaiból építkezik, mégsem ez teremti meg a kohéziót és a ciklusszerű összeolvasás lehetőségét a befogadó oldaláról, hiszen a szövegek „referenciája nem maga az életrajz, hanem egy abból megalkotott, a folyamatos újramondásokban (...) szöveggé formálódott »magán-legendárium«”. (Szilágyi i. m. 119.) Voltaképpen tehát a Ferdinandy-korpuszban nem az egyes köteteket tekinthetjük egésznek, hanem azt a legendáriumot, amelyben bizonyos, az önleletrajzhoz is köthető jelenetek íródnak újra és újra.

Az emlékezés folyamatát többnyire egy jelenbeli történés, kép, benyomás, vagy éppen egy tárgy látványa hozza lendületbe. A címadó novellában az öreg diófák alatt egy régi francia cimborával, akivel negyven éve nem találkozott az elbeszélő, idézik fel az ifjúkori szerelmi kalandokat. Nyíltan, őszintén vall házasságáról, kudarcairól, tönkrement szerelméről. A *Csatári úr* című elbeszélésben a főhős lábára próbálják ortopéd cipőjét. Erről jut eszébe az a jelenet, amikor tizenegy év után kapott először vízumot, és feleségével, két gyermekével Magyarországra utaztak. Meglátogatta édesapját, aki ekkor már nem tudott felállni, mert nem fért a cipőbe a lába. Az elbeszélő elvitte a régi bakancsot Csatári úrhoz, a

gyermekkorából jól ismert cipészhez, aki a forradalom idején is megjavította cipőjét, s a találkozás újabb emlékképeket hívott elő. A kötet egyik feljegyzésében az íróasztalok kapcsán idéződnek fel az emlékek. Felbukkan az apa egykori asztala, amely túlélte a bombázást is. „Igazi térkép a lapja. Ráégett a gyertya, a karbid, ráfolyt a cserepes virágból a víz, nem volt mivel eltakarni a hólyagos, fekete foltokat. A repeszek ütötte sebekbe gittet tömtünk, egy-egy ilyen lyuk nyoma máig megmaradt. Mert most, fél évszázad csavargása után ismét ez az íróasztalom.” (209.) Az *Autótemetőben* az egykori járgányokra emlékezve tekint végig az életén az elbeszélő, minden tragacsáról eszébe jut valami.

Az állandó útonlét, a vándorlás visszatérő toposza a könyvnek, amennyiben az emberi lét folyamatával azonosítható. A központi figura sokáig buszsofőrként keresi kenyerét, s szüntelenül járja a várost. Az első elbeszélés egyik szép jelenetében a főhős édesanyjával beül a Trabantba, és útnak indul, hogy lássa mindazt, amiről lemaradt, a másik, lehetséges életét. „Így történt: meglátogattuk a múltat. Nehéz próbatétel volt, nem erre számítottunk, sem én, sem anyám. Mintha mindenütt megállt volna az élet. Csak mi küszködtünk tovább, Keleten. Csak mi akartuk visszahozni, ami elveszett.” (58.) Az elbeszélő a hazatérés lehetetlenségével szembesül, hiszen minden megváltozott azóta, hogy elhagyta az országot, a veszteségek szaporodtak, nem lelhetők fel az egykori helyszínek, figurák és tárgyak, vagy már nem a régiiek, felismerhetetlenné váltak, csupán az emlékeiben és a szövegekben léteznek. Ezt tapasztalja, amikor Gödöllőre utazik, ahol négy évet élt gimnazista korában: „Agráregyetem nyílt a régi iskolám helyén, a kastélyból kimentek az oroszok. Még a mozi se maradt meg a régi helyén, múzeum lett belőle. A házra, amelyben megaludt Petőfi Sándor, nem emlékezett senki sem.” (33.) A *Fácánosi fiúk* című novella pedig ekképpen zárul: „Megint elvesztettem valamit.” (89.)

Ferdinandy szövegeiben a megérkezés írói értelemben is fontossá válik: „Megjelennek az írásaim is, egyik a másik után. Mindaz, amit csak feljegyeztem odaát a trópuson. Ha akarom, megállok az utcán, nézem a nevem a könyvesboltok kirakataiban.” (147.) Felmerül, miként Szilágyi Zsófia megfogalmazza könyvében, a magyar irodalomban elfoglalt hely megtalálása, a recepció egyoldalúsága. Ferdinandy könyvei hús eszterdön keresztül francia vagy spanyol nyelven jelentek meg, első magyarországi kötete csupán 1988-ban látott napvilágot, vagyis többnyire az életmű hazai korszaka, az író magyarul közreadott munkái válnak megközelíthetővé a kritikusok és irodalomtörténészek számára. Az értelmezőnek számot kell tehát vetnie az emigráns léthelyzet sajátosságaival, a nyugati magyar irodalom kánonképződésének akadályaiival és számos olyan tényezővel, melyeket Szilágyi és más elemzők azóta át-, illetve újragondoltak. Nem véletlenül foglalkozik Ferdinandy új kötetében is a nyugati magyar irodalom mellözöttségével, kirekesztettségével. Irodalmunknak erről a renkhagyó képződményéről évtizedeken át nem beszéltünk, mára pedig lényegében megszűnt létezni, mivel egykori képviselői kihaltak vagy hazatelepültek, és itthon közlik írásaikat, de az egykori csoporthoz tartozó írók értékelése, valódi teljesítményük felismerése, elhelyezésük a mai magyar irodalmi kánonban máig nem történt meg. A hazájába visszatérő írónak újra meg kell küzdenie a nyelvért, a szavakért, a kimondásért: „Akik ismernek, biztatnak. Nem értik, hogy miért nem írom meg ezt a második életemet. (...) Az az igazság, hogy én sem értem. Végül is erre vártam, egy hosszú életen át. És most itt vagyok. Töprengök, mint aki idegen nyelven, szótárból keresi a szavakat.” (148.) A hazatérés egyúttal az élet lezárását is jelenti: „Egyszer csak minden-

nek vége lesz majd. Ez itt körülöttem a kert. És ez a ház. A temető is itt a közelben. Visszaszámúztam magam.” (157.)

A fentebb tárgyalt megközelítés- és elbeszélésmód óhatatlanul előhívja az érzelmes tónust, a nosztalgiaát, amit a szerző néhány visszatérő poétikai megoldással ellensúlyoz. Írásmódjára az egyszerűsítés jellemző, redukált, szikár, kopogós, olykor jelzésszerű mondatokkal operál, szövegeiben többször megjelenik az önirónia. A szövegalkotásra, az elbeszélés, a nyelverteremtés módjára reflektáló írói attitűd továbbra is tetten érhető Ferdinandy írásaiban, így az új kötet terében is, ezáltal nemcsak az emlékek felidézésének nehézségei fogalmazódnak meg, hanem a megalkotottság is hangsúlyt kap. Időnként az elbeszélő maga is elbizonytalanodik: „De vajon irodalom-e még, amit művelek? Néha elfog a kétség. Szép-e így, lemeztenítve a durva igazság?” (134.) „Vajon helyes-e, vajon érdemes-e mindennek utánajárni?” (129.) Többször felmerül annak dilemmája, hogyan rendezhetők el az emléktöredékek, miképpen beszélhető el, formálható szöveggé egy emberi élet. Az emlékek felidézésének és rögzítésének metaforájává válik a szelektálás: „A kukázókkal könnyebb szót értenem. Az emlékek visszaválthatatlanok. Ácsorgunk a konténerek előtt. Amit pakolászunk, nem kell senkinek.” (149.)

A harmadik ciklus feljegyzései erősebben tolódnak el a tárca és az esszé felé, alapvetően mégis rokonságot mutatnak az első két kötetegység írásaival. A szerző erősen szubjektív hangvétellel beszél az irodalomról, hangsúlyosan a nyugati magyar irodalomról, valamint olyan szerzők munkáit szemléli a könyvheti termésből, akik kánonon kívül maradtak, s nem azokét, akikről „amúgy is mindent megírnak a (re)cenzorok”. (241.) Márai magatartásában az elzárkózást bírálja, ám hangsúlyozza, hogy prózaművészetét más mércével kell mérni, mint Wass Albertét, akinek *Adjátok vissza a hegyemet!* című regényét gyenge, műkedvelő pamfletnek tartja. A Márai-recepcióban megnyilvánuló hozsannázás azonban erősen zavarja. Ferdinandy életműve besorolhatatlan, nem csatlakozott szekértáborokhoz és divatosnak kikiáltott irodalmi irányzatokhoz, fáradhatatlanul járja a maga által kijelölt utat. Valamelyik feljegyzésben olvashatjuk, hogy egy kedves, jó barát azt tanácsolja az írónak, ne lapítson tovább, ideje színt vallani. Ő azonban nem érti, mit hiányol az illető, hiszen a könyveiben benne rejlik, hogy mit gondol a világról. „Mert számomra ma már a dolgok kimondása az egyetlen értelmes, vállalható feladat. Pontosan, szépen. Ha nem írok, úgy érzem, hogy az ostobaság uralmának, az erkölcsi elbizonytalanodásnak tétlen szemlélője, már-már cinkosa vagyok.” (186.)

A könyv olvasása közben egyik benyomásunk az lehet, hogy a *Mélyebbre* cím alatt összegyűjtött szövegek nem gazdagítják új vonásokkal az életművet, hiszen jórészt a korábbi opusokból ismert történetek, motívumok bukkannak fel újból. Ez még akkor is így van, ha az indító elbeszélés a korábbiaktól eltérően másfajta nézőpontból láttatja a forradalom eseményeit és az emigráció körülményeit. A második ciklus tizenhárom novellája és az utolsó kötetegység írásai nemcsak az *Egy másik élet világát*, nyelvi-poétikai megoldásait tükrözik vissza, hanem Ferdinandy előző munkáihoz is sok szállal kapcsolódnak, amit az elbeszélő-visszatekintő hang feltételezhető azonossága is megerősít. Ezzel együtt az exkaváció folytatódik, s remélhetőleg előkerülnek még a föld alól „újabb, réges-régi részletek”.

(Magyar Napló, 2013)
Ménési Gábor

Egy pillantás sötétje

(Kemsei István: A vakond feljön)

„*En Uram, Istenem, adj hosszú, csendes őst és kevesebb halált!*”

Kemsei István hosszú idő után jelentkezett ismét verses-kötettel. A 2006-ban kiadott *Immanuel Kant hálósipkája* után 2007-ben *Róka a fűzfán* címmel olvashattunk tőle utoljára egy esszékötetet. Ezért is örömteli az olvasók számára hat év szünet után az új könyv megjelenése.

Ha az új verseket az életmű eddigi történéseibe helyezzük, akkor nagyon is feltűnővé válik az az összefüggés, hogy a *Róka a fűzfán* utolsó esszéi az Öregedő Férfi portróját abban a feszültségben ragadják meg, hogy a szerelemre irányuló vágy mint örök férfipotenciál miként törik meg az időbe vetett test egyre nyilvánvalóbb kiszolgáltatottságán. A *vakond feljön* című kötet lírája úgy folytatja ezt a tematikát, hogy az idő egyre radikálisabb és többirányú jelenlétét az öregség elementáris és kizárólagos tapasztalatává teszi, amennyiben az a költői szemléletet teljes mértékben uraló tényezővé válik. Ez a meghatározottság a kötet poétikai arculatában két fontos következménnyel jár. Az első a lírai szemlélet elkötelezettsége a heideggeri filozófia egyik lényegi belátása irányába: „*A világban-benne-lét lényegszerűen gond*” – idézi Kemsei Heideggert a *Fonák* című versében, melyet a halott költőbarátnak, Deák Lászlónak ajánl. A Gondnak a létben való lényegszerű jelenléte valójában az idő egyre lényegszerűbb jelenlétéből fakad azon a sokáig észrevétlen átváltozástörténeten keresztül, melynek során az Idő már mint többé nem elodázható jelenlét mutatja meg önmagát a test és a lélek számára. Heidegger meghatározása szerint a jelenvaló-lét számára az időbeliség mint a tulajdonképpeni gond értelme lepleződik le. Ebben az értelemben mondhatjuk azt, hogy Kemsei új könyve a Gond természetrajzát adja. A kötet egyik erényét éppen e bemutatás mikéntje adja, s ezért nagyon fontos rögzítenünk azt, hogy Kemsei verseiben a személyes-individuális gondtapasztalat minden rögzülése általános-emberi léttapasztalatként nyilatkozik meg, azaz a lírai világ azáltal kerül el a szentimentalizálódás veszélyét, hogy a versekben megjelenő személyesség tisztában van önmaga általános érvényűségével, szituatív ki-nem-tüntetésével. A gond, a világban-benne-létezés egyetlen jelenvaló-lét számára sem kikerülhető adottság. Az idő radikalizálásának másik következménye a poétikai formában érhető tetten. Ha a formán egyfajta stabilizáló rögzülést értünk, ami ekként kiemel az időiségből, és konstanciája révén az örökös jelen látszatát teremti meg, akkor azt gondolhatjuk, hogy a szerző tudatosan vonja ki a versformát ebből az időn-kívül-állásból, amikor a kötet szövegeit *versprózáknak* hívja. A szerzői intencióban véleményünk szerint az átmenetiség mozzanata válik hangsúlyossá, mégpedig úgy, hogy az átmenet mint temporalitás szituálja önmagát. A vers és a próza közti határátlépés a folyamatos átváltozás, időbe-vetetés formai vetületeként értelmezhető, hiszen a heideggeri Gond az átmenet(iség) következménye, az egyre fogyó időbe kényszerített létezés alapregisztere. A valamiből valami másba történő átmenetből fakadó súly, teher. Szintén a *Fonák* című versben jelenik meg az átmenet radikalitásának felismerése. „*Többé semmi sem lesz úgy és olyan, meglásd*” – / *mondta rá nézve jelentőségteljesen az elvárható / bajok menetrendszerinti érkezekor. Próbálok azóta / szirmonként lefejtetni.*”

Ha a prózavers a lírai eszköztárnak prózai jellemzőkkel történő kitágítása, „izgalomba hozása”, akkor a vers-próza megjelölés egyfajta fordított technikai eljárást, poétikai szimultaneitást jelölhet: a próza poétikai konstrukciójának figuratív és tropológiai koncentrátságát. A versprózákat olvasva valóban hamar felfigyelhetünk a képi sűrítettségre, az alakzatok szerkezetteremtő, hangsúlyos jelenlétére. Bár a lírai koncentrátság az egyes szövegek tekintetében más-más jelenlétet és eloszlást mutat, megállapíthatjuk, hogy a poétikai feszesség a Kemsei-szövegek állandó velejárója. A műfajmegjelölés a szemléletformát is keretek közé szorítja: ez azt jelenti egyfelől, hogy a prózai lírizálódik és esztétizálódik, másfelől azt a szemléleti elemet is hangsúlyozza, mely szerint minden lírai mozzanat a prózaiban, a nyers valóságban gyökerezik. Ebből a szempontból *A vakond feljön* darabjai a líra materializálódásának poétikáját írják. *A szirénázó kutya* című vers zárata nagyon szép példája a próza és a líra regiszterei közti kötéltáncnak. A szöveg rendkívül érzékletesen mutat be egy pusztuló vízparti tájat, mely a prózai és a költői közti finom átmenetek gazdag árnyalataiban éli meg agóniáját.

„*Itt nem pihentet szállongó lelkeket a kibélelt illúzió.
Holtukban a tengerig akartak, de végül idáig jutottak.
Morzsánként őrlődő hamvukat a hullám kicsapja. Azon
tájt folytatódik a türelmes metélés.*”

*A csonkított örökidőben a tülparti országút mentén,
valami kert nélküli kertben, ól nélküli ólból, kidugva
orrát, szirénát utánczó kutya vonítva vijjog.*”

A verspróza mint átmeneti forma a kötetben megteremtí önmaga stilisztikáját is, s egy izgalmas nyelvezetben való-sítja meg poétikai szándékait. Kemsei István számára a nyelv, a nyelvi működés, a nyelvi potenciálban rejlő fenyegetés már a korábbi kötetekben is megjelenő, egyre önálló-sulóbb téma. *A vakond feljön* című kötetben a szó, a nyelv mint sors tematizálódik, mivel létmódja és adódása levá-laszthatatlan használójáról és alkalmazójáról, és ugyanúgy a Gond összefüggésrendszerébe ágyazott, mint maga a léte-ző. Az egész könyv nyelvi megalkotottsága reprezentálja azt aényt, hogy a nyelv használóját érő veszteségfolyamatok nemcsak a testet és a kedélyt rengetik meg, hanem átren-dezik a nyelvi lehetőségekkel szembeni emberi viszonyokat is, igazolva azt a hermeneutikai tételt, hogy a lét valójában nyelvben való lét.

„*Nem könnyű így az élet, hogy naponta megfo-gyatközö szeretettel. Alkalmosságom bizonyításához milyen kevéssel beérném! Az ércesebbjével, a tetszetős-kecsesen százfélé nyargalójával leginkább. Ha tud még valaki egyáltalán afféle, nem haltápon nevelkedett-fel-hizlalt szóról, amelyik párját-vizét veszve nem töpped össze nyomorultul a használatban. Járnék érte hetedhét országot, kívánnám, ha annyi cipősarkam volna a világ-ga menéshez, amennyit belőlük olvastomban-irtomban felelőtlenül elvágattam, talán a végire érnék.*”

A még el-nem-vásgatott, nem haltápon nevelődött szó maga a Gond, hiszen rajta, benne éppen az idő jelenik meg olyan túlsúllyal, ami problematikussá teszi jelként való helytállását. A szó elkopása szemiotikai-szemantikai erő-zió, s a költő számára a lényegi létfeltételek drámai változá-saként válik megtapasztalttá, hiszen a jel és a jelentés közti

„autentikus” kapcsolatnak helyettesíthetetlenül fontos szerepe van. Éppen a szó evokáló ereje biztosítja a költői beszéd súlyát, hitelességét. A „haltápon nevelkedett” szó nyelvi realitása csak látszólagos, valójában üres nyelvi forma, mely Kemsei számára vállalhatatlan. A nyelv és a nyelvet használó közötti produktív, kölcsönösen generáló viszonyban történő bizalomvesztés az idő munkájának eredménye. Kemsei István jól tudja, hogy a nyelv kiszáradása, párávesztése intő jel a költő számára, hiszen benne Nárciszként csak önmagára tekinthet. Az egész könyvön átüt a hetedhét országot bejáró költő kitartó keresésének energiatöbblete, ami meglelt, felfedezett szó, nyelvi fordulat invenciózusosságából fakad. Az a szerzői alappozíció, amely a nyelv peremére vetetik, termékeny feszültségben és konfrontációban áll a nyelvvel – pontosabban a csenddel. Hiszen az „elvásgatott, haltápon” nevelődött szavakból táplálkozó nyelv (vers) helyett ez a beszélő inkább a csöndet választja. Ez a döntés valójában ars poétikájának etikája.

„...A szavak megöregsznek, vagy elfognak, vagy mit tudom én. A csend kése pedig előbb-utóbb bele fog csorbulni a körös-körül tenyésző, sziklake-mény némaságba.”

„A szent poézis néma hatyú, hallgat örökre hideg vizekben.” – írta a nyelvezetében megtámadott, s emiatt lírai formáló erejét elvesztett Berzsenyi. Kemsei azonban nem adja meg magát a fenyegető csendnek, s gyakran hatol el a nyelv érintetlen, vagy elfeledett lexikológiai, figuratív rétegeihez. Valószínű, hogy a versprózák olvasója példátlanul sokszor kényszerül valamilyen magyarázó szótár felütésére, amikor ezekkel a szövegekkel találkozik. Az olyan formák, mint a *cikákol*, *slichtolnék*, *szunyákolok*, *zegernye*, *horpasz*, *jonhom*, *csalmat* stb. kivezetik a nyelvet a szó tömegáradatából, és egy nagyon sajátos nehézkedésnek adják át. Hogy ne legyen olcsó és könnyű, hogy benne a gond szólaljon meg, miközben mintegy igazodik is hozzá. Mintha a kifejezőkészlet lefelé és visszafelé haladna az *itt és mostból*. Természetesen ebben az esetben nem az oly divatos posztmodern nyelvjátrékról van szó, hanem éppen annak kijátszásáról azáltal, hogy a nyelv egzisztenciálisan igazodik a lényegi léttörténéshez, s így szinte maga is testté válik – a beszélő individuális másságához a Mással szemben. Az így értett eredetiség a szintaktika szintjén is megjelenik mind a rövid, mind a hosszú mondatok között: „*Kimarjult szeme világát dörzsöli.*”; „*Dől a föld alól az égi kátrány.*”; „*Mintha csontokat hegedülnék, slichtolnék valami távoli célból!*”; „*A Nap nézi a köd mögül a varjút, ahogy fölcsipegeti a terekről a plátánokat, s azok alól a sikoltozó mozgolódókat apránként kikapja, majd bögyetelten a tornyok élein cinkemód törli a csórét.*” Ezeknek a mondatoknak az inpertinens grammatikája az olvasó figyelmét szándékoltan a nyelvre való figyelemre kényszeríti. A jelölő ilyen meghökentető öndemonstráció nagyon hitelesen artikulálják azokat a megbicsaklásokat, elvétéseket, göcsörtösségeket, melyek valójában az egzisztencia, a létező (a szerző) időbe vetett, de annak ellenében zajló és megvalósuló gesztusai. Nyilvánvalóan Kemsei ezekben a formákban összpontosítja az ironia alakzatát és szemléletmódját is, amennyiben a folyamatos distanciateremtés, megszakítás-gesztus egy koherens, gördülékeny élet egyre érzékelhetőbb szakadozottságára nyit rá.

„Akárha régi szótárt lapozgatnál: lifegnek belőled a szavak, mint elsárgult kutyanyelvek. Kapkodod a levegőt, félredobva valami elfelejtett könyvben. Tüdődben cikákol az elszáradt jelentés pora.”

Kemseinél azonban az ironia mindig komoly. Költészete ezen aspektusból a Füst Milán-i tartás, koncentrált figyelemben való kitartó benneállás társának tekinthető. A rokonság fakadhat mindkettőjük esetében az időre való szinte delejezett odafigyelés állandóságából. Elsősorban nem az időnek való ellenállást jelenti ez, sokkal inkább a farkasszem-nézés gesztusát, ami nem más, mint a rajtunk kívüli felismerése, megtapasztalása, abból a célból, hogy társai lehessünk. A magunk mellé (köré) rendelt Más (Idő, Elmúlás, Halál) mégiscsak az ember legállandóbb társa. Lássuk végre hát, hogy igazi társai lehessünk! – mondja a Füst Milán-i létszemlélet beszélője Kemseinél is. Valójában a nyelvvel szembeni beszélői viszony ismétlődik meg ebben a kitartásban, ahogy eljut a nyelvre irányuló tekintet a számára szükséges és elégséges szavak mélységébe, hogy onnan ragadja magához, olyan átható figyelemmel fúródik a versprózák alanyának tekintete a rá váró idő plazmája közé. Füst Milán a „hallgatag királlyal – a rejtélyes elmúlással” kíván végre szembenézni. Kemsei beszélője azzal a Mással, ami már nem ő:

„*Latolgotom persze tovább azt, ami már semmi sem úgy. Száraz közönyt csörgetek a meddő éjszakában. Megszokásból új színekre és formákra vágyom. Ha már. De leginkább nekem tetszőbb eseményekre. Ülök az elsötétített ablak mögött, és várom. Mutassa magát végre a más, ha be meri tenni ide a lábát. Eközben a gonddal sakkozom, és néha csalogok.*”

Ez a kitartó várakozás, átfigyelés azzal jár, hogy „*Egy-magam állok a sivárságban.*”

A *vakond feljön* című kötet hangnemét illetően rendkívüli jelentőséggel bír az a tény, hogy a beszélői hang mindvégig kitér az elégikum csábításai elől, annak ellenére is, hogy az „öreg” Arany szellemi jelenléte (a pretextustól függetlenül is) formáló inspirációként hat a kötet egészét illetően. Az elégikum kiíródása a lehetséges poétikai horizontról leginkább a szövegek természetábrázolásában érhető tetten. A szerző természetismerete, természetismerete korábbi kötetei alapján közismert lehet. A *Róka a fűzfán* című esszé megkapó képet ad erről az „intim” viszonyról. Ebben a 2006-os szövegben a szigetlakó, táborozó szinte együtt lélegzik az öt körülvevő burjánzó organizációval, otthon van a fák, a bokrok, az apró állatok rejtélyesen szép világában. A *vakond feljön* természetképei már semmiféle rousseau-izmusnak nem adnak helyet. A versprózákban megjelenő természet ugyan az „emberrel tart” egyirányt, de nem a „hervad már ligetünk” metamorfózisának formájában. A kötet címadó, első darabja, az intonáció már sejteti az ember és természet összetartozásában az elkülönültséget: „*A vakond feljön. Az embert leteszik. A leglezá- / rultabb, legéjféketébb bundaragyogás a hajnal vörö- / sében.*” Természet mint kontextus és közeg benmarad az én helyzetértelmezésének középpontjában, de csak valamiféle fénytörés áldozataként. A *megtébolyult rózsza* című szép darab a szíromhullatást a túlélés gesztusaként ragadja meg.

„Bennünk a virág elhánnya magát és szirmait. A másnapos karácsonyi rózsza is egymagában, egyetlen lila virágjával bólogatva tántorog a köznapi fagyos rettenetben.
...Mennyi szirmunk marad, mikorra végét éri végetlen telünk? Rogyástól rogyásig szakaszt az édes álom, de elutasítjuk a vakmerő, öngyilkos rózsát. Tudjuk-e azt, amit ő: a legkevesebb hővel élni?”

A zárlat egészszelvény fogalmazza meg az elégikus-noszalgikus szemléletmódot kiszorító lírai alappozíciót, mely nem az elvesztett idézi és keresi, hanem az adott feltételrendszerhez igazodik, és abban próbál meg helytállni. A valóságértelmezés férfias kérdése megrendítően letisztult, pontos és tárgyilagos: hogyan s miként lehet a „legkevesebb hővel élni?” Mert a legkevesebb hő is hő, ami éltet, és élni kényszerít. Ez a hőelvönődés a legfontosabb jellemző *A vakond feljön* természetének kondicionáltságában. A flórát és faunát teremtő motívumrendszer a korábbiakhoz képest mintegy lecserélődik a „kis hőigényű, szárazságtűrő, igénytelen” természeti jelenségek képeire: fűcsomó, katáng, bakszakáll, egér, vakond, varjú, kopár szikla, legkopárabb tengerpárt. Mintha a természet kacatjai lennének mind. Mégis alkotóelemei, mert kevés hő és nedvességet igényelnek, a kevésből is elvannak. A motivikus csere tehát nemcsak a veszteségtudat képi világba történő átfordítását valósítja meg, hiszen legalább ennyire a kitarás példáiként is értelmezhetők ezek a felmutatások. „Körömszakadtig védekezem.” – mondja ennek a lírai világnak minden étellel bíró tényezője és eleme.

Minden lényegi költészet az átmenet költészete, amennyiben beszélője reflektál beszédpozíciója folyamatos erodálódására, hiszen a szövegbe szilárdult hang megszületése pillanatában az időbe vetetik. Kemsei István új könyve az átmenet tereit, létezőit vizslatja eltántoríthatatlan figyelemmel. Talán éppen azért hiteles lírai beszéde, mert az átmenet örökös metamorfózisában a mégis-állandót tudja felmutatni, azt, ami a folyamatos pusztulásba konstanciáknak mindig megmarad. A kötet több darabja pontos és karakterisztikus önporré, az én önmagáról történő leválasztása úgy, hogy az egyszerre bele is helyezkedik egyfajta gondon túli másságba, mintegy az idő távlatának nem múltó másságába.

„Mióta ülök ebben az éjszakában, és szívom ezt a cigarettát. Már évezredekkel ezelőtt, fél három volt ilyenkor, és ugyanez az álomtalan október. Mióta is fut az órán és a naptár lapjain ez az október. Szemben, az ablakon át, a tiszára suvickolt égen ketyegve, lomházva, sokadszor vonul tova tőlem a mitikus Orion.”

A *Merengő* című vers hajnali részegség állapotában fogant önarcképe ugyanúgy rögzíti és stabilizálja a beszélő szimbolikussá stilizált alakját, ahogy a Logodi utcára néző ablakban álló Kosztolányi tekint le ránk mindmáig. Az örökös változásban megképződő állandóság minden átmenet lényegi sajátossága. Kemsei István poétikája tehát annak ellenére, hogy az embert a temporális romlásban mutatja fel, kitágítja a jelenlét számára adott időt azzal, hogy mögötte néz annak, szituálva azt a létvonatkozást, hogy az idő mögöttje egy más tekintetben éppen az idő színevalósága, azaz jelene. Ezt a drámai ekvivalenciát mutatja be a *Kacat* című „miniciklus”, melynek központi képében Tiberius néz szembe a teutoburgi erdőben hat évvel korábban a germánok által lemészárolt

centuriók koponyáival. A szöveg jelzi, hogy az idő mögé tekintő tragikus pillantás mindig feltételezi egy jelenvaló élet lüktető elevenségét. Ilyen értelemben a kötet világok találkozásának (az átmeneteknek) a terepe. Ahogy a flóra és fauna-metamorák találkozáskor leváltják egymást, mintegy helyet cserélnek, úgy zajlik le a létezők közti átmenet. Az átmenet állandósága maga a gond, a „többé semmi sem lesz úgy és olyan” történése. Kemsei képteremtő fantáziája is az átlépés mozdulataira koncentrál. Ilyen jellegű komplex képei a halál felől megvilágított lét tömör emblémái. Szövege textualizációjának, azaz a próza lírizálásának nagyon fontos eljárása a kötetben, hogy a szerző a lineáris, történeti (próza) kiterjeszkedés sűrítettségi pontjait egy-egy komplex kép „bevágásával” teremti meg. Ennek köszönhetően szerkezeti-dinamizálódik a versgegész, és a szöveg izgalmas lüktetése teremtődik meg. Ennek a „bevágós” technikának egyik legszebb példája a *November jön* című szöveg, mely szintén az idő mögé kerülés, az átlépés szituálása.

„Ha már ott fekszel, közetlen-sárgán aszva, megráz a közöny, mint Krisztus a vargát. Akkor aztán se vége, se hossza. Sem énekre, sem könnyhullatásra. Van olyan fonál, ami átnyúl egy világból a másikba, csak te nem tudtál róla, s az összefonódott kézfejekkel újfent nehéz lesz egy történet gombolyítása. Áthúznak a tű fokán, ebben biztos lehetsz.”

Amikor az átmenet fonala egyre világosabban látszik, akkor valamiféle nem-tudás (csak te nem tudtál róla) válik egyre nyilvánvalóbb tudássá. Kemsei képei és a tapasztalat képei. A versprózák rögei valójában a tapasztalat rögei. A szövegvilágban megképződő tapasztalatsorozat terhe és súlya, a tudás elkerülhetetlen kumulációja olyan gond, mely egyre kevésbé enged helyt a nem-tudottnak, nem tapasztaltnak. A Kemsei-versek belátásai a férfi belátásai, s ilyen szempontból egy a magyar irodalomból manapság oly gyakran hiányzó férfias hang képviselőit is tekinthetők.

A belátások sorában a legkitüntettebb a *Templom a purgatóriumban* című szövegben születik meg. Ez a belátás a gond legfelső fokának tapasztalatát mint drámai reményt ragadja meg.

„Életünk Istennél egy pislogás sötétje. Mikor lekattan szemhéja, még nem, mire újra nyitja, már nem Vagyunk”

A kötetnek ez a pótolhatatlan záró belátása igazolja és megerősíti Kierkegaard kristálytisza észrevételét: „Miközben önmagához viszonyul és önmaga akar lenni, az Én átlátható módon abban a hatalomban alapozza meg magát, mely őt létrehozta.”

(AmbroBook Kiadó, 2013)
Komálovics Zoltán

Mű- és létformák mámora

(Báthori Csaba: Elemi szonettek)

„Modernnek kell lenni mindenestül!” – hangzott Rimbaud felszólítása úgy százötven évvel ezelőtt, s az ekképpen értett modernség egyben a hagyomány tagadását, a múlt változat-

lanságával szemben a jelen pillanatnyiségének vállalását, a konvenció helyett a szabályok elutasítását is jelentette. Persze csak nagy vonalakban, mert – a dadaizmust leszámítva – még az avantgárd modernség képviselői sem szakítottak radikálisan mindazzal, ami a korábbi korszakok művészetét jellemezte. Ahogy Frank Kermode megfogalmazta a vonatkozó hermeneutikai alaptételt: „a művészet formái – a nyelve – természetük szerint konvenciók folyamatos kiterjesztései vagy módosulásai, amelyekbe a készítő és az olvasó is belép, és ez még nagyon eredeti művészekre is igaz, amennyiben egyáltalán közölnek valamit. Ebből az következik, hogy az újdonság a művészetekben vagy kommunikáció, vagy pusztán zöreje. Ha zöreje csupán, nincs mit mondani róla. Ha kommunikáció, akkor mindenképpen valami magánál régebbihez kapcsolódik.” (*Modern apokalipszis*) A tradíció áthangolása, az önmeghatározás szempontjából lényeges saját hagyománytörténet autonóm kijelölése talán lényegesebb mozzanat az irodalmi modernség több mint másfél évszázados történetében, mint a múlt végleges eltörlésének mindig kétes ambíciója, mely legtöbbször nem is a hagyomány, hanem a hagyomány őrzőinek intézményi-hatalmi státusa ellen irányult. Az irodalmi modernség egyik specifikuma tehát nem annyira a hagyománytagadásban, mint inkább a hagyományhoz való viszony alakításának széles spektrumában ragadható meg, s abban a sokféleségben, amely legalább részben ebből a különbözőképpen meghatározott viszonyból fakad.

Igaz ez a posztmodern irodalomra is, s nem elsősorban az „anything goes” elve miatt, hanem sokkal inkább az irodalomtörténeti hagyomány intertextuális újraírására alapozott nyelvjátszóknak köszönhetően, melyek szintén nem a tradíció normatív erejének változatlan megőrzését kívánták szolgálni s legtöbb esetben nem is a hatástörténeti iszony kifejeződései, mint inkább a nyelvjátszók dekonstruktív potenciálját kihasználva a nyelv működésének mélyrétegeibe kívántak bepillantást engedni. S ha vannak is aktuálisan uralkodó tendenciák egy-egy korszakon belül, ezek regnálása sohasem kizárólagos és mindig időleges. A közelmúlt magyar költészetében például bizonyos módon volt a kötött formákat elvető szabad vers s az élőbeszédhez közeli retorizálatlan költői megszólalásmód, melyek ugyan továbbra is érvényes költői dikciók poétikai jegyei, de emellett mintha egyre inkább ismét teret nyerne kortárs líráinkban a zárt forma és a ritmizált versbeszéd. Igen határozottan és – tegyük mindjárt hozzá – magas színvonalon példázta ezt Báthori Csaba 2013-ban megjelent *Elemi szonettek* című kötete, mely a kötet címben jelölt versformában írt versekből csaknem kétszáz darabot tartalmaz.

A korábbi évek recepciója már kijelölte azokat a fő forrásokat, melyekből a Báthori-líra táplálkozik: az öregedés, az elmúló létezéssel számot vető kései Kosztolányi, a semmivel szembesülő lét tapasztalatát megrázóan regisztráló József Attilát, s Rilket, aki a szonett-forma és az Orpheusz-motívum miatt a legújabb Báthori-kötetben is hangsúlyosan jelen van. A versek finom utalásaiban kifejeződő nyelvi memória révén azonban a magyar és az egyetemes líratörténet széles spektruma idéződik meg az *Elemi szonettekben* a középkori költészettől a modern líráig. „Klasszikus (nyugatos és újholdas) alaktan uralja Báthori Csaba líráját; de utánérző könnyelműségről még a talán kevésbé sikerült versek sem árulkodnak. Nem, mert a megöröklött forma nyelvi harmóniát a költő sűrű soráthajlásokkal, szapora közbevetésekkel, rafinált rímekkel s meg-megdöccentett ritmussal, egyedi formai megoldásokkal és a szókincs sokféle tekintő leleményével bonyolítja tovább, súlyosbítja el, teszi méltóvá a

terhekhez, amelyekről szólni kíván.” – írja a *Jel a semmiről* kapcsán Halmi Tamás, s Báthori Csaba legújabb kötetének külső poétikai jegyeire is igaz mindez.

Metapoétikus önreflexióik révén maguk a versek is sok mindent elárulnak saját költői funkciójukról. Ebben az értelemben is kiemelt szerepe van a nyitó *Kérés ehhez a szonethez* című darabnak. Már a cím paradox s egyben ironikus gesztus: a lírai én a megszemélyesített költeményt szólítja, mely éppen ezáltal a megszólítás által jön létre, a költői megnyilatkozás ezáltal lényegében önmagába tér, önmagába záródik vissza, s az így kirajzolódó körköröség más értelemben is a kötet meghatározó alakzata lesz. Ez a nyelvi önteremtődés olyan világot hoz létre, melyben előre kirajzolódnak azok az ellentétek (fent–lent, éjszaka–nappal, fény–sötétség), melyek a kötet verseinek fiktív világát strukturálják, s melyek a későbbiekben újabbakkal egészülnek ki, mindenekelőtt is a Báthori-költészet metafizikus perspektíváját meghatározó jó–rossz, lét–semmi, öröklét–nemlét ellentétpárokkal. Kettőségek határozzák meg tehát a szonettek világának teremtődését, s ez jellemző a versbeszélő lelki-érzelmi hangoltságára is. Ismét a nyitó szonettet idézve: „kettőnek adj világot egy gyufáról: / annak, aki bízik, s annak, aki leszámolt már // minden bizalommal”. Remény és rezignáció, vágyakozás és kiábrándulás ellentétes érzelmei határozzák meg a versek hangulatát, a versbeszéd hangnemét, s ehhez a lelki hangoltsághoz szorosan kötődve felemelkedés és bukás kettősége hívja elő az antik mitológiát, mindenekelőtt Ikarosz és Orpheusz történetét. Jellemző azonban, hogy mindkét mitikus hőst a bukás után ábrázolják a versek, a Nap által megolvastott szárnyait vesztő, testét összezúzó Ikaroszt, s az Alvilágot dalával elvarázsoló, de szerelmét mégis megmenteni képtelen Orpheuszt. Azonban a tragikus életmozzanatok önmagukon túlmutató konklúziókat hordoznak az ember számára: „Az égbe, föl / is lehet zuhanni, s a földi forró / magba leszállni, az is a bolyongó // grammok hivatása. Röpülve kell / a földet kipuhatolni, amíg nem / üríti szálló napjainkat isten.” (*Szálló napjaink*) Ikarosz és Orpheusz, a versekben felbukkanó többi mitológiai alakkkal (Narkisszosz, Antigoné, Orpheusz) és Shakespeare-hősökkel (Hamlet, Lear) együtt a „bolyongó grammok”, az ember szimbólumai, melyek az emberi létezés komplexitását és paradoxitását példázják. Az emberi létezés Báthori-lírájában magától értetődően versben-lét, s ezáltal költőien lakozás is, melynek (miként a végtelen iránti vágyakozásé Ikarosz) kulcsszereplője Orpheusz:

Szerelmeért s dalért az alvilágba
kell lépni, ahol nem jelöl ki ösvényt
semmi más, csak vesztés lábak futása
és csak a vereség alapíthat új fényt.

Muzsikáján kívül senki a költő.

(*Paradoxonok*)

Ha az *Elemi szonetteknek* az emberi létezésre vonatkozó összetett szemléletmódját szeretnénk megvilágítani, s nem kívánunk messze kerülni a kötet antik példaanyagától, akkor Szophoklész tragédiájának, az *Antigoné* nevezetes kardalának kétféle interpretációjára hivatkozhatunk. Egyrészt Heideggerre, aki a *Bevezetés a metafizikába* című írásában a kardal emberre vonatkozó megállapítását „hátborzongatóbban otthontalan”-ként fordítja. A Báthori-kötet hangu-

latát meghatározó *melankólia* lehetséges forrása éppen ez a létszemlélet lehet, a kötet egésze – miként azt már a nyitó szonett előre jelzi – mégsem ilyen pesszimista az emberrel kapcsolatban: „Minden kérdésben külön vér kering és / és az istenhez is csak az ember ér föl.” (*Léghajófenéken*) Ez az idézet viszont már sokkal inkább a magyar irodalomban kanonizált Trencsényi-Waldapfel-féle fordítást idézi, mely szerint az „embernél nincs semmi csodálatosabb”. Ezt a jól ismert idézetet azért is fontosnak tartom kiemelni, mert a kötet egyik kulcsmotívuma a „csoda”, melynek jelentésköre azonban tágabb, mint az Antigoné-citátumé, általában a létezőre, s a létezőben megmutatkozó létre vonatkozik. Ennek legszebb példája a *Minden titok* című vers.

Ebben a költői létértelmezésben azonban nemcsak arról van szó, hogy (az idézett *Paradoxonok* utolsó sora kapcsán Babitsot hivatkozva) „a dal szüli énekesét”, hanem arról is, hogy a műalkotás őrzi meg alkotóját az örökkévalóság számára: „Dalban, kalandban / élte túl Orfeusz, Odüsszeusz a véget, – / s álmodnak akkor is, ha már nem élnek.” (*Orpheusz, Odüsszeusz*) Ez persze önmagában igen közhelyes megállapítás lenne, ha az egyéni létezésen túlnyúló öröklét nem lenne egyik kulcsmotívuma a Báthori-sonettek létszemléletének. Nem az antik irodalom óta oly sokszor megénekelt költői öntudat diktálja ugyanis ezeket a sorokat, hanem az emberi létezés határait s az azon túli kutató kíváncsiság és vágy keres válaszokat kérdéseire, s találja meg egyrészt a művészet egyénfölköttségében s a klasszikus műalkotás gondolkodásformáló erejében („Shakespeare elmúlt, de Hamlet mégse tűnt el, / s tébolya nélkül volnánk csak bolondok.” *Hamlet*), másrészt a – szintén antik görög és indiai eredetű – lélekvándorlás mítoszában.

Ehhez a költői létszemlélethez ad adekvát műformát a szonett, pontosabban a szonettek sora, mely – mint „hangégitest, mértani mámor” – meghatározott keretet ad a költői önkifejezés számára. A hagyományos 4-4-3-3-as strófaszerkezetre bontott tizennégy sor rendje megkerülhetetlen, miként a halál, viszont a zárt formán belül a rím- és ritmusvariációk varázslatos sokszínűsége mutatható be. Egy-egy szonett, miként az élet is, a 14. sor végén szűkségszerűen lezárul, viszont a következő lapon egy új mű, egy új élet kezdődik. Így versről versre haladva a létezés és a létező létének egymásra vonatkozása írja át élet és halál kölcsönviszonyát: „Elég ennyi: hosszú álom kerülget / és örökre elmeríthet, ha senki / nem találja bennünk a végtelent. / Pedig éppen az a hosszú örök élet // mely idővel a halált megelőzi.” (*Melankólia XX.*) S ez folytatódik, ha nem is az örökkévalóságig, de a kötet záróverséig, az *Új év, új időig*, melynek kötetbeli helye és címadása éppen ebben az összefüggésben lesz különösen is jelentéssé. A szonett mint műforma így válik végső soron *létförmává* Báthori Csaba kötetében.

Ki kell azonban emelni, hogy az öröklét kérdése sohasem a hagyományos értelemben vett hit tárgyaként ábrázolódik az *Elemi szonettekben*, csakúgy, mint a mindig kisbetűvel írt isten sem („Nincsen isten, / csak kegyetlenül megkerült hideg hit.” *Hideg*), aki/ami mindig a nemlét módusában jelenik és jelentődik meg. Viszont az interpretáció nemcsak ezért irányul az alapvető metafizikai problematika felé, a nyitó szonett retorikailag is a művek autoreferenciáját helyezi előtérbe, s mindaz, ami vélhetően műalkotás előtti, külső referencialitással bírhat, ebbe az irányba tolódik el. Mindenekelőtt az öregedés biológiai-lelki folyamatára, s az anya halálára gondolhatunk, mely utóbbi azonban legtöbb esetben az istenhez való viszony összefüggésében fogalmazódik meg:

Az egyik anyám volt,
az egyik őspont. Mert ő egymagában
szentlelkem volt, hazácska ó hazátlan...

Nem fogom fel nélküle, ami elmúlt, –
csak szemem tudja, hogy teste is volt
s csak nélküle biztos, hogy istenem holt.

(*Melankólia XVIII*)

Nem elég azonban az *Elemi szonettek* világ- és létszemléletét vizsgálni, hangsúlyozni kell a kötet retorikai kidolgozottságát is, mely az *Elemi szonettek* a kortárs irodalom figyelemre méltó darabjává teszi. A szonettek rímelésének és ritmikájának verstani jelentőségen túlmutató sokszínűségét már említettem, a műforma hagyományából fakadó variabilitást Báthori bravúrosan használja ki. A versek beszédmódja jellemzően aposztrofikus, viszont annak eldöntése, hogy egy-egy darabban ki a megszólított, vagy esetleg önmegszólításról van-e szó, a legtöbb esetben eldönthetetlen. Ehhez kapcsolódik a Báthori korábbi kötetében is megfigyelhető szentenciózusság. A versek közvetlen tanító jellegét bizonyos fokig korlátozzák a bölcséleti lírára egyébként jellemző paradoxonok s általában a szavak azonos alakúságára épülő nyelvjátékok, valamint az irónia, mely mint közlésmód nemcsak a jelentések szintjén ragadható meg, hanem az archaikusnak, de legalábbis stílusimitációnak ható érzelmet jelölő indulatszavak (jaj, ó) használatában is, mely azonban nemcsak a kortárs líra kontextusában, hanem a kötet alapvetően rezignált, elégikus hangnemének összefüggésében is eleve ironikus hatást kelt.

Miért van egyáltalán költészet, nem pedig inkább a semmi? – tehetnénk fel Heidegger nyomán Báthori Csaba kötetét olvasva a kérdést. S talán ez esetben sem a konkrét válasz a fontos, hanem annak a felvillantása, amire a kérdés irányul. Mert *ahol ilyesmi történik, ott van a költészet.*

(*Napkút Kiadó, 2013*)
Szénási Zoltán

Malomudvar – ezüst ködben

(Réti Atilla: Bagolyvár)

Szomorúság tudni: taps helyett csend várja a mesezsonglór történetét a hangyáról és a tücsökről. A dolog mindentől lehetne még meglepő. De nem az. A világ megváltozott. Kétségtelen, hogy az *Aiszóposz Delphoiban* című kötetnyi-tó telitalálat, mágikus tere van, ahogy a többi írásnak. A borító a múltat idézi, talán azt a kort, amelyben még éltek fél-istenek, ringató emlékeket felidéző nők, szorongó emberek, Kaiserferik, szabómesterek, *Kacsóh Kálmán* és *Győry Vilmos*, éjjel járó angyal ilt a körhinta lován, csodaszépek a *Návay* lányok, Anikó, Ildikó, akik istennők lehetek volna a hitregék tölgyfaerdőiben.

Jólesik *Réti Atilla* (1963, Mosonmagyaróvár) szép kiállítású kötetét (méltánylandó a könyvészeti munka) megérteni, különleges és valószínűtlenül tiszta novella-füzérének világába lépni. Úgy gondolom, két oldalról közelíthető meg, két úton jellemezhető a könyv. Egyrészt az anyagával, másrészt azzal a nyelvvél, amellyel megteremtí a mágikus teret.

Ahogy az utószót jegyző *Villányi László* kiemeli: „...a szerző magasra éppúgy emeli tekintetét, mint amennyire figyel a benső világra, hogy az élet apró dolgai érdeklik, látja a köznapok szépségét és rútságát, örömeit és kínjait, érzékeny az elesettek iránt, s kötelező számára, hogy igényes, gondos, megmunkált nyelven szólaljon meg”.

Száznegyven oldalon tizennégy írás. A novellista arcához a háttér – ezüst ködben – vizimalom udvara adja. Nekem mindegyre Krúdy-élményeim jutnak eszembe. Az a mód, ahogy a hétköznapi szürkeségből kiszűri a színeket, forgatja a témát, ahogy az emlékezést novellaszintre emeli, ahogy érzéletesen jelenít, érzékeny megfigyelésekkel, jelzőkkel, hasonlatokkal, váratlan helyzetekkel gazdagít. Divatot nem követ, szereplői nem papírfigurák, világa nem levegőtlen papírvilág.

„Nagyapám, *Antal György Krúdy-hasonmás és szerelemgyerek volt, bár amikor ezerkilencszázhat Vízöntő havában Kézdivásárhelyen megszületett, ezeket senki sem vette észre... Nagyanyám, Háberhauer Anna, magyaróvári lány újavárosi zsidóknál volt cseléd, mikor szerelembe esett a snájdig ügynökkel*”.

Bagolyvár – ez nem egyszerű könyvcím, jelentésében annál is több: maga a teremtet világ, a gyerekkor. Ritkán párosuló erények jellemzik a kötetet: olvasmányos is, elgondolkasztó is. Olvasmányos, mert regényes történeteket mesél el a szerző a maga közvetlen modorában; elgondolkasztó, mert a történetek jelentései töprengenivalót adnak. Felszabadult írói látásról beszélhetünk, akár a novellák világát, ember-ábrázolását, akár a művészi eszközöket tekintjük. Valóságos személyeket tár elénk, villant föl Réti Atilla, térben-időben bejárható ismerős és ismeretlen utakat. A helyszínek maguk is kitesznek egy utazást. Delphoi, bérházfolyosóról nyíló lakás, alföldi tanya, Moson, Lódz, Jerikó, Boras, Molnaszecsőd, kastélyszálló, ötszáz holdnyi erdő. Elmehtünk komoly képpel hallgatni Aiszóposz meséjét, látni, hogy a versszerető, képgyűjtő magyar–latin tanárnő szöveget ver a gettó apró konyhájának falába, ráakasztja Camille Pissarro impresszionista festményét (A Pontoise-kert a kötet legértékesebb darabja, magasrendű írói teljesítmény, az Aposztróf-Corvin novellapályázat fődíját kapta 2012-ben), fél szemmel kisandíthatunk az utcára, ahol már az állomás felé terelik a mezőváros zsidóit; Aiszóposz – mesékkal a háta mögött – benyit a munkaközvetítő irodába, Mariska elindul lisztért Ágnes nővérehez, felavatják a Csókay-féle hentesüzemet, Gizi, a tehenészasszony vadvízi evezősök közé megy, Svédkati, a szépségkirálynő még nem rontotta el az életét ... Hát jó, legyen mégis a tartomány – ezüst ködbe bújva, emlékmozzaikkal átszöve. „A Bagolyvár egy magyaróvári, cselédházakkal körbeölelt 19. századi vizimalomudvar volt. Ez lett az én igazi otthonom, kiskerttel, nagykerttel, két vadgesztenyefával, kúttal, szőlőlugassal, hátul árnyékszékekkel, és a hatalmas kapubeállóval...” A terület az emberi kapcsolatok összességének színpada, meghatározza a közösség helyét, helyzetét. Réti Atilla képes meglepni az olvasót, az életet elsősorban érzelmileg tudatosítja, fejezi ki, vallva, hogy az ember csakis érzelmeiben azonosulhat a mindenséggel, olvaszthatja magába a múltat, győzheti le a teret és az időt. Krúdy-regényből elénk lépő szolgálólány A Mutter. Szimbólum: a szeretetét, jóságát, tisztaságát, a legyőzhetetlenségét. Szívós életerejét, szilárd elvű, megfogható és mégis megfoghatatlan életfelfogást személyesít meg, talán az örök emberit; rokonszenves a nagyapa alakja is, aki „rendet tartott a lelkében és a cigarettatárcájában egyaránt”. A stílus alakítja ki elsősorban az írások szer-

kezetét, nem pedig a cselekmény, a jellemábrázolás. A szerző prózaírói tevékenysége az egyszerű élethez kapcsolódik, szorongásokhoz, félelmekhez, a felismerések fájdalmához (mindig arról mesél, amit neki kell mondania, fontossága van mindannak, amit elbeszél), a világ dolgaira nyitott magatartással figyeli a megírásra érdemes figurákat, a fellelhető-felidézhető történések, események mögötti mélyebb valóságot művészi módon örökíti meg. Látásmódja, hangja, stílusa, egész írásmódja biztonságosan kialakított, sajátosan rávall, lírai beleérző képességéről tanúskodik.

Nem lehet szeretet nélkül élni, „hagyni kell az életet a maga sodrában”, a teljességét kell megőrizni: pillanatokat, élményeket, gondolatokat, színeket, hangokat. A bagolyváriak lehuppannak a háztetők kéményeiről, velük együtt eltávozik az ezüst köd is, mindenik bagoly elszáll a túlsó part-ra, ahol mindenki azt álmodhatja, ami neki a legkedvesebb, ahonnan az a réges-régi malomudvar ugyanolyan szépségnek látszik, ahol minden szem előtt van, mindent látni, ahol nincs titok. A könyv erőteljes, emlékezetes: forrásvízként áttetsző próza. Jogos és érdemes remélni, hogy Réti Atilla a Bagolyvár szellemében dolgozik tovább. Első kötete azok közé a munkák közé tartozik, amelyeket sajnálunk letenni a kezünk közül, s szeretnénk, ha az író mielőbb tovább vinne bennünk újabb mágikus terekbe.

(*Tarandus Kiadó, 2013*)
Tönköl József

Körvonalak

(Kelemen Lajos: Szállsz te már, magad...
Tóth Erzsébet költészetéről)

Kelemen Lajos könyve rendhagyó vállalkozás, ezt maga a szerző is érzi. Nem monográfia ugyanis, amely feltárja Tóth Erzsébet költészetét, a kapcsolatot élet és mű között, de a versek mélyére hatoló elemzéseket is hiába keresi az olvasó. Valami egészen másról van szó. Kelemen Lajos műve bevallottan „esszének álcázott háromszereplős regény: Tóth Erzsébet, a költészet s harmadikként a könyv szerzőjének regénye. Ha valamit mindenkiféle láttatni akar, az nem kevés, az sok: egy erős költőegénység gyönyörködtező árnyalatai. Egy érett, bölcs ökonómiajű költő remélhetőleg felismerhetően megrajzolt portréja.” Ezt a portrévázlatot (pályaképet) az élvezetes stílusban előadott, erősen bölcséleti jellegű, általános megállapítások fedőrétege hol eltakarja, hol megvilágítja. E könnyű bújócska, csapongás során (hasnolón a manapság divatos beszélgetőkönyvekhez) sok mindenről esik szó Tóth Erzsébet költészetéről kapcsán, például arról, hogy a költészetben „nincs abszolút új. A nagy *alfák* látványos egyszerűsége *ómegák* tucatjaira visszautó eszmélet”, bekezdéssel lejjebb, hogy „költők állnak sorláncban és adnak kézzel a kézre egy készülő verset, amely egyetlenegy költőé sem, de mindegyik hozzátési a magáét: ez a hagyomány”. Az idézett, egyébként indokolt és helyénvaló megállapítások némi képet adhatnak arról, hogy a „könyv szerzőjének regénye” kifejezésen mit kell értenünk. Általános, bölcséleti jellegű, az esztétika, a művelődéstörténet stb. szempontjait felvillantó eszme-futtatást.

Valójában ebben az összefüggésrendszerben jelenik meg a Tóth Erzsébet-portré, amely sok szempontból vitára készített, ami nem baj, sőt alighanem ez a cél. Minél több szem-

pontból látni és láttatni ezt a költészetet, amely korunk lírai tájékozódása szempontjából se lehet közömbös.

A könyvben emlegetett nevek, amelyek az induló költő-nő számára iránymutató jelentőséggel bírtak: József Attila, Nagy László, Pilinszky János és a „nemzetben gondolkodó”, az okos cselekvés esélyét kutató, verseiben és esszétöprenéseiben feladatokat vállaló és kijelölő Csoóri Sándor. Tóth Erzsébet költői batyujában tehát, mint erre Kelemen Lajos utal, a folytonosságnak és hagyománynak fontos szerep jut. Az induló költő izzó őszintesége, amely zseniálisan megérezte a kapcsolatot József Attila világárvasága, Pilinszky világhiánya és Csoóri Sándor lobogó életlendülete (hogy Bergson emlegetett kifejezésére utaljak), hazaféltése és jövőhite közt, valóban újat, friss levegőt hozott a magyar költészetbe. Olyannyira, hogy nemzedéke legjobbjai közt emlegették. Kelemen Lajos a költőnő irodalmi tájékozódása kapcsán Sylvia Plath-ra hívja fel a figyelmet. Magam részéről, de a könyv végén található kritikai visszajelzések tükrében is, ezt a felvetést, különösen az indulás versei kapcsán, nem érzem kellőképpen indokoltnak. Úgy vélem, hogy a költőnő igazi teherbíró alkatnak bizonyult. A klinikum jelenléte e lírában szerencsére nem meghatározó. Akkor sem, ha a versek témája (nincs rá jobb kifejezés) az én közérzete. Egy nagy szerelem eksztázisa. Fény és árnyék, gyász és gyémánt, sár és akácvirág. Ugyanakkor épp a nagy angolszász költőnő említése alighanem fontos része a Kelemen Lajos által föl-vázolt portrénak. Valójában csak részletes elemzés alapján dönthető el a felvetés jogossága. Az irodalomtörténet sokféle olvasata ad lendületet egy-egy költői arcél időtálló és hiteles megrajzolásának.

Kelemen Lajos könyvének sajátos műfaja, terjedelmi határai a tüzetes elemzést ugyan nem teszik lehetővé, de a versidézetek s a kommentárok alapján az olvasó mégis választ kaphat e líra belső fejlődésének néhány kikerülhetetlen kérdésére. Így arra is, hogy ez az énköltészet – a *Madárúton* c. antológiában, majd az *Egy végtelen vers közepe* című kötetben (Kozmosz, 1979) – mivel mágneszte magához a figyelmet? Azzal, hogy a nagy emberi érzések egész skáláját élte meg. Képeiben a tárgyak, nem hiába beszél „látomásról” Kelemen Lajos, olyasfajta érzelmi közegbe kerülnek, ahol önmagukon túli, tehát metaforikus, mitikus jelentéstartalmakat is magukba szívnak. Ugyanakkor a versek (s ebben a népi mítoszt a hétköznapi élethelyzetekbe oltó Csoóri Sándor lehetett a minta), ha el is távolodnak a köznapi valóságtól, ha el is rugaszkodnak a látomás irányába, minduntalan visszatérnek a reális élethelyzethez, a lépcsőházhoz, a városhoz, az évszakokhoz, gesztusokhoz. A lelki sztriptíz külső keretei és belső érzelmi viszonylatai egymást értelmező, magyarázó viszonyrendszerre állnak össze. Az emlékezetes antológia címe-ként is ismert *Madárúton* alapján pontos képet kaphatunk a költői személyiség önbizalmáról, jövőbe vetett hitéről: „Imádkozni a hegyek lábához térdelnek, / hogy tenyérbe vehető patak-víz, / széna-ágy, fenyő-akarok legyek”. A vers fiatalos életszeretete, szabadsághite az *Egy végtelen vers közepe* 3. darabjában is jelen van, de itt talán drámaibb átéltséggel, mint a korábban idézett versben: „Lépdél velem a nyár, szemébe nevetethet bárkinek. / De a figyelem türelmes, kikerülhetetlen. Szoknyám / bíborról feketére vált, megszelídített hajam / rátok hasonlít, bárhogy tagadnám. / Hallgathatok, szurkolók közé keveredtem. / De az én zászlómat kifeszítették. / Imádságszerű minden szavam. / Nem sírok. De angyal birkózik papírral.”

Kelemen Lajos könyve a változásban az állandóság jegyére fókuszál, mert való igaz, hogy ez az érzelmi hangoltságú líra, ahol a vers-én egyfajta médiummá vált, épp a női sors átélése folytán, előbb a *Gyertyaszentelőben* (Magvető, 1982), majd a tíz év szünettel megjelent *Arcod mögött májusban* (Antológia, 1993) fokozatosan hangot vált. A spontán mindentudást, szépség-hitet, rajongást, mely a gyerekkor éde-nébe visszanyúló transzcendenciától, a szerelem lángjaitól fényes, fokozatosan besározza a hétköznapi élettapasztalat. A hangváltás mégsem jelenti a régi verstípusok azonnali elhagyását, a folyamat ennél szerveesebb, inkább új verstípusok és egy új beszédmód megjelenéséről van szó. A vers immár nemcsak életszomj, vágy, hanem egyre inkább megélt, megszenvedett élettapasztalat, amelyben az érzelmi azonosulást megkérdőjelező irónia is megjelenik. Jó példa erre a *Pillanatképek*. Pontosabban ennek *himnusz* című darabja: „Jégcsárdás. / Lassan kúszik fölfelé a zászló, / nem véletlen, / nem szabad előbb fölérni mint a zene. / Ki van ez találva. / Néhány országos könnyecsepp, szuper plán.” A költő, aki eddig érzelmi önéletrajzot írt, most megfordítja az optikát. Kívülről ábrázol, mutat rá Kelemen Lajos. Az indulás vallo-másos lírája után, azt fokozatosan átértékelve alakul ki, válik egyre összetettebbé Tóth Erzsébet emberi és költői személyisége. „Ő az a szerző, aki a töredékességben is a kiteljesedés kalandját reméli megélni.”

A szerves folytonossággal bekövetkező hangváltásban e líra a *lisszaboni járat* (Kortárs Kiadó, 2000) és nem utolsósorban az *Aliz már nem lakik itt* (Nap Kiadó, 2011) összegyűjtött és új verseiben már egy új történelmi helyzet krónikásként szólal meg. Egy olyan korban beszél (fényévekre vagyunk immár a hetvenes-nyolcvanas évektől, mikor az irodalom kenyér volt és víz), ahol a költői beszéd alapvetően mást jelent, mint korábban. A líra posztmodern fordulata mint illúzióvesztés, az erkölcsi értékek eróziójának megélése gyökeresen átalakította a lírai beszédmódot. A *lisszaboni járat* címadó verse (a new yorki utazással) a hit (az igen és a nem) kérdéseire reflektál: „Szeretni nem divat már. / Istenem hány búcsúást adsz, míg egyetlen találkozást...” Az egyetemes emberi értékek lebomlásába és elvesztésébe azonban, ép ésszel, aligha lehet belenyugodni. Az új versek a tények mögé világítanak, oda, ahol a cselekvő én a kitárgult világban sem adhatja fel kötődéseit: szerelemhez, hazához, múlthoz való jogát, mert ezek nélkül embersége legfontosabb területeit vesztené el. Korunk lírája s benne Tóth Erzsébeté a személyiség érvényesítéséért küzd.

Konklúzióként megállapíthatjuk e sajátos esszéregény útján kalandozva, hogy Kelemen Lajos könyve izgalmas kísérlet, amely Tóth Erzsébet gazdag költői életművén keresztül ösztönzést adhat a további kutatásoknak.

(*Napkút Kiadó, 2013*)
Baán Tibor

Elmos(ód)ott pillanat

(Mikola Gyöngyi: A pillanat küszöbén)

A *pillanat küszöbén* bizonyos szempontból Mikola Gyöngyi eddigi legmerészebb kötete: a szerzőtől eddig kevésbé megszokott közelítési módok is jellemzik. A többnyire már korábban is megjelent szövegeket olyan szempontok mentén szerkesztették *kötetté*, amely szempontokkal

és felvetésekkel esetenként még nem egyetérteni is öröm. Mikola gondolkodásra és párbeszédre provokálja az olvasót, meggyőzhetőnek mutatva saját magát is.

Azt már a cím is mutatja, hogy *A pillanat küszöbén* nem cáfolhatatlan igazságokat szándékozik kinyilatkoztatni, elvégre abban épp az illékonyosság, az örök érvényű megállapítások leszögezésével szemben a pillanatnyi helyzet megragadásának bátor kísérlete fogalmazódik meg, fenntartva, vagy inkább kényszerűen vállalva annak a lehetőségét is, hogy esetleg egy-egy pillanatot elszalaszt, vagy elmosódott kontúrokkal rögzít a szerző. A kötet nem egy, a történelemből kiragadott pillanatra fókuszál, hanem aktuális igyekszik lenni, az „újabb vajdasági fejleményekre, az újabb művészeti szituációra, a mostani közegre” (8.) összpontosít. Emellett másik kiemelt célja „bemutatni e Tolnaihoz kötődő fiatal generáció tagjait” (7.), legalábbis a szövegek az Előszóban így definiált szerzők műveiről szólnak. Ezt *A pillanat küszöbén* keretein belül megképzett írógenerációt többek között Orcsik Roland, Kollár Árpád, Danyi Zoltán, Sirbik Attila, Aaron Blumm, Bencsik Orsolya alkotják. A vajdasági irodalomra nézvést igen örömteli, hogy a kötet megjelenése alatt olyannyira átrendeződött az irodalmi paletta és közélet a Vajdaságban, hogy a Mikola által említett szerzők közül jó néhányan (irodalmi szempontból) már nem fiatal szerzők, hanem inkább a középnemzedék tagjainak tekinthetők. Színre lépett ugyanis például a Híd Kör, olyan valóban fiatal, és sok esetben első kötetes szerzőkkel, mint T. Kiss Tamás, akinek első (nemzedék!)regénye a nagy sikernek köszönhetően rövid időn belül már a második kiadást is megérte, Bicskei Gabriella, Barlog Károly, Benedek Miklós stb., akik már születésüknél fogva is egészen más indíttatásból, egészen más témákat és más formában írnak, mint a Mikola által vizsgált írógeneráció tagjai. A délszláv háborúk okozta traumák például értelemszerűen másképp érintik a mostani fiatal szerzőket, akik alig pár évvel éltek azt át, így traumaélményük is bizonyos mértékben már inkább hagyományozott, és nem közvetlen. *A pillanat küszöbén* című kötetben elemzett „kötetek lírai szubjektumának léttapasztalata a délszláv háborúk és Jugoszlávia szétesésének történelmi idejében és terében formálódik.” (118.) Az, hogy Mikola Gyöngyi írógenerációként ezekre a – véleményem szerint tehát inkább a középnemzedékhez tartozó – szerzőkre irányította a figyelmet, rendkívül fontos. Hiszen valóban épp ez a generáció az, amelynek tagjait a délszláv háború és az azt követő irodalmi át- és ismételt berendezkedés elsodorta egymás mellől, így pedig könnyen el is tűnhetnének az „átmeneti” idő rendezetlenségében. Ebből a szempontból *A pillanat küszöbén* című kötet aktualitása ellenére épphogy akár irodalomtörténeti jelentőséggel is bírhat.

Noha Mikola Gyöngyi eddigi munkái során, irodalmárként és kritikusként is, kortárs jelenségekkel foglalkozott, legújabb kötetét mégis irodalomtörténeti szempontok szövik át. Az írógenerációk elkülönítése is ilyen törekvésként értelmezhető, illetve az, hogy ennek a generációnak a közvetlen hagyományát is kijelöli a szerző. A kötet első szövegei többek között Tolnai Ottó írásmódját és Ladik Katalin műveit elemzik. Előbbiről beszélve Gogol, Puskin és Nabokov idéződik meg, megvilágítva Tolnai *A kisinyovi rózsza* című poémájának írói megoldásait, Ladikkal kapcsolatban pedig a magyarországi irodalomértésben sokszor zavart keltő neo-avantgárd hagyományok kapnak értő figyelmet, elsősorban Szentjóby Tamás és Szentkuthy alakja körvonalazódik. Mikola Gyöngyi nem riad meg az olyan irodalmi jelenségtől, melyeket többnyire csak regisztrálni szokás, értet-

lenséggel inkább elismerni, de nem elemezni és feldolgozni. Mikola – ahogy eddigi műveiben – *A pillanat küszöbén* című összeállításban is olyan irodalmi témákról ír, melyekről csak nagyon kevesen tudnak olyan értő módon és kiváló analízáló képességgel beszélni, mint ő. Az elemzések világosak és érdekesek, helyenként nehezíti csak a befogadást egy-egy „elburjánzó hasonlat és messze elkalandozó lírai kitérő.” (24.) Mert szépirodalomról beszélve, néha mintha Mikola Gyöngyi is megpróbálna íróként és nem szakemberként fogalmazni. Ugyanakkor ezek a megoldások, azon túl, hogy feleslegesen bonyolítják a szöveghelyeket, az amúgy pontos és szakmai stílusban már-már giccses hatást keltenek. Csak egy példa *A kisinyovi rózsát* Gogol írásmódja felől megközelítő bekezdésből: Tolnai művét „a *Holt lelkekkel* párhuzamosan olvasva mégis az a benyomásunk támad, mintha a gogoli narrációnak ezek a belső kidudorodásai, szövegbuborékai kezdenének immár teljesen önálló életet élni, végképp elszabadulnak, és mint opálosan irizáló gömböcskék lebegnek az asszociációk légáramlataiban.” (22.) Témájukat tekintve azonban a kötetbe felvett ezen elemzések túlzás nélkül nevezhetőek hiánypótlóknak.

Irodalomtörténeti jelenségeket Mikola Gyöngyi leggyakrabban analógiák mentén értelmez, ezek azonban többnyire kifejtetlen, épp ezért felszínes összehasonlítások maradnak csak. Egy helyen az Osztrák–Magyar Monarchia és Jugoszlávia szétesése között von párhuzamot, mely összevetésnek egyébként több nyelven is meglehetősen gazdag szakirodalma van, Mikola mégsem árnyalja saját összevetését. És nem ez az egyetlen pontatlanság *A pillanat küszöbén* című kötetben. Thomka Beáta egyik, a második világháború utáni német irodalomra vonatkozó megállapítását idézi a szerző, azt igyekezve megfajteni, miért a rövidpróza formák jellemzik az általa vizsgált írógenerációt. Thomka az említett kontextusban a háború okozta traumára adott válaszként értelmezte a jelenséget, Manfred Durzakot idézve azt állítva, hogy a regény műfaja a maga klasszikus és stilizált formájával nem felelt meg többé az akkori írói szándékoknak, ezért kerültek előtérbe ahelyett a rövidpróza műfajai. A traumát téve meg kötetek egyik alapfogalmának, Mikola a vajdasági közegre értelmezi ezt a jelenséget, felszínes párhuzamot vonva: „a délszláv háború utáni vajdasági magyar irodalom is mintha hasonló módon reagálna az átélt traumára: a rövidpróza forma a fiatal alkotók leggyakoribb közlési módja, még a regényszerű szerveződések is töredékekből, narratív fragmentumokból, rövidtörténetekből építkeznek.” (99.) Bár azzal számol, hogy a rövidpróza gyorsabb műfaj is, mint a regény, vagyis „mindennek nemcsak poétikai, szociológiai, hanem pragmatikus okai is vannak egyes alkotóknál: a háború okozta hányattatás, a gyakori lakhelyváltogatás, a létbizonytalanság eleve lehetetlenné teszi a nagyformák művelését” (99.), de azt már nem veszi figyelembe, hogy a létrejötté óta a klasszikus regény hiányával küzdő Vajdaságban ez a nagyobb epikai forma sosem bírt olyan jelentős hagyományt, mint a német irodalmi kultúrában, így nem is nagyon lehetett soha abban a pozícióban, amiből szembetűnően háttérbe szorult volna. Mikola párhuzama így némileg öncélúnak tűnik: a traumára adható irodalmi válaszok sorát hivatott bővíteni.

Ugyanakkor nemcsak párhuzamokról és hasonlóságokról beszél Mikola Gyöngyi egy-egy vajdasági szerző művét elemezve, hanem szövegeit olvasva „elég hamar beleütközünk a kérdésbe: lehet-e egy magyar írónak nem magyar nyelvű öröksége.” (28.) A kérdés talán nem is annyira újszerű,

a kisebbségi irodalmak másnyelvű többségi irodalmi kapcsolódásai a helyi kutatások példája nyomán magyarországi vizsgálódásokban is egyre inkább előtérbe kerülnek, vagyis a magyar irodalom egységességének kérdése folyamatosan árnyalódik. Kétségtelenül igaza van Mikolának, mikor azt írja, „általában a kisebbségi írók vonatkozásában megkülönböztethető a többségi, a más nyelvű irodalom hagyománya”. (28.) A szerző Tolnai írásmódjáról értekezve pozicionálja magát és kötetét először hangsúlyosan magyarországiaként, az amúgy épp inkább a kisebbségi kutatások nyelvére jellemző többes szám első személyű birtokos szerkezettel: „Tolnai elődei között ott van többek között Krleža, Crjanski, Isidora Sekulić és a szerb avantgárdnak a miénkénél összehasonlíthatatlanul gazdagabb irodalmi és képzőművészeti öröksége.” (28.)

A kötet *Trauma és narratíva* című fejezetében kerülnek elő legnyitabban irodalomtörténeti kérdések és megállapítások, mégpedig szintén egy szépirodalmi művet, Fenyvesi Ottó *Halott vajdaságiakat olvasva* című kötetét elemezve. Noha az elemzést megelőzi egy rövidebb bevezető alfejezet a vajdasági irodalomtörténet lehetőségéről és eddigi legismertebb megvalósulásairól, ez a terjedelem és az, hogy az itt lejegyzett felvetéseket tulajdonképpen felvezetésnek szánta a szerző, semmiképpen sem kedveznek annak, hogy Mikola tényleges állásfoglalása és észrevételei egyértelműek és megalapozottak lehessenek. Meglehetősen általános és felszínes megállapítás például Bori Imre folyamatosan bővített és újraszerkesztett irodalomtörténetéről, hogy az „olyan konstrukció tehát, amely nyitott a jövőre, eleve feltételezi a további gazdagodást és fejlődést, amely nem zárja ki ugyanakkor a válságok, visszaesések, megtorpanások nehéz korszakainak ismertetését sem.” (76.) Aligha nyitott a jövőre és ismerteti a válságok korszakainak irodalmi következményeit az az összeállítás, mely például irodalmi veszteséglistára sorolja a háború miatt Jugoszláviából elköltözött vajdasági szerzőket, s mivel az ő „megnyilatkozásairól vagy nem, vagy nagy nehézségek árán vehetünk tudomást, ezért újabb műveik tárgyalásától eltekintettünk” – ahogy az az irodalomtörténet 1998-as kiadásának szerzői-szerkesztői megjegyzésében olvasható. Bori irodalomtörténetéből e szempont alapján a Mikola által elemzett szerzők közül is többen hiányoznának. Ebben alapvetően különbözni látszik tehát Mikola irodalomfelfogása az irodalomtörténet összeállító Boriétól, elvégre *A pillanat küszöbén* szerzőjét „nem is annyira a territorialitás kérdése foglalkoztat[ja] [...], hanem a temporalitásé.” (8.) Így tárgyalhatja, teljesen jogosan, a Magyarországon és a Vajdaságban élő szerzők műveit egyaránt vajdaságiként.

Nehéz Mikola Gyöngyi szövegei kapcsán az ő irodalomtörténeti elgondolásairól beszélni. Mégpedig azért, mert bár ebben a mostani kötetben tagadhatatlanul jelen vannak

az eddig említett irodalomtörténeti szempontok is, a szerző részéről mintha ez egy komolytalan és komolytalanul kezelt kérdés lenne: nemcsak az irodalomtörténet lehetőségét, de eleve a vajdasági irodalom létét is kérdésessé teszi a Fenyvesi Ottó művét elemző nagyszesszéjében. Ahogy írja, a Fenyvesi által megidézett szerzők „kezdetből fogva valami nemlétezőt hittek, hittek »a vajdasági magyar irodalom« nevű fikcióban.” (82.) Úgy, hogy Mikola maga nem foglal állást egyértelműen ezekben a kérdésekben, eldönthetetlen, hogy a vajdasági irodalom mibenlétére és annak történetére vonatkozó utalások az ő saját véleményét tükrözik-e, vagy a Fenyvesi-kötet kontextusán belül értelmezendők csak? A legutóbb idézett megállapítás például, miszerint a vajdasági magyar irodalom fikció, nemlétező lenne, akár saját kötetét is idézőjelbe teheti.

A kötet utolsó felében Mikola Gyöngyi film- és színházkritikákat közöl, melyek egyrészt *A pillanat küszöbén* sokszínűségét adják, másrészt a szerző sokoldalúságát bizonyítják. Az összeállítás egyik legizgalmasabb és legsikerültebb elemzése a Buharov testvérek (Hevesi Nándor és Szilágyi Kornél független művészek) filmjeiről olvasható, különösen összetett és bravúros a Domonkos István *Kormányeltörésben* című versét megfilmesítő alkotás bemutatása és értelmezése. A színházkritika műfaja mintha kevésbé állna Mikolához közel, érdekes módon épp a pillanat művészetét nem sikerült értően közvetítenie. Elemzés helyett többnyire a színpadkép leírása jelenti a fő szempontot.

A pillanat küszöbén című kötet sok érdekes felvetést tartalmaz, értelemszerűen az a szerencsésebb, ha ez szándékolt és reflektált a szerző részéről is. Mikola Gyöngyi több kirándulást is tett ennek a kötetnek a keretein belül: az említett színházi és filmes műfajok mellett ennek tekinthető az is, hogy elszakadt attól a kortársi közegtől, melyben irigylésre méltóan magabiztosan mozog, sőt, amelyben iránymutató is az ő eddigi életműve, elvégre, ahogy arról volt szó, mások által inkább csak elismert, semmint értően elemzett szerzőkre és művekre irányítja a figyelmet. Ugyanakkor ebből a jól ismert kontextusból kilépve, és az irodalomtörténeti távlatok felé indulva a léptei el is bizonytalanodnak, s tőle szokatlan pontatlansággal és felszínességgel kezel alapvetően fontos kérdéseket. Noha Mikola a fiatal írógenerációról szeretett volna beszélni, mire a kötete megjelent, a középnemzedék íróiról tudott csak hiánypótló munkát kiadni. De ez korántsem baj, épp ellenkezőleg: a vajdasági irodalom mozgását mutatja – ez lenne hát fikció?

Mikola Gyöngyi „a pillanatot a maga mulékony elevenségében örökíti meg”. (152.)

(zEtna Kiadó, 2013)
Szarvas Melinda

Számunk szerzői

Baán Tibor 1946-ban született Rákosligetén. Költő, irodalomtörténész. A győri bencés gimnáziumban érettségizett. Legutóbb megjelent kötete: Gyűjtemény (versek, 2012).

Barnes, Julian angol esszé-, novella- és regényíró, műfordító 1946-ban született. Bölcsészeti tanulmányait Oxfordban végezte. Cavour-, David Cohen-, Faber-, Femina-, Forster-, Gutenberg-, Maugham-, Médicis- és Shakespeare-díjas, a francia Művészeti és Irodalmi Érdemrend kitüntettetje. Több munkája magyarul is megjelent, legutóbb: Felfelé folyik, hátrafelé lejt (regény, 2013).

Benedek Leila 1991-ben született Békéscsabán. Verseket, kritikákat ír.

Bikácsi Daniela 1943-ban született Budapesten. Képzőművész. Számos egyéni és csoportos kiállításon mutatta be műveit.

Bonnefoy, Yves francia költő, esszéista, és műfordító 1923-ban született Tours-ban. Egyetemi éveit során matematikát és filozófiát tanult. 1944 óta Párizsban él, 1981-től a Collège de France professzora. Számos verseskötete jelent meg, kitűnő esszéket írt a francia költészetéről, valamint a reneszánsz, a barokk és a modern építészetéről, festészetéről és szobrászatról. Shakespeare színműveinek egyik legkiválóbb francia fordítója. Baudelaire költészetéről is több eredeti esszét, tanulmányt írt. Az itt közölt esszéje először Baudelaire *Összes műveinek* előszavaként jelent meg 1955-ben, majd később a *Válószerűtlen és más esszék (L'improbable et autres essais)* című kötetben is napvilágot látott. Magyarul először 1973-ban Timár György fordításában, a *Még egyre ez a hang* című kötetben, az Európa Kiadó napjaink költészet sorozatában jelentek meg versei. 2007-ben pedig az Argumentum Kiadónál jelent meg Sepsi Enikő szerkesztésében a *Kép és jelenlét* című kötet, amely válogatott írásait tartalmazza. A folyóiratunkban közölt Baudelaire-esszéje még nem jelent meg magyarul.

Chamfort, igazi nevén **Sébastien Roch Nicolas** (1741–1794) francia író. Magyarul megjelent kötete: Aforizmák (1960).

Connolly, Cyril (1903–1974) angol író, irodalomkritikus.

Hárs Ernő 1920-ban született Magyaróváron. Költő, műfordító. Legutóbb megjelent kötete: Odüsszeusz visszánéz. Válogatott versek és műfordítások (2011).

Herceg Árpád 1954-ben született Csornán. Költő. Önálló kötete: Szobánk falára (versek, 1984).

Karátson Endre 1933-ban született Budapesten. Író, kritikus, irodalomtörténész. 1956 óta Párizsban él. Legutóbb megjelent kötete: Retúrjegy (2012).

Kemsei István 1944-ben született Kaposváron. Költő. Budapesten él. Legutóbb megjelent kötetei: Róka a fűzfán (esszék, 2007); A vakond feljön (versek, 2013).

Komálovics Zoltán 1964-ben született Szombathelyen. Költő, kritikus. Győrött él. A pannonhalmi Bencés Gimnázium tanára.

Kovács Flóra 1982-ben született Hódmezővásárhelyen. Irodalomtörténész, egyetemi óraadó (SZTE), PhD, szerkesztő. A kortárs irodalom, irodalomelmélet, színházelmélet, komparatiztika területén közöl írásokat.

Lauer Péter 1985-ben született Mosonmagyaróváron. 2003-ban érettségizett a Kossuth Lajos Gimnáziumban.

Ménesi Gábor 1977-ben született Hódmezővásár-helyen. Interjúkat, kritikákat publikál különböző irodalmi és kulturális folyóiratokban. Összeállításában megjelent kötetek: Századvégi történetek. Tanulmányok Sándor Iván műveiről (2000); Sándor Iván: Mikoriak a golyónyomok? Beszélgetések (2005).

Oláh András 1959-ben született Hajdúnánáson. Költő. Mátészalkán tanít. Legutóbb megjelent műve: Anyagfáradtság (versek, 2010).

Sebestyén Ádám 1992-ben született Szekszárdon. Költő. A győri Kazinczy Ferenc Gimnáziumban érettségizett. Az ELTE magyar szakos hallgatója.

Surányi László 1949-ben született. Fő kutatási területei: dialogikus gondolkodók, a Budapesti Dialogikus Iskola, zene- és matematikafilozófia. Legutóbb megjelent kötete: Megszólít vagy elvárászol? A zene szelleméről (2008).

Szarvas Melinda 1988-ban született Győrben. A győri Apor Vilmos Iskolaközpontban érettségizett, majd az ELTE magyar szakán diplomázott. Kritikákat és tanulmányokat 2010-től publikál. Főbb kutatási területe a vajdasági magyar irodalom.

Szénási Zoltán 1975-ben született. Irodalomtörténész, az MTA ITI Modern Magyar Irodalmi Osztályának munkatársa. Az Új Forrás és az Irodalomismeret c. folyóirat szerkesztője. Tatabányán él. Önálló kötetei: A szavak sokféleségétől a Szó egységéig. Tanulmányok a 20. századi magyar katolikus irodalom témaköréből (2011); Párhuzamosok a végtelenbe. Tanulmányok, esszék, kritikák (2012).

Takács Nándor 1983-ban született Mórton. Költő. Bakonybélben él.

Tarján Tamás 1949-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, egyetemi tanár, színikritikus, dramaturg. Legutóbb megjelent kötete: Szemmagasságban (2013).

Titius Kristóf az ELTE magyar szakán végzett. Budapesten él. Első kötetét a Református Kollégium adta ki.

Tokai András 1946-ban született Debrecenben. Költő. Kötetei: Aranykor, ezüstkor, vackor. Versek 1986–2006 (2006).

Tóth László 1949-ben született Budapesten. Költő, író, kritikus, irodalom- és művészettörténész, műfordító, szerkesztő. Pozsonyban él. Legutóbb megjelent kötete: Tóth László legszebb versei (2010).

Tönköl József 1948-ban született Nyőgyéren. Költő, újságíró. Győrben él. Legutóbb megjelent kötetei: Jézusgyík (versek, 2013); Zsidahó (prózák, 2013).

Vajda Gergely Balázs 1983-ban született Székesfehérváron. A Magyar Televízió munkatársa.

Viola Szandra 1987-ben született Szentesen. Költő, tánckritikus. Első verseskötete 2008-ban jelent meg Léleksztriptíz címmel, Made in kín című új kötete 2014-ben jelenik meg.

A MŰHELY MEGVÁSÁROLHATÓ AZ ALÁBBI KÖNYVESBOLTOKBAN:

Győr:

Antikvárium (Kazinczy u. 6.),
Koncert Zenemű- és Hanglemezbolt
(Arany J. u. 3.)

Budapest:

Írók Könyvesboltja (Andrássy út 45.),
Gondolat Könyvesház (Károlyi Mihály u. 16.)

Debrecen:

Sziget Könyvesbolt (KLTE)

Hódmezővásárhely:

Petőfi Könyvesbolt (Andrássy u. 5.)

Nyíregyháza:

Kötet Könyvesbolt (Hősök tere 9.)

Pécs:

Zrínyi Miklós Könyvesbolt (Jókai u. 25.)

Sopron:

Cédrus Könyvkereskedés és Antikvárium
(Bunker Rajnárd köz 2.)

Szeged:

Bálint Sándor Könyvesbolt (Aradi vértanúk tere 8.)

A RELAY ÚJSÁGÁRUSOKNÁL BUDAPESTEN:

Blaha Lujza tér
Déli pályaudvar
Ferenc körút
Kálvin tér
Órs vezér tér
Váci utca
Bajcsy-Zsilinszky út

Folyóiratunk megrendelhető
a szerkesztőség címén:
9002 Győr, Pf. 45.
Honlap:
www.gyorimuhely.hu
E-mail:
szerkesztoseg@gyorimuhely.hu

MŰHELY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta
2014. XXXVII. évfolyam, 2. szám

Főszerkesztő:
VILLÁNYI LÁSZLÓ

Szerkesztők:
HORVÁTH JÓZSEF,
MÁRTONFFY MARCELL, SZAKÁL GYULA

Arculat:
KURCSIS LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár:
SZIKONYA GABRIELLA

TÁMOGATÓK:

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata

Pannon-Víz
alapítva 1884

Pannon-Víz Zrt. Győr

Tarandus Kiadó

Széchenyi István Egyetem, Győr

Uniklub Kft.

Hotel Klastrom, Győr

Index: 25975 HU ISSN 0138-922 X. A szerkesztőség címe: 9022 Győr, Rákóczi u. 1. Levélcím: 9002 Győr, Pf. 45. Tel./fax: (96) 326-845. E-mail: szerkesztoseg@gyorimuhely.hu. Honlap: www.gyorimuhely.hu. Kiadja: a Műhely Folyóiratkiadó Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság. A kiadásért felel: Villányi László ügyvezető. Budapesten és vidéken terjeszti a Magyar Lapterjesztő Rt. és a Könyvtárellátó Kht. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Üzleti Ügyfelek Üzletág, Központi Előfizetési és Árusmenedzsment Csoport, 1900 Budapest. Előfizethető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, valamint e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu. A befizetéseknél kérjük minden esetben feltüntetni: Műhely c. folyóirat.

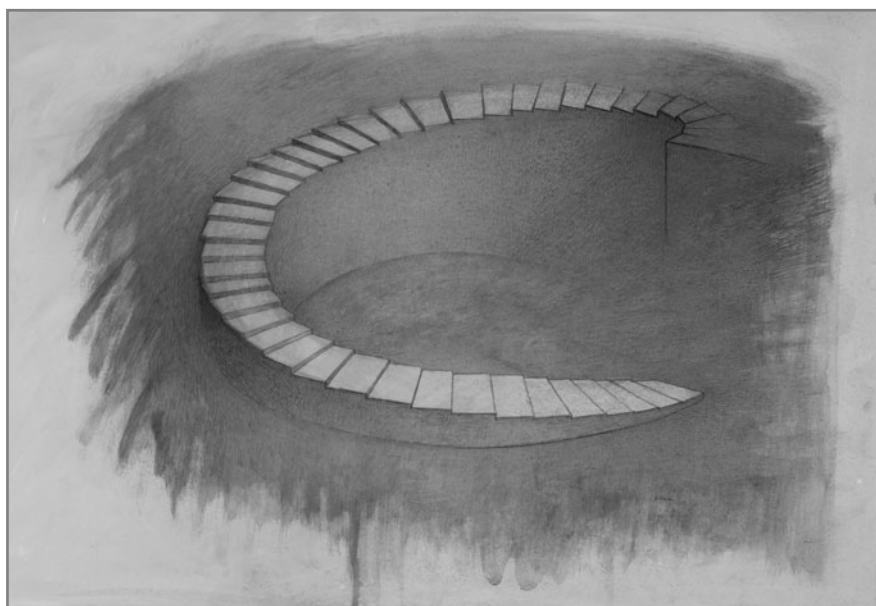
Előfizetési díj 2014. évre: 2400,- Ft

Szerkesztés: Szikonya Gabriella • Tördelés: VISI-NEXT Vizuális Stúdió, Győr

Nyomás, kötés: PALATIA Nyomda és Kiadó Kft. Győr • Felelős nyomdavezető: Radek József ügyvezető igazgató

MŰHELY

nka
Nemzeti Kulturális Alap

KULTURÁLIS

500,- Ft

FOLYÓIRAT

9 770138 922000 1 400 2
